

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2017
N 5 (40)

Գիտական հանդես

Հրատարակում է 2008 թվականից
Լույս է տեսնում տարեկան վեց անգամ

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝ «Իրավական կրթության և վերականգնողական
ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Գլխավոր խմբագիր՝ **Գրիգոր Մինասյան** - իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու

Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

Վերատպելը միայն հանդեսի խմբագրության թույլտվությամբ:

Խմբագրության կարծիքը միշտ չէ, որ համընկնում է հեղինակների կարծիքի հետ:

Գովագրային նյութերի բովանդակության համար խմբագրությունը
պատասխանատվություն չի կրում:

Հեղինակային նյութերը վերանայվում են և չեն վերադարձվում:

«Արդարադատություն» գիտական հանդեսն ընդգրկված է Հայաստանի

Հանրապետության բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի (ՀՀ ԲՈՀ)՝
սահմանած դրկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական
արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական
գիտական հրատարակությունների ցուցակում:

Խմբագրության հասցեն՝ 375008, ք. Երևան, Ս. Խորենացու 162ա, հեռախոս՝ 574406
ֆաք՝ 574453 Էլ. կայք՝ www.lawinstitute.am

Հանձնված է տպագրության 03.10.2017թ.

Տպագրություն՝ լազերային-թվային, ֆորմատ A4:

Տպաքանակը՝ 100 օրինակ:

Լրատվական գործունեություն իրականացնող «Իրավական կրթության
և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ
հասցեն՝ ք. Երևան, Ս. Խորենացու 162ա

Գրանցման վկայական - N 278.210.03426, գրանցված ՀՀ արդարադատության
նախարարության պետական ռեգիստրի Էրեբունու տարածքային բաժնի կողմից:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝

Վիզեն Քոչարյան - (Նախագահ) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի տեղակալ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Հքանուշ Հակոբյան - Հայաստանի Հանրապետության սփյուռքի նախարար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Արմեն Հարուրյունյան - Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Աշոտ Խաչատրյան - Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Վոլոդյա Հովհաննիսյան - Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Արմեն Եսայան - Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Գրիգոր Բաղիրյան - Հայաստանի Հանրապետության կառավարության առընթեր ՀՀ ոստիկանության պետի գլխավոր խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ստեփան Ծաղիկյան - Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Մերգեյ Առաքելյան - «Արդարադատության ակադեմիա» ՊՈԱԿ ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ռուզաննա Հակոբյան - «Գավառի պետական համալսարան» հիմնադրամի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Ժորա Զհանգիրյան - «Գլաձոր» համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ռուբեն Ավագյան - «Մանց» համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Արփինե Հովհաննիսյան - Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

Աշոտ Հայրապետյան - «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ տնօրեն, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

Մերգեյ Հայրապետյան - պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Աշոտ Ենգոյան - ԵՊՀ-ի քաղաքական գիտության պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Գարիկ Քենյան - ԵՊՀ-ի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Մուշեղ Հովսեփյան - ԵՊՀ-ի հեռուստատեսության և ռադիոյի ժուռնալիստիկայի անդինի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Էղոյարդ Ղազարյան - Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետի դեկան, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Համարի պատասխանատու՝ Գորգեն Աֆրիկյան - իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Տեխնիկական խմբագիր՝ Սիմա Արխտակեսյան
Արքագրիչ՝ Մանյա Փաշինյան

Համարի վրա աշխատել են՝ Սամվել Աբրահամյանը, Արտակ Ղուլյանը

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ**4 ԳԵՎՈՐԳ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ**

«Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ է» սկզբունքի կիրառությանը որպես Եվրոպական դատարանի նախադեպությունը հիմք (գիտա-գործնական վերլուծություն)

10 ԱԱՎԵԼ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Կապելը որպես խափանման միջոց, քննության մեթոդ և պատժատեսակ՝ գրադաշտական և հին հայկական քրիստոնեական իրավունքում

17 ԼՈՒՄԻՆԵ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ**ՏԱԹԵՎ ՄԻՄՈՆՅԱՆ**

Պրոբացիոն ծառայության ներդրման համեմատական վերլուծություն Հայաստանի և այլ երկրների միջև

22 ԱՐՄԱՆ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

Ելեկտրոնային բիզնեսի զարգացման միտումները ՀՀ-ում

29 ՀԱՍՍԻԿ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

Գերիշխող դիրքի չարաշահման արգելումը որպես տնտեսական մրցակցության պաշտպանության գործիք. համեմատական վերլուծություն

40 ՀԱՅԿ ԿԵՍՈՅՅԱՆ

Սահմանադրական կայունությունը որպես իշխանությունների քաժանման և հավասարակշռման սահմանադրական սկզբունքի ապահովման երաշխիք

44 ԻՉԱԲԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

Աշխատանքի ընտրության և աշխատանքի իրավունքի հարաբերակցության հիմնախնդիրները. Պատմատեսական ակնարկ և իրավական-համեմատական վերլուծություն

49 ԱԱՎԵԼ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Իրավական պետության տեսությամբ ընկալված մարդասիրական գաղափարների ծագումը և զարգացումը

55 ՎԱՀԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Աշխարհիկ պետությունը որպես Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգի հիմունք

63 ՇՈՒՇԱՆԻԿ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

Հակաիրավական վարքագծի դրսուրման առանձնահատկությունները՝ ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների թերությունների հետևանքով վնաս պատճառելու դեպքում

70 ԻՆԳԱ ՄԱՐՏԻՆՅԱՆ

Քրեական «Քրոմիկոն» և իրավական զնահատականների խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում

74 ԳԵՎՈՐԳ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Պետության հայեցողության դրսուրման սահմաններն ըստ Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի (գիտա-գործնական վերլուծություն)

80 ՄԻԿԱԷԼ ՍՏԵՊԱՆՅԱՆ

Особенности финансирования деятельности финансового омбудсмена (мировой опыт)

84 ГРИГОРИЙ КАЛАШНИКОВ**ЭДГАР БАЛЯН**

Нормативно-правовое регулирование природоресурсной сферы в разных странах

90 ЛУСИНЕ САРГСЯН

Проблемы исполнения определений суда об обеспечении иска в Республике Армения

94 АРМАН СТЕПАНЯН

Действие и реализация конституционных установлений

ԳԵՎՈՐԳ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսփիայության, սոցիոլոգիայի և

իրավունքի ինստիտուտի դոկտորանտ

«ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՆ ԿԵՆԴԱՆԻ ՕՐԳԱՆԻԶՈՒԷ» ՄԿՋՔՈՒՆՔԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԴԵՊԸ ՓՈՓՈԽԵԼՈՒ ՀԻԱՆ (ԳԻՏԱ-ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)

Հողվածում ըննության է առնվում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ է» սկզբունքի գիտապրակտիկ հիմնախնդիրները՝ պետությունների հայեցողության սահմանների և պետությունների միջև առաջացած կոնսենսուսի լույսի ներքո։ Հողվածի շրջանակներում նաև անդրադարձ է կատարվում պետությունների միջև առաջացած «կոնսենսուս», որպես ինքնուրուն իրավունքի աղբյուր դիտարկելու հնորին։

Հիմնարարեր՝ «Նմակնեցիան կենդանի օրգանիզմ է», նախադեպային իրավունք, «պետության հայեցողության ազատություն», «պետությունների միջև առաջացած կոնսենսուս», իրավունքի աղբյուր, մարդու իրավունքներ։

Դատարանի պրակտիկան ցույց է տալիս, որ հայեցողության սահմանները որոշելիս, պետության միջամտության ոլորտը, այսինքն, Կոնվենցիայով պաշտպանվող իրավունքների, շահերի խումբը, հանդիսանում են այնպիսի հատկանիշների նկատմամբ առաջնահերթ չափանիշ, ինչպիսին է անդամ պետությունների միջև կոնսենսուսի առկայությունը տվյալ հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման առումով։ Այսպես, «B. c. France» գործում՝ Դատարանը վերլուծել է Ֆրանսիայի և Սեծ Բրիտանիայի օրենսդրությունը և հաստատել է պետության ներքին գործերին վերաբերող սկզբունքորեն տարրեր մոտեցումների առկայություն։ Դատարանի կարծիքով ամենօրյա անհանգստություններն, որոնք պատճառվել են դիմումառությն, չեն կարող արդարացվել ամրող հասարակության շահերի պաշտպանության շարժադիրներով։ Այսպիսվ, չնայած տվյալ հարցում կոնսենսուսի բացակայությանը և, հետևաբար պետությունների հայեցողության լայն ազատությանը Ֆրանսիայի Հանրապետությունը խախտել է հայեցողության ազատությունը, որով նա օժտված է Կոնվենցիայի 8 հոդվածի լույսի ներքո։

Ընդհանրապես, այս հարցի առնչությամբ Դատարանի պրակտիկայի վերլուծության արդյունքում հատկապես կարևոր է դառնում պետությունների հայեցողության սահմանները որոշելիս, գնահատել, ինչ չափով և ինչ չափանիշների հաշվառմամբ է պետությունների հայեցության սահմանները դաշնում առնվազն կանխատեսելի հենց պետությունների համար։ Իհարկե, Դատարանի կողմից ձևավորված նախադեպային իրավական համակարգն, ըստ էրթյան, պետություններին հնարավորություն է տալիս որոշումներուն կոնվենցիային համապատասխան կազմակերպելու համար։ Այսինքն, հայեցողության սահմանները որոշումներ ենթադրում են լիազորություններ, որոնցով օժտված են պետությունները միջազգային պայմանագրին համապատասխան ստանձնած իրենց միջազգային իրավական պարտավորությունը

միջամտության հնարավորությունը և միջամտության սահմանները։ Այնուամենայնիվ, Դատարանի կողմից իր նախադեպային իրավունքով ձևավորված կոնվենցիոն համակարգը, մեր գնահատմամբ, բավարար հնարավորություն չի տալիս մասնակից պետություններին կազմակերպելու և որոշակիությամբ կանխատեսելու իրենց միջամտության հետևանքները։ Խոսքը, իհարկե, վերաբերում է Դատարանի կողմից սահմանված «Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ է» սկզբունքին։ Այս սկզբունքը որևէ կերպ արտացոլված չէ Կոնվենցիայում, այնուամենայնիվ, Դատարանի նախադեպային իրավունքում ունի լայն կիրառություն։ Կարևոր է նկատի ունենալ, որ չնայած Դատարանի որոշումները նախադեպային բնույթը ունեն, որի առկայությամբ պետությունների համար ստեղծվում են հնարավորություններ որոշակիորեն ապահովել կանխատեսելիություն, այնուամենայնիվ, որոշումների նախադեպային բնույթն, ինքնին, չի կարող ապահովել կանխատեսելիություն և որոշակիություն պետությունների համար՝ նկատի ունենալով Դատարանի կողմից սահմանված՝ «Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ է» սկզբունքի, ներգործությունն ու լայն կիրառությունը։ Այսինքն, անգամ Կոնվենցիայով սահմանված, Դատարանի նախադեպային որոշումներով փաստված չափանիշների պահպանումը որոշակի ժամանակի մեջ կարող է կորցնել իր ակտուալությունը, և դադարել հանդիսանալ երաշխիք պետությունների համար՝ իրենց գործողությունները կոնվենցիային համապատասխան կազմակերպելու համար։ Այսինքն, հայեցողության սահմանները ենթադրում են լիազորություններ, որոնցով օժտված են պետությունները միջազգային պայմանագրին համապատասխան ստանձնած իրենց միջազգային իրավական պարտավորությունը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կատարելիս, ընդ որում, հաշվի առնելով, որ Դատարանի սահմանած նախադեպերին համապատասխան Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ է, հետևաբար, պետության հայեցողության սահմաները կախված են առնվազն միջազգային հարաբերությունների զարգացմանը համընթաց մարդու իրավունքների շրջանակների ընդլայնման անհրաժեշտությունից:

Ասվածի վառ ապացույցն է հանդիսանում նաև Հայաստանի Հանրապետության դեմ կայացրած մեկ գործով Դատարանի վճռողը: ուրք վերաբերում է «Բայարյանն ընդդեմ Հայաստանի» գործով կայացած վճռին: Տվյալ գործը Եվրոպական դատարանի պրակտիկայում հատկապես կարևոր էր այն առումով, որ գործի վերաբերյալ Պալատն իր վճռում հստակ սահմանել էր, որ դիմումատուի իրավունքները չեն խախտվել, իսկ Վերին պալատը կիրառելով Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ է սկզբունքը սահմանեց, որ Հայաստանի Հանրապետությունը խախտել է մարդու իրավունքները: Մասնավորապես. Վերին պալատը գործը վարույթ ընդունելով հիմնավորելու համար ՀՀ կառավարությանը դիմել էր հետևյալ հարցադրումով. «Ի նկատի ունենալով այն փաստը, որ Կոնվենցիան կենդանի գործիք է, որը պետք է մեկնարանի արդի պայմանների լույսի ներքո և, որ Եվրոպայի Խորհրդի անդամ երկրների մեծամասնությունը ճանաչել են կրոնական համոզմունքներից ելելով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքը կրոնական կամ այլ հիմքերով, կարող է արդյոք Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի 1-ին կետը կիրառվել Դիմումատուի գործով»²: Այս հարցադրումն, ինքնին, նախանշում էր Դատարանի վերաբերմունքի փոփոխությունը:

Տվյալ գործի հանգամանքները հետևյալն էին. դիմումատուն գանգատվում էր, որ իր կողմից ՀՀ զինված ուժերում ծառայելու հրաժարվելու եղանակը է մտքի և խղճի ազատության իրավունքի իրացման դրսերում և, որ իր դատապարտումը հանգեցրել է նշված իրավունքի միջամտությանը, ինչը հակասում է Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի պահանջներին:

Դիմումատուի դատապարտվելու ժամանակ, կրոնական համոզմունքներից ելելով, զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու համար դատապարտումը համարվում էր իրավաչափ և իմբնավոր Կոնվենցիայի տեսանկյունից: 9-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքները ոչ մի կերպ չեն կարող վերաբերել կրոնական, քաղաքական կամ այլ հիմքով պարտադիր զինվորական ծառայությունից ազատվելու: *Heudens-ի և Peters-ի* գործերը այս հարցի վերաբերյալ վերջին վճիռներն են և այդ ժամանակվանից ի վեր Դատարանը չէր կայացրել որևէ նոր վճիռ, որում կլատարեր նախորդներից տարբերվող եզրահանգումներ: Այս վճիռներով Դատարանը հստակ

սահմանել է, որ Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով նախատեսված մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը չի վերաբերում պարտադիր զինվորական ծառայությունից կրոնական կամ քաղաքական նկատառումներով ազատվելու դեպքերին: Նմանապես, *Valsamis v. Greece* գործով Դատարանը սահմանել է, որ Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածը չի նախատեսում համընդհանուր կարգապահական կանոններից հրաժարվելու իրավունքը: Ավելին, Դատարանը չի ճանաչել 9-րդ հոդվածի կիրառելիությունը քննարկվող հարցի առնչությամբ անգամ իր վերջին վճռություն: *Thlimmenos v. Greece* գործը, որում Դատարանը հարկ չէր համարել քննության առնել այն հարցը, թե արդյոք դիմումատուի սկզբնական մեղադրանքը և այնուհետև իշխանությունների կողմից վերջինիս? հաշվապահի պաշտոնին նշանակումը մերժելով ենթադրել է միջամտություն Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով սահմանված իրավունքին: Չնայած 4-րդ հոդվածի 3-րդ կետի (բ) ենթակետի ձևակերպման՝ Դատարանը չի անդրադարձել նաև այն հարցին արդյոք կրոնական համոզմունքներից ելելով զինվորական ծառայությունից հրաժարվող անձանց նկատմամբ նման սանկցիաների կիրառումը կարող է ինքնին խախտել Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքները: Դատարանը նման մոտեցում է ցուցաբերել նաև *Üke v. Turkey* գործում⁴.

Վերոնշյալի հիման վրա, Դատարանը ևս մեկ անգամ մատնանշել է, որ մինչև այժմ էլ և ավելին՝ Բայարյանի գործով փաստական հանգամանքների տեղի ունենալու ժամանակաշրջանում, կրոնական համոզմունքներից ելելով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու համար դատապարտումը չէր համարվում Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքի խախտում և այսպիսով, ՀՀ իշխանությունները գործել են Կոնվենցիայով սահմանված պահանջներին համապատասխան:

Այսինքն, նկատի ունենալով, որ Բայարյանը ենթարկվել էր քրեական պատասխանատվության, զինվորական ծառայությունից խուսափելու համար դեռևս 2005թ., իսկ տվյալ ժամանակահատվածում գործով, ավելին, դրանից մեկ տարի հետո քննվող գործով Դատարանը դեռևս այն դիրքորոշմանն էր, որ կրոնական համոզմունքների հիմքով զինվորական ծառայությունից խուսափելը անբոլյատելի էր, հետևաբար, Հայաստանի Հանրապետության կողմից 2005թ իրականացված միջամտությունը առնվազն իրավաչափ էր հենց Կոնվենցիայի տեսակետից: Ակնհայտ է, որ Հայաստանի իշխանությունները չին կարող կանխատեսել Դատարանի կողմից Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի նոր մեկնաբանություն և, հետևաբար, չին կարող իրենց գործողությունները համապատասխանեցնել հնարավոր «նոր մոտեցումներին»: Սեր կարծիքով Կոնվենցիայի «կենդա-

նի օրգանիզմ» լինելու փաստը տվյալ դեպքում չի ենթադրում Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի կիրառելիության վերաբերյալ՝ Դատարանի մոտեցման փոփոխություն:

Այդ առնչությամբ Եվրոպական դատարանի Պալատը նշել էր, որ տվյալ գործով փաստական հանգամանքների տեղի ունենալու ժամանակ Հայաստանի իշխանությունները գործել են այս կերպ՝ համապատասխանեցնելու համար իրենց գործողությունները Կոնվենցիայի պահանջներին և չեն կարող խախտել դիմումատուի՝ Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի առաջին մասով երաշխավորված իրավուրենուր, քանի որ այդ ժամանակ՝ 2001 թվականից մինչ օրս կրոնական համոզմունքներից ելնելով զինվորական ծառայությունից հրաժարվողների դատապարտումը ամբողջովին դուրս է Կոնվենցիայի հոդվածների շրջանակից:

Անկասկած 2001 թվականին Հայաստանի իշխանությունները չեն կարող կանխատեսել, որ «Դատարանի մոտեցումը այս հարցի առնչությամբ կարող էր փոխվել և եթե անգամ նախատեսեին, ապա պարզ չէր լինի, թե որ ուղղությամբ կփոխվեր: Ինչպես դատավոր Sir Gerald Fitzmaurice-ը նշել է *Golder v. the United Kingdom* գործով առանձին կարծիքում՝ «կողմերից չի ակնկալվում կատարել այն կարևոր միջազգային պարտավորությունը, որը սահմանված չէ բավարար հստակությամբ, որպեսզի հնարավորություն ընձեռի նրանց հասկանալ թե՛ ինչ է այն իր մեջ ներառում, այսինքն՝ իրականում առհասարակ սահմանված չէ, որովհետև (այնքանով, որքանով այն գոյություն ունի) հիմնված է այնպիսի հանգամանքի վրա, որն երբեք չի մասնավորեցվել կամ գրվել»: (*Golder v. the United Kingdom*, դատավոր Sir Gerald Fitzmaurice-ի առանձին կարծիքը, կետ 30):

Ընդորում, այստեղ չափազանց կարևոր հարց էր դառնում այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հնրապետությունում գործի հանգամանքների ժամանակահատվածում գրանցված էր շուրջ 60 կրոնական կազմակերպություն: Հայաստանի օրենսդրության համապատասխան դրույթները նշված յուրաքանչյուր կազմակերպության համար սահմանում են հավասար հնարավորություններ՝ ներառյալ հավասար իրավունքներ և պարտականություններ: Եվ, եթե նշված կազմակերպություններից յուրաքանչյուրը պնդեր, որ զինվորական ծառայությունը դեմ է իրենց կրոնական համոզմունքներին, կծագեր մի իրավիճակ, եթե ոչ միայն «Եղովայի վկաներ» կազմակերպության անդամները, այլ նաև այլ կրոնական կազմակերպությունների անդամներ կկարողանային իրաժարվել հայրենիքի պաշտպանության ուղղված իրենց պարտականության կատարումից: Ավելին, ՀՀ Սահմանադրությունը քաղաքացիների համար սահմանել է 3 տեսակի պարտավորություն, մասնավո-

րայես՝ հայրենիքի պաշտպանությունը, հարկերի և տուրքերի վճարումը և օրենքները, այլոց իրավունքներն ու ազատությունները հարգելը: Հետևաբար, Եղովայի վկաներն կազմակերպությունը կամ որևէ այլ կազմակերպություն հավասարապես կարող են պնդել, որ, օրինակ, հարկեր և տուրքեր վճարելը դեմ է իրենց կրոնական համոզմունքներին և պետությունը ստիպված կլինի չդատապարտել իրենց, քանի որ դա կարող է խախտել Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքները:

Այնուամենայնիվ, անգամ այս հանգամանքների պայմաններում, Եվրոպական դատարանի Վերին պալատը, կայացրեց վճիռ, որով արձանագրեց դիմումատուի իրավունքների խախտումը: Ընդորում, նման որոշման «Դատարանը հաճաց «Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ է» սկզբունքի կիրառմամբ: Մասնավորապես, «Դատարանը սահմանեց, որ իրավական հստակության, կանխատեսելիության և օրենքի առջև հավասարության սկզբունքներից ելնելով՝ Դատարանը չափում է առանց հիմնավոր պատճառի արտահայտի նախկին գործերով սահմանված և նախադեպային իրավունք դարձած որոշումներից տարրերվող այլ մոտեցումներ, սակայն Դատարանի կողմից դիմամիկ և զարգացող մոտեցումներ չմշակելով նոյնական կառաջացնի խոչընդոտներ՝ քարեփոխումների համար՝ Ծայրակե անհրաժեշտություն է, որպեսզի Կոնվենցիան մեկնաբանվի և կիրառվի այնպես, որ իրավունքների պաշտպանությունը լինի պրակտիկ և արդյունավետ և ոչ թե տեսական և մտացածին»:

Միևնույն ժամանակ, «Դատարանը սահմանել է նաև, որ Հանձնաժողովի կողմից 9-րդ հոդվածի սահմանափակ մեկնաբանումը պայմանավորված է եղել տվյալ ժամանակաշրջանում գերակայող մոտեցումներով: Սակայն, տարիներ են անցել այն պահից, եթե՛ Հանձնաժողովը Grandrath v. the Federal Republic of Germany և X. v. Austria գործերում ներկայացրել է իր առաջին պատճառաբանությունները, որոնցով բացառել է կրոնական համոզմունքներից ելնելով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքը 9-րդ հոդվածի շրջանակներում:

Դատարանն այս կապակցությամբ կիրառում է «Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ է» սկզբունքը, որը պետք է մեկնաբանվի արդի հանգամանքների ներքո և ներկայում ժողովրդավարական պետություններում գերակայող գաղափարների հիմնավորությունների վերաբերյալ պաշտպանության առաջնային և կարևոր համակարգ, այն պետք է հաշվի առնի պետությունների փոփոխվող պայմանները և չափանիշների սահմանման համար արձագանքի, օրինակ, ցանկացած ընդհանուր զարգացումներին⁹: Ավելին, Կոնվենցիայի բովանդակության մեջ ներառված եղ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բույրներն ու հասկացությունները սահմանելիս՝ Դատարանը կարող է և պարտավոր է Կոնվենցիայից բացի հաշվի առնել նաև միջազգային իրավունքի բաղադրատարրերը և իրավասու մարմինների կողմից դրանց մեկնարանությունները։ Հատուկ գործերում Կոնվենցիայի դրույթները մեկնարանելու ժամանակ՝ Դատարանի համար դիտարկման առարկա կարող են հանդիսանալ նաև մասնագիտական միջազգային փաստաբերից բխող ընդհանուր զարգացումները¹⁰։

Այսինքն, Դատարանը իր մոտեցումը առաջին հերթին փորձում է հիմնավորել նրանվ, որ հասարակական հարաբերությունների զարգացման տվյալ փուլում անհրաժեշտություն է առաջացել նոր կարգավորումներ սահմանել տվյալ ոլորտում, ընդորում, առավել կարևոր այն է, որ այդ մոտեցումը փորձում է հիմնավորել ԵԽ անդամ երկրների միջև այս հարցի առնչությամբ ձևավորված համաձայնությամբ՝ կոնսենսուտով։ Տվյալ հարցի առնչությամբ մի շարք միջազգային կազմակերպություններ արդեն հայտնել են իրենց դիրքորոշումը։ Մասնավորապես, ԵԱՀԿ-ի կողմից ՔՔԻՄԿ-ի դրույթների (հոդվածներ 8 և 18) մեկնարանությունն է, որոնք նման են Կոնվենցիային (հոդվածներ 4 և 9): Ի սկզբանե, ԵԱՀԿ-ի մոտեցումը համընկնում էր Եվրոպական Հանձնաժողովի մոտեցմանը, համաձայն որի, կրոնական համոզությունների հիման վրա զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքը դուրս էր մնում ՔՔԻՄԿ-ի 18-րդ հոդվածի սահմաններից։ Այնուամենայնիվ, 1993թ.-ին իր թիվ 22 Ընդհանուր մեկնարանության մեջ այն փոխեց իր նախնական մոտեցումը և գոտավ, որ վիճարկվող իրավունքը կարող է ծագել ՔՔԻՄԿ-ի 18-րդ հոդվածից այնքանվ, որ մահացու ուժի օգտագործման պարտականությունը կարող է լուրջ հակասություն առաջացնել խղճի ազատության և կրոնի կամ համոզմությունների արտահայտման հետ։ 2006թ. ԵԱՀԿ-ն ակնհայտորեն հրաժարվեց կիրառել ՔՔԻՄԿ-ի 8-րդ հոդվածը Հարավային Կորեայի դեմ բերված երկու գործերի նկատմամբ և քննեց ներկայացված գանգատները բացառապես ՔՔԻՄԿ-ի 18-րդ հոդվածի ներքո՝ գոտնելով, որ տեղի է ունեցել այդ դրույթի խախտում, քանի որ դիմումատունները դատապարտվել են զինվորական ծառայությունից՝ կրոնական համոզությունների հիման վրա։

Եվրոպական երկրների պարագայում հարկ է ուշադրության արժանացնել 2000թ. Եվրոպական Սիուրյան Հիմնարար Իրավունքների Խարտիան, որն ուժի մեջ է մտել 2009թ.: Չնայած, արտիայի 10-րդ հոդվածը գրեթե տառացիորեն վերարտադրում է Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի 1-ին մասը, որը երկրորդ մասն ակնհայտորեն սահմանում է հետևյալ՝ «Կրոնական համոզություններից ելնելով զինվորա-

կան ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքը ճանաչվում է՝ այդ իրավունքը կիրառելու մասին ազգային օրենսդրության համաձայն»։ Նման ակնհայտ լրացումն անկանու ունի միտումներ՝¹¹ և արտացոլում է Եվրոպայի Խորհրդի անդամ պետությունների կողմից այդ իրավունքի միասնական ճանաչումը, ինչպես նաև՝ արդի Եվրոպական հասարակության մեջ այդ իրավունքին տրվող կշիռը։ Եվրոպայի Խորհրդի շրջանակներում ԵԽԽՎ¹² և Նախարարների Կոմիտեն մի շարք գործերով նույնպես կոչ են արել այն անդամ պետություններին, որոնք դեռ չեն արել այդպես՝ ճանաչել կրոնական հիմքով զինվորական ծառայությունից ազատվելու իրավունքը, ավելին, այդ իրավունքի ճանաչումը հանդիսանում է նոր անդամ պետությունների անդամակցության համար պարտադիր նախապայման։

2001թ. ԵԽԽՎ, անդրադամապով նախկինում իր կողմից ներկայացրած կոչերին, հատկապես նշեց, որ այդ իրավունքը հանդիսանում է Կոնվենցիայով երաշխավորված մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի հիմնարար բաղադրիչը, իսկ 2010թ. Նախարարների Կոմիտեն հիմք ընդունելով ԵԱՀԿ-ի նախագեղային իրավունքի զարգացումները, ինչպես նաև Եվրոպական Սիուրյան Հիմնարար Իրավունքների արտիայի դրույթները, նույնպես հաստատեց Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի ներքո նախատեսված խղճի և կրոնի ազատության հասկացության նման մեկնարանությունը և առաջարկեց, որ պեսզի անդամ պետությունները գորակոշիկների համար ապահովեն կրոնական համոզմություններից ելնելով զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու իրավունքը ունեցող անձանց կարգավիճակը։

Այս ամենի հաշվառմամբ, Դատարանը հանգեց այն եզրակացության, որ Եվրոպայի Խորհրդի անդամ պետությունների գերակշռող մասի ազգային օրենսդրությունները համապատասխան միջազգային փաստաթղթերի հետ մեկտեղ հասել են այն արդյունքի, որ ներկա պահին Եվրոպայում և դրա սահմաններից դուրս տվյալ խնդրի վերաբերյալ գոյություն ունի գրեթե մեկ ընդհանրական մոտեցում¹²։ Այս համատեքստում, Դատարանը հանգել է այն եզրակացության, որ 9-րդ հոդվածի մեկնարանության փոփոխությունը Հայաստանի համար առնվազն կանխատեսելի էր, հետևաբար, հաշվի առնելով «կոնվենցիան կենացի օրգանիզմ է» սկզբունքը։ Դատարանը, հանգել է այն եզրակացության, որ Հանձնաժողովի կողմից սահմանած նախագեղային իրավունքը Կոնվենցիայի 9-րդ և 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (բ) կետի առնչությամբ, ենթակա է փոփոխության։

Տվյալ գործի վերլուծությունը ուղղակիորեն վկայում է, որ հայեցողության սահմանների սկզբունքը, ըստ էության, ոչ թե պետությանը տրված լիազո-

րությունների համակարգ է, այլ՝ Դատարանին տրված հնարավորություն յուրաքանչյուր դեպքում ոչ միայն գնահատելու պետության գործողությունները, այլև՝ երկարաժամկետ առումով կանխորշելու և ուղղորդելու պետության վարքագիր կանոնները:

Սակայն նման մոտեցումը, մեր գնահատմամբ, իր հիմքում ունի չափազանց վտանգավոր միտում: Հատկապես մտահոգին այստեղ կոնսենսուսի արդյունքում պետության վրա դրված պարտականությունն է, որ պետությունը դեռևս չի ստանձնել, սակայն կրում է այն կիրառելու պարտականություն: Խոսքը վերաբերում է հետևյալն: սույն աշխատության նախորդ պարագափներում մենք վերլուծել ենք, որ հայեցողության ազատության սկզբունքի կիրառման համար Դատարանը հիմնականում կիրառում է անդամ պետությունների միջև կոնսենսուսի առկայության փաստը: Այսինքն, եթե անդամ պետությունների մեծամասնությունը արդեն իսկ որդեգրել են հասարակական կոնկրետ հարաբերությունների նկատմամբ ազրեցության կամ կարգավիրման որոշակի մոտեցում, ապա դրա առկայությունը արդեն իսկ բավարար է, որպեսզի այն տարածվի նաև դեռևս այդպիսի մոտեցում, ֆորմալ առումով չորդեգրած պետության նկատմամբ: Տեսե՛ք, Բայարյանի գործով Դատարանը նախադեպային իրավունքի փոփոխման հիմքում դրել էր, ոչ թե իր նախադեպային իրավունքը, ոչ թե պետության ստանձնած պարտավորությունները, այլ՝ հիմնականում այն հանգանաքը, որ Եվրոպայի խորհրդի, ԵԱՀԿ, Եվրամիության խորհրդարանական վեհաժողովների, ԵԽ նախարարների կողմից արդեն իսկ ընդունվել էին որոշակի որոշումներ, բանաձևեր, խորհրդատվական բնույթի այլ փաստաթղթեր, որոնք արդեն իսկ սահմանում էին «միջազգային հանրության» նույնամաս փոփոխությունը կրոնական համոզմունքների հիմքով զինվորական ծառայությունից խուսափողների վերաբերյալ: Այսինքն, Կոնվենցիան վավերացնելիս Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է, այդ թվում՝ Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, որտեղ սահմանվում է, որ զինվորական ծառայությունը չի դիտվում հարկադիր աշխատանք և, ըստ Էության, դրւում է կրոնվենցիոն կարգավիրումից: Նշված մոտեցման վերաբերայլ Հանձնաժողովը կայացնում է վճիռներ, որով չի դիտում խախտում պետությունների կողմից կրոնական հիմքով զինվորական ծառայությունից խուսափող անձանց պատասխանատվության ենթարկելու փաստը: Արդյունքում պետությունը իր կողմից վավերացված կրոնվենցիային համապատասխան, Դատական նախադեպերին համապատասխան կազմակերպում է իր ներքին օրենսդրությունը և դատական պարակիչ կանոնադրությունը: Սակայն 2011թ Դատարանը հիմք ընդունելով միջազգային մի շարք կազմակերպությունների կողմից ըն-

դունված խորհրդատվական բնույթի փաստաթղթեր, կայացնում է որոշում, որով սահմանում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը 2005թ խախտել է մարդու իրավունքը՝ վերջինիս պատասխանատվության ենթարկելով: Ըստորում, Դատարանը սահմանում է, որ քանի որ մի շարք միջազգային փաստաթղթերով սահմանվել էր դավանանքի հիմքով զինվորական ծառայությունից խուսափելու իրավունքը, հետևաբար, Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է կանխատեսեր, որ Դատարանը փոփոխելու է իր նախադեպը: Այսինքն, պետությունը, անկախ իր ներքին օրենսդրության կարգավորումներից, անկախ նրանից, որ վերջին դեռևս չի ստանձնել որևէ պարտավորություն, պարտավոր է իր երկրի ներքին կարգավորումները սահմանել՝ հիմք ընդունելով միջազգային հանրության մոտեցումները: Այստեղ կարևոր է ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ պետությունը, փաստորեն, պարտավոր է հիմք ընդունել, ոչ թե միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունները, այլ՝ միջազգային կազմակերպությունների կողմից խորհրդատվական բնույթի առաջարկությունները (recommendations): Իհարկե, միջազգային պայմանագրերը հանդիսանում են պետության, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության, օրենսդրության նաև: Ավելին, միջազգային պայմանագրերում գերակայում են ներպետական օրենսդրության նկատմամբ, այնուամենայնիվ, Դատարանի կողմից վկայակոչված այդ բոլոր փոստարդերը խորհրդատվական բնույթի են և ըստ էության, որևէ պետության համար չեն սահմանում իրավական պարտավորություն: Ավելին, ճիշտ սահմանում են, բայց սահմանում են այդ առաջարկություններին համապատասխան իրենց օրենսդրությունը փոփոխելու պարտավորություն: Այդ փաստաթղթերից յուրաքանչյուրում, ըստ էության, սահմանված է անդամ պետությունների ուղղված կոչեր, անդամ պետությունների պատրաստակամությունը՝ կարգավորելու տվյալ իրավահարաբերությունները իրենց պետության տարածքներում: Կարևոր է կրկին ընդգծել, որ դրանցից որևէ մեկը չունի դեռևս պարտադիր իրավաբանական ուժ, հետևաբար, տվյալ որոշումների ընդունումը դեռևս պետությունների համար իրավական հետևանքներ չի առաջացնում և չի էլ կարող առաջացնել, նկատի ունենալով, որ այդ բոլոր փաստաթղթերում, ուղղակի սահմանված է, որ պետությունները դրանցում նշված մոտեցումների հիման վրա պետք է մշակեն ներպետական օրենքներ և օրենսդրություն: Հետևյալում, փաստն այն է, որ Դատարանի կողմից անդամ պետությունների միջև առաջացած «կոնսենսուսը» հանդիսանում է ոչ թե Դատարանի նախադեպային իրավունքի հիմք, այլ, իրնին պետք է դիտվի պետությունների համար որպես իրավունքի աղբյուր: Համաձայն եմ, որ այս մեկ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նարանությունը կարող է լուրջ քննադատության արժանանալ, և իր բնույթով համարձակ է, այնուամենայնիվ, փաստ է, որ զուտ կոնսենսուսի առկայությունը, որն իր արտացոլումն է գտել ԵԽ, ԵՄ, ԵԱՀԿ խորհրդարանական վեհաժողովների փաստաթղթե-

րում, որոնք, ըստ Դատարանի սահմանման, պետք է հիմք հանդիսանային պետությունների վարքագծի և իրավական կարգավորումների կանխատեսելիության համար:

¹ St'u, v. B. c. France, Сборник решений -1992, -N232C, Cour Eur. D.H. (Ser. A), -Էջ. 28 - 53:

² St'u, ի թիվս այլոց, Tyrer v. The United Kingdom, 25 ապրիլ 1978, Series A no. 26, կետ 31, և Sergey Zolotukhin v. Russia [ՄՊ], no. 14939/03, կետ 80, ECHR 2009.

³ St'u, Thlimmenos v. Greece,[GC], no. 34369/97, § 43, ECHR 2000 IV)

⁴ St'u, Ülke v. Turkey գործում (no. 39437/98, §§ 53-54, 24 January 2006)

⁵ St'u, Golder v. the United Kingdom, դաստավոր Sir Gerald Fitzmaurice-ի առանձին կարծիքը, կետ 30):

⁶ St'u, Vilho Eskelinen and Others v. Finland [GC], գանգաստ թիվ 63235/00, պարք. 56, ECHR 2007 IV, և Micallef v. Malta [GC], գանգաստ թիվ 17056/06, պարք. 81, ECHR 2009 ...)

⁷ St'u, Stafford v. the United Kingdom [GC], գանգաստ թիվ 46295/99, պարք. 68, ECHR 2002 IV, և Christine Goodwin v. the United Kingdom [GC], գանգաստ թիվ 28957/95, պարք. 74, ECHR 2002 VI

⁸ St'u, ի թիվս այլոց, Tyrer v. the United Kingdom, 25 ապրիլ 1978թ., պարք. 31, Սերիա Ա թիվ 26; Kress v. France [GC], գանգաստ թիվ 39594/98, պարք. 70, ECHR 2001 VI; and Christine Goodwin, նշված վերը, պարք. 75

⁹ St'u, Stafford, նշված վերը, պարք. 68, և Scoppola v. Italy (թիվ 2) [GC], գանգաստ թիվ 10249/03, պարք. 104, ECHR 2009 ...:

¹⁰ St'u, Demir and Baykara v. Turkey [GC], գանգաստ թիվ 34503/97, պարք. 85, 12 նոյեմբեր 2008թ.:

¹¹ St'u, ի թիվս այլոց, Christine Goodwin, վերը նշված, պարք. 100, և Scoppola, վերը նշված, պարք. 105)

¹² St'u, Բայարյանն ընդդեմ Հայաստանի, Գանգաստ թիվ 23459/03. 0707.2011, կետ 108:

Геворг Костанян

Кандидат юридических наук, доцент.

Докторант института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Применение принципа «Конвенция - живой организм» как основание изменения precedента Европейского суда (научно-практический анализ)

В статье рассматриваются научно-практические вопросы принципа «Конвенция - живой организм» Европейского суда по правам человека в свете пределов созерцания государств и консенсуса, возникающего между государствами. В статье также затрагивается вопрос о «консенсуссе», возникающем между государствами как источника самостоятельного права.

Ключевые слова : «Конвенция - живой организм», прецедентное право, «свобода созерцания государства», «консенсус между государствами», источник права, права человека.

Gevorg Kostanyan

PHD in Law, Associate professor.

Doctoral at the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

Application of the principle “Convention is a living organism” as a basis to change European Court of Justice Precedent (scientific and practical analysis)

The article deals with scientific and practical issues of the principle of the “Convention is a living organism” of the European Court of Human Rights in the light of the limits of contemplation of states and consensus emerging between states. The article also touches upon the issue of a “consensus” emerging between states as a source of independent law.

Keywords: “The Convention is a living organism”, case law, “freedom of contemplation of the state”, “consensus between states”, the source of law, human rights.

ՍԱՄՎԵԼ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԳՊՀ դասախոս

ԿԱՊԵԼԸ ՈՐՊԵՍ ԽԱՓԱՆՍԱՆ ՄԻՋՈՅ, ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴ ԵՎ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿ՝ ԶՐԱԴԱՇԱԿԱՆ ԵՎ ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ

Ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ հանցագործներին պարաներով, երկարյա շղթաներով կապելը գրադաշտական և վաղ քրիստոնեական իրավունքում եղել է քրեադատավարական խափանման միջոց, քննության մերող (անձին զղման ու խոստվանության հակելու միջոց) և պատժատեսակ, կրել է ծիսական-արարողակարգային բնույթ: Ընդ որում, կապելը ոչ միայն որպես պատիճ, այլ նաև որպես խափանման միջոց ու քննության մերող նույնապես ծառայել է հանցագործությունների կանխման նպատակներին: Կապելու ձևերը եղել են տարբեր: Ամբարշտություն, աղանդավորություն և զանազան այլ ծանր հանցագործություններ կատարած անձանց նկատմամբ, որոնք հրաժարվել են գոյալուց, մեղքերը խոստվանելուց, ներում ու փրկություն հայցելուց, որպես պատժատեսակ և կատարածի համար որպես հատուցում կիրառվել են կապելու հատուկ, առավել խիստ ու դաժան ձևեր: Դրանք կրել են «չարաչար», «փխստ», «կարևոր», «քրուն» և այլ անվանումներ: Նման դեպքերում հանցագործը կապելը է պարանցից, ուղքերից ու ճենքերից, նրա մարմնին տրվել է դիմական տեսք, որից հետո նա նետվել է Խոր Վիրապ (ինչպես Գրիգոր Լուսավորիչը) կամ շղթայակապ բանտարկվել (ինչպես Արշակ Երկրորդ հայոց թագավորը), կամ մահապատճել այլ միջոցներով (ինչպես սուրբ Կույսեր Հռիփսիմեն, Գայանեն և այլք): Հիմնավորվում է նաև, որ հանցագործներին զանազան խորհրդանշական-ծիսական ձևերով կապելուն վերաբերող զրադաշտական նորմեր, պատժատեսակներ և այլն, Գրիգոր Լուսավորիչ կողմից ներմուծվել են հայկական վաղ քրիստոնեական իրավական համակարգ և լեզվահացվել:

Հիմնարարեր- Տրդառ Երրորդ Սեծ, Գրիգոր Լուսավորիչ, կապել, գրադաշտական Հայաստան, քրիստոնեական Հայաստան, Խոր Վիրապ, դժոխ:

Ակիգրը «Արդարադատություն» գիտական հանդեսի 2017 թվականի 4 (39) համարում

Հանցագործներին կամ մեղավորներին կապելու մասին տեղեկություններ է հաղորդում Փավստոս Բուզանդն իր «Հայոց պատմություն» գրքում: Նա գրում է, որ հայոց Տիրան թագավորը՝ խարելով իրանական Աստրատականի սատրապ Շապուհ Վարազին, որպես նվեր նրան խոստացած ճիռու փոխարեն մեկ այլ ճիռ է ուղարկում: Վերջինս՝ վրդովված իրեն խարելու փաստից¹, և ճեացնելով, որ իյուր է եղել հայոց թագավորին, հարմար պահի բռնել է նրան և «կապեալ գրու և զձեռու նորա ի կապս երկաքիս» հասցրել Դալարիք գյուղ, և այնտեղ շիկացրած երկարով կուրացրել նրան²:

Փավստոս Բուզանդը նկարագրում է կապելու մեկ այլ արտառող ձև ևս: Այն բանից հետո, եթե հայոց Արշակ Երկրորդ թագավորը՝ խախտելով Իրանի թագավոր Շապուհ Երկրորդին Ավետարանի վրա տված իր երդումը և նրա բանակից փախուստի է դիմել, ապա վերջինս յորանասուն քրիստոնյա հոգևորականների, որոնք երդման համար տրամադրել էին Ավետարանը, մի զրի մեջ (գրադաշտական դժոխը թաղկացած է սահցապատ գրերից կամ փոսերից) փողոտել է տվել: Ավետարանն էլ,

որի վրա երդվել էր Արշակ թագավորը, նա «կապելը պատէր երկաթի սարեօր (լարերով – Ս. .) և իրով մատանեալ կնքեալ, ի գանձ տան իրամայէր. և տայր իրաման պահել գգուշութեամբ»³: Այսպիսով, ծիսական արարողություններ են կատարվել, որի միջոցով քրիստոնյաները մորթուսվել են դժոխիք փոսերում, իսկ Ավետարանը, որպես հանցավոր հավատալիքների աղբյուր ու խարելու միջոց՝ կապելը երկարյա լարերով և բանտարկվել թագավորի զանձատանը (արխիփում): Այս միջադեպը նույնապես ապացույց է այն բանի, որ կապելը, լինի դա մարդու կամ որևէ առարկայի՝ եղել է դատավարական ծես և պատիճ:

Փավստոս Բուզանդը պատմում է նաև, որ հայոց Արշակ Երկրորդ թագավորին անհնազանդության, ստախոսության, երդմնահարության հանցաների համար ցմահ ազատազրկման դատապարտելուց հետո, Շապուհ Երկրորդը «...տայր իրաման բերել շղթայս, և արկանել ի պարանցն Արշակայ և յոտս և ի ձեռու նորա երակաթս, և խաղացուցանել զնա ի յԱնդըշն՝ զոր Անուշ բերդն կոչեն, և պնդեալ զնա մինչև անդէն մեոցի»⁴: Եվ եթե Դալարամատ ներքինին բոլոյատվություն է ստանում այդ բանտում այցելել իր թագավորին, ապա բանտախցում նրան գտնում է պարանցից, ուղքե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րից ու ձեռքերից երկարյա շղթաներով կապված: Նա արձակում է «...զԱրշակ ի կապանացն երկարեաց ի ձեռնակապացն և յոտից երկարոց և յանրոց պարանցեն շրբայիցն սարեացն...»: Այսախով, Արշակ Երկրորդ թագավորը ոչ միայն դատապարտված է եղել ցմահ ազատազրկման և մոռացման, այլև առանձնահատուկ կերպով բանտում կապված պահելուն: Եվ տվյալ դեպքում նրա նկատմամբ կիրառվել է երկու պատժատեսակ՝ «դառն կապանքներով» կապվելը և ցմահ բանտարկությունը: Կարելի է կարծել, որ տվյալ դեպքում այս երկու պատժատեսակներն ել եղել են հիմնական:

Եղիշեի «Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին» երկում կապելու մասին նույնպես պահպանվել են հոյեց կարևոր տեղեկություններ: Այս երկում նույնպես կապելու հանդես է գալիս որպես ծիսական խափանման միջոց, քննության մերոդ և պատժատեսակ: Եղիշեն գրում է, որ Իրանի թագավոր Հազար Երկրորդը իրամայել է հավատափոխությունից իրաժամարդ հայոց այրուծիու իրանանատար Գարեգինին «Խապեալ ոտիք և կապեալ ձեռօք զերկեամ մի տուա ի չարչարանս, և հանեալ ի բաց գուերություն ի նմանէ՝ ընկալա զվճոն մահու»: Ինչպես դա ակնհայտ է, Գարեգին իշխանը՝ դատապարտվելով մահվան, կապվել և չարչարվել է այնախիս ձևերով, ինչպես ժամանակին Գրիգոր Լուսավորիչը՝ մահվան դատապարտվելիս: Այդպես կապված վիճակում Գարեգինը երկու տարի պահվել է անազատության մեջ, ենթարկվել կտտանքների, զրկվել իշխանությունից, բայց հետո ներում ստացել և ազատվել: Փաստորեն այստեղ երկու տարով կապվելը, ազատազրկվելը, կտտանքների, անարգանքի, ստորացումների ենթարկվելը, պաշտոնագրկությունը և մահապատիժը (որը չի իրականացվել) հանդես են եկել որպես ինքնուրույն պատժատեսակներ:

Այդ փաստը հիմնավորվում է Եղիշեի մեկ այլ վկայությամբ: Նա պատմում է, որ հայ զինվորականներին հավատափոխության հակելու նպատակով գրադաշտական կրոնի չարասեր սպասավորները նրանց տանջել են, որից հետո «...նովին կապանօր անցուցինի տեղսն արգելանին»: Նա արվել է պարսից թագավորի իրանանով, որը «զամենայն վնասուն պատճառս արկաներ զկապելովքն. և զայս առներ սատանայական խրատուն»: Այսախով, նորից հաստատվում է, որ կապելը և կտտանքների ենթարկելը ոչ թե կամայականություն է, այլ կատարվել է սատանայական խրատներին, այն է՝ զրադաշտական իրավունքի նորմերի հիման վրա:

Եղիշեն հիշատակում է նաև հայ զինվորականներին կապելու և ստորացնելու բոլորվիմն մի նոր տեսակի մասին: Վերոնշված դեպքից 12 օր հետո Իրանի թագավոր Հազար Երկրորդը ճաշկերույթի

է հրավիրել քրիստոնյա զորականների, նրանց առատորեն կերակրել: Խսկ երբ նրանք հեռանալիս են եղել, ապա «...արգելին զոմանս ի նոցանէ ձեռս եսոս կապելով, և զխնճանունսն կնքելով և զգուշութեամբ պահելով՝ եր որ զերկուս առուս, եր որ զերիս»: Կապվել են նրանց ձեռքերը և կնքվել-կապվել խոնջանների (շալվարների) կապերը, և այդ վիճակում նրանք բանտարկվել են երկու-երեք օր: Որպեսզի առատորեն ուտելուց հետո չկարողանան գուգարան գնալ և աղտոտվեն: Նման դժոխային պատկերներ կան «Արտա Վիրապ Նամակի» 80-րդ և 98-րդ գլուխներում⁹: Եվ դա արվել է ոչ միայն ֆիզիկական տվայտանքներ պատճառելու, այլև քրիստոնյա իշխանների արժանապատվությունն առավել չափով և հրապարակորեն նսեմացնելու, նրանց զղջման հակելու և զրադաշտական դարձնելու (ուղղելու) նպատակով:

Հստ Եղիշեի «Հարաչար կապելու» է դատապարտվել մարզպան Վասակ Սյունին: Եղիշեն պատմում է, որ 251 թվականի հայկական ապատամբությունը ճնշելուց հետո դրա դեկապարների նկատմամբ Տիգրոնում տեղի է ունեցել դատավարություն: Վասակի կողմից զանազան հանցանքներ (պետական դավաճանություն, ապստամբության կազմակերպում և այլն) կատարելու փաստը հիմնավորելուց հետո նրա նկատմամբ կայացել է դատավճիռ, որից անմիջապես հետո դատավարության դահլիճ է մտել դահճապետը՝ այն կիրառելու համար: «...Եվ մտաւ նա վաղվաղակի առաջի ամենայն մեծամեծացն, մերկացոյց ի նմանէ զպատիւն զոր ուներ յարքունուս, և զգեցոյց նմա (Վասակին) հանդերձ մահապարտի: Կապեցին զոտս և զձեռս, և կանանցարար նատուցին ի ձի մատակ. տարան և ետուն յայն զընդան, ուր կային մահապարտքն ամենայն»¹⁰: Այսախով, Վասակին ոչ միայն կապվել են, այլ նաև հասուկ կերպով նսեմացրել նրա պատիվն ու արժանապատվությունը, «կանանցարար» նստեցրել մատակ ձիու վրա, հրապարակավ ենթարկել ծաղրի և այդ վիճակում ուղարկել զնդան:

Դրանով Վասակի չարչարանքները չեն ավարտվել: Եղիշեն գրում է. «Եվ օր ըստ օրէ թերեւին իբրև զգէ ընկենուին ի մեծ հրապարակին, ձաղէին և այպանէին, և տեսիլ ամենայն կարաւանին զնա առնէին: ...Եվ իբրև այսպէս յամենայն կողմեն հարէալ վատրարացաւ, ամկա զախսու դժնդակս անդէն ի կապան: Ձեռաւ փոր նորա, և հարան և տրորեցան զօքք նորա, և քամեալ մզեցաւ թանձրանսութիւն նորա: Եռացին որդումք ընդ աչ աչս նորա և ի վայր սորացին ընդ ոռնես նորա. Խցան լսելիք նորա, և ծակուեցան չարաչար շրբունք նորա. լուծան ջիլք բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կրկունք ոտից նորա: ... և էջ ի դժոխս անհնարին դառնութեամբ»¹¹: Այսախով, ամեն օր Վասակին ձեռքե-

րը, ոտքերը (և, ըստ երևույթին, պարանոցն ու բերանը նույնապես) կապած վիճակում բանտից քարշ են տվել բազավորական պալատի առջևի մեջ հրապարակ, ցուցադրել կապված, ստորագրուցիչ վիճակում և այն տեսքով, ինչպիսին ունեին գրադաշտական դժոխում հավիտյանս տառապող որոշ մեղավորներ (Արտա Վիրապ Նամակին 54-րդ, 98-րդ, 71-րդ գլուխներ): Խսկ «ծակոտեցան չարաշար շրթունք նորա. լուծան ջիլ բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կրկունք ոտից նորա» նախադասության իմաստից կարելի է հետևություն անել, որ դաիհճները նրա ոտքերը հասուկ հարմարանքների միջոցով ննանեցրել են դևերի ոտքերին՝ կրունկները ոլորելով դեպի առաջ: Ծիշտ այնպես, ինչպես կապիճներ և կողդեր օգտագործելով փորձում էին դա անել Գրիգոր Լուսավորչի ոտքերի հետ՝ նրան դիվական տեսք տալու համար: Եվ որին կապելու և դրա հետ զուգորդված բոլոր գործողությունները նույնապես հրապարակավ կատարվում էին բազավորական պալատի առջևում, որի մոտ գտնվում էր բանտը:

Այս նկարագրությունից ակնհայտ է դառնում նաև, որ Եղիշեի պատկերացումը դժոխքի մասին լինովն գրադաշտական է: Դրա մասին են վկայում նրա կողմից Վասակի հետ կատարվող դիվական փոփոխությունների նկարագործությունները և նրա այն եզրակացությունը, որ նա «ճաշակեաց զմահ հեղձամհձուկ, և էջ ի դժոխս անհնարին դառնութեամբ»¹³: Դրանով հաստատվում է այն փաստը, որ հայ հոգլուրականների համար գրադաշտական և քրիստոնեական դժոխքները եղել են նույնություն: Տարբեր են միայն այնտեղ ընկնելու պատճառները:

Հանցագործներին զանազան ձևերով կապելու մասին կարևոր տեղեկություններ է պարունակում Ղազար Փարպեցու «Հայոց պատմությունը»: Խորհելով այն մասին, թե Վասակ Սյունին մասնակցելու՝¹⁴ է արդյոք 451 բվականին պլանավորվող ապստամբությանը, նա նշում է, որ այդ դեպքում պարսկական արքունիքում որպես պատանդ պահվող նրա երկու որդիները կարող են ենթարկվել «քազմաժամանակեայ կարևոր կապանաց և բանդից դիպեալը՝ տանջին անխնայ»¹⁵: Այսիսով, փաստվում է, որ Իրանում գոյություն է ունեցել կապելու ձևով այնպիսի պատիժ, ինչպիսին է զնդաններում շղթաներով «Քազմաժամանակեայ կարևոր կապանքների» մեջ պահելը:

Իր երկի մեկ այլ հատվածում Ղազար Փարպեցին պատմում է, որ պարսիկները Բատենի եպիսկոպոս Թարիկին ուժաստանում պահել են «խիստ կապանօր» (ծանր կապանքներով): Նա նշում է նաև, որ Իրանի Միհրներսէն հազարապետը բանտապահներին իրամայել է հայ կապայլ նախարարներին ու սեպուհներին «տանել և զնոսա խիստ կապանօր պահել», մինչև որ հաջորդ օրը բազ-

վորն անձամբ նրանց քննության ենթարկի: Հաջորդ օրն ատյանն անձամբ վարող բազավորը հրամայել է «զապստամբսն հայոց կապանօր ածել առաջեւալ»: Փարպեցին պատմում է նաև, որ դատավարությունից հետո Հազկերտ Երկրորդը հրամայել է (դատավագին է կայացրել) 31 հայ նախարարների, սեպուհների և հոգլուրականների «խիստ կապանօր պահել անդէն ի Վրկանի»¹⁶: Եվ խիստ կապանքները, որոնք եղել են երկարից, տվյալ դեպքում կիրառվել են որպես առանձին պատժատեսակ՝ զուգորդված ազատազրկման հետ:

Մեկ այլ տեղում Ղազար Փարպեցին նշում է, որ քուշանների դեմ արշավանք սկսելուց հետո Հազկերտ Երկրորդը նրանց իր գորքի հետ տեղափոխվել է Ապար աշխարիի Նյուշապուհ քաղաքի միջնաբերդ: Չեն տեղափոխվել միայն քահանաներ Սամուել ու Աբրահամը, որոնք ատյանի կողմից դատապարտված էին «քուն կապանքների» և չարաշար մահվան¹⁷:

Այսուհետև, Հազկերտ Երկրորդը հրաման է արձակել մահապատժի ենթարկել այն եկեղեցականներին (Հովսեփ կարողիկոս, Աւոնդ երեց և այլք), որոնք թողնվել էին «...կապեալս ի Նյուշապուհ ի դղեկին»: Նա դաիհճներին պատվիրել է «Երթալ փութով յառաջ քան զինքն, և հանել զուրք քահանայն ի բանտէն, որ էին կապեալք նորա և նախարարքն հայոց, և տանել զնոսա հեռի ի քաղաքէն յանկիս և յանապատ տեղի և անդ չարալուկ տանջանօր, որպես և կամեսցի, բարձեց զնոսա ի կենաց»¹⁸: Ավելորդ հուզումներ չառաջացնելու համար նախապես լուր է տարածվել, որ նրանք՝ Հովսեփ կարողիկոսը և մյուս հոգլուրականներն ազատվելու են: Նրանց «ազատելու» համար բերդ է եկել դաիհճների, մողերի և արհեստավոր դարրինների բազմություն՝ «զահիք բազօք սաստկապես լուցելով»: Դարրիններն իրենց բերած գործիքներով սկսել են «խարտել, կտրել և ի բաց հանել գերկարս ի ձեռաց և յոտից, և ի պարանցէ սրբոցն. և զոր ոչն կարասցեն կտրել խարտոցօքն՝ ուռամբք ջարդեալ զրենու երկարոյն, դնելով ի վերայ սալիցն, բեկեալ հանցեն ի բաց: Զանզի ստուարք էին և ծանունք քան զբնութիւն ամենայն երկարոյ, որք զայլ մահապարտսն կապեին»²⁰: Այսիսով, կասկած չի կարող լինել, որ եղել են «կարևոր կապանքների», «խիստ կապանքների», «քազմաժամանակյա կարևոր կապանքների», «չարաչար և դառն կապանքների», «քուն կապանքների», «խոնջանները կապելու» և «Ավետարանը կապելու» ծիսական խափանման միջոցներ, քննության մեթոդներ ու պատժատեսակներ: Եվ դրանք նույնություն չեն: Մասնավորապես, Խոր Վիրապի կամ այլ միջոցներով մահվան դատապարտվածները երկարյա շղթաներով կամ բոկերով կապվել են ձեռքերից, ոտքերից, պարան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ցից, երբեմն էլ՝ քերանից: «Քազմաժամանակյա կարևոր կապանքների» ենթարկվածները կամ կապված վիճակում պատիժը բանտում կրողները նույնպես կապանքների են ենթարկվել որ Վիրապ նետվածների նման, ինչպես Արշակ բագավորը Անհուշ բանտում: Բանտ, որը, անկառած, նմանեցված է եղել դժոխքին: Դրանց կիրառման նպատակը եղել է հատուցումը, բայց ոչ ուղղումը կամ վերադաստիարակումը: Իսկ մնացյալ կապելու ձևերը եղել են նախարնեության կատարման ծիսական ձևերում ու մերողները, որոնք նույնպես ունեցել են պատմին բնորոշ որոշ նպատակներ՝ արդարության վերականգնում, հանցագործին զղջման ու ապաշխարության հակել, նրան ուղղում, վերադաստիարակում:

Մյուս իրավահայտ աղբյուրը, որում բազմապիսի կապելու ձևերը ներկայացված են որպես խափանման միջոցներ, քննության ծիսական մերողներ և օրինական պատմամիջոցներ՝ Գրիգոր Լուսավորչի «Հաճախապատում ճառքն» է: Այդ կրոնակիրավական և փիլիսոփայական երկը հայկական վաղ քրիստոնեական և գրադաշտական իրավունքի ճանաչման պատմական աղբյուր է: Այն իմմանավոր ապացույցներ է պարունակում այն մասին, որ գրադաշտական իրավունքը, և մասնավորապես, դրա մաս հանդիսացող կապելու ինստիտուտը, եղել է նաև հայկական: Այն նաև վկայում է այն մասին, որ քաղաքակրթությունների ու իրավական համակարգերի հերթափոխում, հաջորդականության ու ժառանգականության սկզբունքների հիման վրա, գրադաշտական իրավական համակարգը չնշին բացառություններով (ամուսնա-ընտանեկան իրավունք և այլն) քրիստոնեացվել և շարունակել է գործել Մեծ Հայրում՝ միաձուլվելով Գրիգոր Լուսավորչի ու Տրդատ Մեծ բագավորի ջանքերով ներմուծված ու ներդրված հայկական վաղ քրիստոնեական իրավունքի հետ: Մասնավորապես, հայկական քրիստոնեական իրավունքին է անցել ամբողջ գրադաշտական պատմահամակարգը:

«Բանդը և կապանքը», որպես երկրավոր դատավորի կողմից հանցագործների նկատմամբ կիրավող օրինական խափանման միջոց և պատմամիջոց, որպես նրանց, ինչպես նաև պոտենցիալ հանցագործներին ահարեկելու, նրանց ուղղելու, վերադաստիարակելու միջոց և հատուցում հիշատակված է «Հաճախապատում ճառքն» Ե ճառի 59-րդ տաճը: Դրանում ասված է. «Զի որպես գերկրաւոր դատաւորս իրաւարարս ասեմք, որ զշարագրո՞ւ և զպիդս և զանիրաւս ի բանդս և ի կապանս և ի տանջանս և ի սատակումն մարմնոյ մատնեն, զի խաղաղութիւն առցէ աշխարհս, և ինքն փառաւրեսցի, այսպէս իմանամբ և զԱստուծոյ դատաստանն»²¹: Այսպիսով, բանդն ու կապանքը, տանջե-

լը, և, նոյնիսկ՝ «սատակեցումը», հայտարարվում են հանցագործների նկատմամբ կիրավող քննության կատարման օրինական եղանակներ, խափանման միջոցներ և պատմամիջոցներ՝ կիրավող Աստծո դատարանի կողմից, Աստծո դատաստանի ժամանակ: Նման պատկերացում Աստվածաշնչում կամ որևէ քրիստոնյա ջատագովի երկում բացակայում է: Բայց առկա է գրադաշտական աղբյուրներում: Այն նման է Չինկատ կամքջի մոտ իրականացվող գրադաշտական աստվածային դատաստանին, որի ժամանակ արդեն գրումն ու աղաչանքը ոչ մի նշանակություն չունեն: Իսկ երկրային դատաստանի ժամանակ ունեն: Եվ բանդի ու կապանքների, տանջանքների ու մահ պատճառելու գլխավոր նպատակը ոչ թե և ոչ միայն մեղքի բավումն է և հատուցումը կատարածի համար, այլ նաև հանցագործի հետդարձը հանցավոր ճանապարհից ու նրա ժառավորեցումնե, այն է՝ դժոխքից փրկվելը և Երկնային ժագավորության արժանանալը (հատուկ արեւելնցիս և դրա արդյունք): Ինչպես նաև (և դա ակնհայտ է Գրիգոր Լուսավորչին կապելու, քննելու և կապված վիճակում որ Վիրապ նետելու ամբողջ գործընթացից) երկրի խաղաղեցումը (ընդհանուր պրևենցիա): Այն է՝ հասարակության ահարեկումը և նրա անդամներին չարագործություններից, պղծություններից ու անհրավույններից հեռու պահելը:

«Հաճախապատում ճառքի» Ը ճառի 92-94-րդ տաճերում նորից վկայվում է բանդի ու կապանքի կիրառման իրավական օրինական ու օգտակար լինելը հասարակության համար: Դրանցում ասված է հետևյալը. «Եթ միշտ սպառնալիք իշխանաց և դատաւորաց առ անխտիբս ի չարիս, առ սուսու և երդմնասուսու, նենգաւորս, գողս, սպանողս, շունս, կախարդս, դիրս, և որ այլ ևս են հոյլք մեղաց: Չորս բանդիր և երկարի կապանաւոր և պէսպէս տանջանաւոր խոշտանգեն և մահ ի վերայ ածեն, զի այլը երկիւ ունիցին և արգելցին յանխնայ անաւրենութենէն: Իսկ որ խրատին և զան ի լատորին կարգաց և իրաւանց բազաւորի, ի միամտութեանն և ի հպատակութեան կացուցանեն զանձինս, այնպիսէացն փառք և պատիի և պարզեց ազատութեան շնորհենէն²²: Ինչպես ակնհայտ է դառնում այս տներից, բանդեր ու կապանքներ կիրառել նորից դիտվել է որպես մեղավորին զղջման հակելու, մեղքերը խոստվանելու և մահվանց (և մահապատից, և դժոխքից) փրկելու, ազատելու միջոց: Ինչը Գրիգոր Լուսավորչին խոստանում էր Տրդատ Մեծ բագավորը նրա նկատմամբ զանազան տեսակի կապանքներ կիրառելիս: Միաժամանակ այստեղ նորից և հատուկ կերպով շեշտվում է պատմի ընդհանուր կանխման նպատակը: Կապելը, մահապատիժը և այլն կիրավում են նաև մարդկանց վրա երկյուղ

տարածելու և «անխնա անօրինականոթյունը» արգելու համար:

«Հաճախապատում ճառքի» ԺԶ ճառի 15-16-րդ տներում հերթական անգամ խրախուսվում, քաջալերփում են բոլոր նրանք, ովքեր հանցանքներ գործելուց հետո դատարանում անկեղծորեն զղացել, մեղքերը կամովին խոստվանել են, բոնել ուղղվելու և վերադաստիարակվելու (քրիստոնեություն ընդունելու) ճանապարհը: Խսկ նրանց հասցեին, ովքեր դա անել հրաժարվել են, Աստծու անունից Գրիգոր Լուսավորիչը սպառնում է «...հրով և ցրտով, հրով և սառամանեար, քերանովք և հարուածովք, բանիիք և կապանար, սովով և ծարաւով, սրով և մահու, սպառնալեար և ողոքանար, զի երկշոտն զարհորեսցի և արին կալդասցի»²³:

Այս ամենից կարելի է հետևություն կատարել, որ եթե նախարձնության կամ դատաքննության ժամանակ կապելու և այլ տանջալից մերողներ կիրառելու ընթացքում հանցագործության սուրյեկտը հակվել է անկեղծ զղման, խոստվանել մեղքերը և կանգնել ուղղման ու վերադաստիարակման ուղու վրա, ապա կապելու մնացել է որպես դատավարական խափանման միջոց և քննության գործուն մեթոդ: Նման դեպքում հանցագործի ահարեկման, ուղղման և վերադաստիարակման, ինչպես նաև հասարակության ահարեկման, «լավության կարգերին», այն է՝ բազավորի ու եկեղեցու սահմանած, պետության հարկադրանքի ուժով ապահոված իրավունքի նորմերին ենթարկելու նպատակները ձեռք են բերվել առանց կապելու որպես պատիճ (սովորաբար կիրառվող ազատազրկման, կամ որ Վիրապ նետելու, կամ այլ կերպ մահվան դատապարտելու հետ) կիրառելու միջոցով: Եվ այն կապվածները, որոնք քննության ընթացքում զղացել, հնագանդվել են նոր օրենքներին, հայտարարվել են արձակման, բողության ու խրախուսման արժանի՝ անկախ կատարած հանցանքի ծանրության աստիճանից: Այդպես բողության և պարզների արժանացան հայ որոշ նախարարներ, որոնք կապվել են մինչև 451թ. ապատամբությունը և դրանից հետո:

«Հաճախապատում ճառքում», որպես հանցագործությունների կանխման ու նախականինման օգտակար (արժեքավոր), առավել գործուն միջոց, օգտագործվում է դժոխքում հավիտյան կապվելու գաղափարը: Եթե երկրային դատարանում հնարավոր է անկեղծորեն զղալ, խոստվանել մեղքերը և ազատվել քրեական պատմից ու պատասխանատվությունից, մասնավորապես՝ կապվելուց, ապա դժոխքում դա անել հնարավոր չէ: Այդ գաղափարն առավել վառ արտահայտված է Ի ճառի 44-րդ տասնը: Կրանում ասված է. «Խսկ ձեռք որ ըստ աղտեղի ցանկութեանց ի յամալըյուն չարամերձեալ ինքեան և կամ գործակցաց ախտասիրաց, և դարձեալ որ

գողանայ, որ տանջեն և նեղեն և սպանանեն, այն ձեռք կապին հրեղէն կապանաւը և մատնին անվախման տանջանացն անշէջ հրոյն, և ջնջին ի կենդանի գրոյն տախտակացն Քրիստոսի»²⁴: Ի ճառի 48-րդ տանն էլ ասված է. «Խսկ որ զարտուղեցան ուր յարդարութեան ճանապարհէն, և զրահետ եղեալ մոլորեցան ի շար անդր ի վնասակարսն ընթանալով, յանսրբութիւն, յաւազակութիւն, յապիրատութիւն, ի ստահակութիւն, անիրաւ յամենայն ճանապարհ զնալ որ տանի ի կորուստն յափտենից, այնպիսի ուր մեկնեալ ի կենաց անտի առաքին ի վիհս դժոխոց, որ ոչ իցէ վախճան և կամ հանումն ի կապանաց տանջանացն լուծանել»²⁵:

«Հաճախապատում ճառքի» Ի ճառի այս տներից նորից ակնիայտ է դառնում, որ երկրային կյանքում հանցագործություններ կատարած, դատարանների կողմից կապված, կապանքների ու մահվան դատավարտված և այդպիսով դժոխք առաքված մարդկանց հոգիները կապանքներից ազատվելու հնարավորությունից հավիտյանս զրկված են: Այնուղի արդեն հանգրվանած ու կապված մարդու հոգու զղումը որևէ նշանակություն չունի: Դա արդեն լիարժեք հատուցում է երկրային կյանքում կատարած հանցագործությունների համար: Բայց հատուցումը զրադաշտական (և վաղ քրիստոնեական) իրավունքում, ինչպես դա ակնիայտ է, դիտվել է միայն որպես պատմի ծայրահեղ, ոչ օգտակար նպատակ. Իրացման ենթակա նպատակ միայն այն դեպքում, եթե սպառված են պատմի մյուս նպատակներին հասնելու՝ զղման և մեղքերը խոստվանելու հակելու, ուղղելու և վերադաստիարակվելու հնարավորությունները:

«Հաճախապատում ճառքում» առկա պատկերացումներն էլ այն մասին, որ դժոխք ընկած հոգիները դեկրի ու խրախտարների (խսկ երկրային կյանքում՝ երկրային քննչների ու դատավորների) կողմից բանդի ու կապանքների միջոցով ենթարկվում են զանազան տանջանքների՝ ակնիայտորեն զրադաշտական են: Նման նորմեր, պատկերացումներ, արժեքային դատողություններ գտնել 1-3-րդ դարերի վաղ քրիստոնեական կրոնահրավական աղբյուրներում հնարավոր չէ: Այդ դարերում եղել են միայն քրիստոնեական ոչ լեզվիմ և ոչ լեզվական կիսալեզվական համայնքներ, որոնցում դատավորներ և բանտեր, ինչպես նաև մարդկանց կապվելու և տանջելու անհրաժեշտություն ու հնարավորություն չի եղել: Դժոխքի ու նրանում գոյություն ունեցող բարքերի, հոգիներին կապվելու, կապված վիճակում կախելու մասին պատկերացումներ այդ աղբյուրներում նույնապես չկան:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

¹ Պետք է նշել, որ ձիու հետ կապված այս պատմությունը որոշ հայ պատմաբաններ և գրականագետները համարել են Բուզանդի հնարած պատմություն կամ առասպել։ Բայց դա մոլորություն է։ Բանն այստեղ ձին չէ, այլ այն, որ Տիրան բազավորը ստել և խարել է, այն էլ՝ չնշին պատճառով։ Իսկ ստելը և խարելը գրադաշտական իրավունքով համարվել են ծանր հանցագործություններ։ Դրանց համար նախատեսված պատիժը եղել է կուրությունը, իշխանազրկումը և մահը։ Ավելորդ չի լինի ասել, որ կույրը, խովը, կուզ ունեցողն իրավունք չուներ այլև բազավորել, և ըստ այդ իրավունքի մեխանիկորեն իշխանազրկվում էր կամ էլ զրկվում իշխանության ժառանգումից։

² Տե՛ս, Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Երևան, 1987, էջ 82-84։

³ Տե՛ս, Փավստոս Բուզանդ, նույն տեղում, էջ 198-199։

⁴ Տե՛ս, Փավստոս Բուզանդ, նույն տեղում, էջ 198, 260, 316-318։

⁵ Տե՛ս, Փավստոս Բուզանդ, նույն տեղում, էջ 318-319։

⁶ Տե՛ս, Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989, էջ 26։

⁷ Տե՛ս, Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, էջ 40։

⁸ Տե՛ս, Եղիշե, նույն տեղում։

⁹ Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջ 101, 110։

¹⁰ Տե՛ս, Եղիշե, նույն տեղում, էջ 276։

¹¹ Տե՛ս, Եղիշե, նույն տեղում, էջ 280-282։

¹² Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջ 85, 96, 110-111։

¹³ Տե՛ս, Եղիշե, նույն տեղում, էջ 280։

¹⁴ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1982, էջ 132։

¹⁵ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 178, 192, 194։

¹⁶ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 204-205։ Սիմքրոն թարգմանության մեջ այս տողերը թարգմանված են որպես «խիստ կալանքի տակ պահել», որը սխալ թարգմանություն է։ Խոսքը հայ ապստամբներին խիստ կապանքների մեջ ազատազրկելու, և ոչ թե խիստ կալանքի ենթարկելու մասին է։

¹⁷ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 204-206։

¹⁸ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 210։

¹⁹ Ինչպես տեսնում ենք, մահապատիժ իրականացնողները եկել են զիշերը, աքլորականչին, ջահերն առջևում բռնած։ Ծիշտ այդպես էլ ժամանակին մոգերն ու դափիճները մոտեցել են այն վայրին, որտեղ կար դախմա (դահմա, դաքմա), և որի մոտ զիշերով նրանց սպասում էր Սուրբ Հռիփսիմեն՝ դախմայի վրա մահապատիժ ենթարկվելու հանար (Ազարանգեղոս, 197-րդ պարք, էջ 114)։ Եվ զիշերը ջահերով հանդիսավոր երթ կատարելը դեպի դախմա՝ հանցագործների նկատմամբ զրադաշտական մահվան ծես սկսել է նշանակում (հասկանալի է, որ արդարակյացների դիակների հուղարկավուրումը դախմայի վրա կապելու միջացով կատարվել է ցերեկը)։ Գիշերը համարվել է Արքիման դիմ ստեղծած, և դիմքի ու դիմանման մարդկանց արարքների ժամանակ։ Դրա համար էլ նման մարդիկ մահապատմել են զիշերը։

²⁰ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 218։

²¹ Տե՛ս, Հաճախապատում ճառք/Մատենագիրք հայոց, Ա հատոր, Անքիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 29։

²² Տե՛ս, նույն տեղում, էջ 50։

²³ Տե՛ս, Հաճախապատում ճառք, էջ 100։

²⁴ Տե՛ս, Հաճախապատում ճառք, էջ 117։

²⁵ Տե՛ս, Հաճախապատում ճառք, էջ 117։ Նշված Ի ճառի 48-րդ տանն օգտագործված է .գրահետե, իսկ Ազարանգեղոսի գրքի 147-րդ պարբերությունում? .գրահետեգերպ (էջ 88)։ Դրանք, ինչպես նաև .գրախոսե բառը հուշում են, որ զրադաշտական պետության և իրավունքի հիմնադիր Սահմանադրության կամ Զարդաշտի կամ Զարդուշտի ամունք հայ եկեղեցականները դիտավորյալ կերպով աղավաղել և Զրադաշտի են վերածել՝ «կեղծ սրբի», զրախոսի, զրահետի ինաստով։ Այդպիսով նրա նկատմամբ արտահայտվել է արհամարհանք, և նրա անվանը տրվել բացասական բնույթ և իմաստ։

Самвел Хачатрян

Кандидат юридических наук, доцент, преподаватель ГГУ

РЕЗЮМЕ

*Связывание как мера пресечения, метод расследования и вид наказания
в зороастриском и раннехристианском армянском праве*

В Авесте и в иранских зороастрийских источниках познания права часто описываются некоторые виды связывания веревками и цепями подозреваемых, обвиняемых и осужденных. Это являлось как мерой пресечения, так и методом судебного следствия, а также видом наказания и компонентом похоронного обряда. Такие обрядовые действия описываются и в армянских раннехристианских источниках познания права - в «Истории Армении» Агафангела, в «Истории Армении» Фавста Бузанда, в «Истории Армении» Лазаря Парпети а также в книге Егише «О Вардане и армянской войне». В частности, Агафангел описывает историю связывания Григора Просветителя. Когда выяснилось, что состоящий в свите царя Великой Армении Тиридата Третьего Григор является отступником, так как он отказался от зороастризма и стал христианином, то в ходе расследования этого преступления он неоднократно подвергался ритуальному связыванию различными способами. Приговоренный в последствии к смертной казни, он был связан особо «тяжким» образом (ноги и руки притягивались к шее) и брошен в Хор Вирап - место, по своим характеристикам приближенное к зороастрийскому аду.

После подавления восстания 451 года суд при иранском царе Ездигерта Втором осудил многих армянских князей и духовных лиц, а также сатрапа Великой Армении Васака Сюни, к различным видам обрядового связывания и лишения свободы.

Обрядовое связывание впоследствии перешло в раннехристианское армянское право (религию) и применялось в средневековой Армении.

Ключевые слова: Тиридат Третий, Григорий Просветитель, связывать, зороастрийская Армения, христианская Армения, Хор Вирап, ад.

Samvel Khachatryan

Doctor of Law, Associate Professor, GSU Lecturer

SUMMARY

*Tying as a preventive measure, a method of investigation and a form of punishment
in Zoroastrian and early Armenian Christian Law*

Avesta and Iranian Zoroastrian sources of knowledge of law often describe certain types of tying by ropes and chains of suspects, defendants and convicts. It was both a preventive measure and a method of judicial investigation, as well as a component of ritual act. Such ritual-like actions are also described in ancient Armenian sources of knowledge of law – in the “History of Armenia” of Agathangelos, the “History of Armenia” of Faustus of Byzantium, the “History of Armenia” of Lazarus Pharpensis as well as Eghishe’s book “About Vardan and the Armenian war”. In particular, historian Agathangelos describes the story of tying of Gregory the Illuminator. Being the courtier of the King of Great Armenia Tiridates III, Gregory departed from Zoroastrism and adopted Christianity. During the investigation of this crime he was frequently tied in different ways as a part of a ritual. Later on he was sentenced to death, tied particularly “roughly” (arms and legs pulled to the neck) and thrown into Khor Virap – a place resembling the Zoroastrian hell.

After the suppression of the rebellion in 451, the court of the Iranian king Yazdegerd condemned many Armenian princes and clergymen, as well as the satrap of Great Armenia Vasak Syuni, to various types of ritual tying and imprisonment.

Ritual tying was afterwards adopted by the early Armenian Christian law (religion) and was used in medieval Armenia.

Keywords: Tiridates III, Gregory the Illuminator, tying, Zoroastrian Armenia, Christian Armenia, Khor Virap, hell.

ԼՈՒԽԻՆԵ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ԵՊՀ-ի ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի ղոցենստ,
կենսաբանական գիտությունների թեկնածու

ՏԱԹԵՎ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ԵՊՀ-ի ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի մագիստրոս

ԱՐՏԱԿ ՂՈՒՅՑԱՆ

«Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի
իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի ուսումնական մասի պետ

**ՊՐՈԲԵՋԻՈՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԴՐՄԱՆ
ՀԱՍԵՍԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱՅԼ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ**

Ուսումնասիրված է ԵՄ անդամ պետություններում ստեղծված պրոբացիոն համակարգերի կառուցվածքն ու գործառույթները: Ներկայացված է պլորացիոն ծառայության ամենատարբեր բնույթի գործառույթների իրականացումը, այդ թվում՝ հանցագործություն կատարած անձանց նկատմամբ վերահսկողության և ուղղորդման տարր պարունակող ու չպարունակող գործառույթներ: Համեմատական վերլուծություն է իրականացվել Հայաստանի և ԵՄ անդամ պետություններում պրոբացիոն ծառայությունների կատարած գործառույթների վերաբերյալ:

Հիմնարարեր- պրոբացիոն ծառայություն, գործառույթ, կառուցվածք, Հայաստանի Հանրապետություն:

Ժամանակակից սոցիումի գործառնության կարևոր պայմաններից է հանդիսանում դրա անդամների ապահովությունը, անվտանգությունը և համերաշխությունը: Սակայն հասարակության լիարժեք համերաշխության խոչընդոտ են հանդիսանում մարդկանց մեկուսացված խմբեր, որոնք վարում են հանցագործ կյանք: Նման մարդկանց սոցիալական հարմարման և ռեադապտացիայի արդյունավետ միջոցներից է հանդիսանում պրոբացիոն ծառայության համակարգի ստեղծումը, որը ենթադրում է ազատազրկման այլընտրանքային տարրերակ:

ԵՄ նոր անդամ պետություններում հաջողվել է պրոբացիոն համակարգերը ստեղծել և հաստատել բավականին կարճ ժամանակահատվածում: Խորհրդային կարգերի ժամանակ մասնագիտացված սոցիալական աշխատողներ չկային, հետևաբար այդ ժամանակահատվածում ազատազրկմանը փոխարինող այլընտրաքային տարրերակներն ու պրոբացիոն աշխատանքները լավ զարգացած չեն, թեև որոշ երկրների քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված էին այդպիսի միջոցառումներ, դրանք գործնականում չեն կիրառվում (Բուլղարիա, Չեխովալվակիա, Էստոնիա, Լատվիա): Եվլուսայի պրոբացիոն ծառայությունները հիմնականում գործում են հանցագործություն կատարած այնպիսի անձանց հետ, ովքեր համե-

մատարար պակաս թվով հանցագործություններ են կատարել և սովորաբար չունեն դատվածություն: Միացյալ Թագավորության (Անգլիա և Ուելս) և Նիդերլանդների պլորացիոն ծառայությունները բացառություն են կազմում: Նպատակ հետապնդելով թերևացնել քրեակատարողական հաստատությունների բեռոք՝ այդ երկրների պլորացիոն ծառայություններն աշխատում են նաև ավելի լուրջ հանցագործություններ կատարած անձանց հետ: Թեև, որպես կանոն, որոշ տեսակի հանցագործությունների համար պրոբացիայի բացառումը նշված չէ, օրենսդրությամբ սահմանվում է, թե որ դեպքերում դատարանը կարող է ազատազրկման դատավճիռը հայտարարել պայմանական՝ վեց ամսից (Խորվաթիա) մինչև չորս տարի (Ուկրաինա): Երկրների մի մասում ավանդապես պլորացիոն ծառայության գործառույթների մաս հանդիսացող գործառույթը փոխանցվել է բանտերի ներսում աշխատող հատուկ սոցիալական ծառայություններին (օրինակ՝ Նիդերլանդներ): Որոշ պլորացիոն ծառայություններ բանտի ներսում կատարվող աշխատանքը դեռևս համարում են իրենց հիմնական գործառույթներից մեկը: Պատիժների միայն մի քանի տեսակ կա, որոնց դեպքում պլորացիոն ծառայությունը չի ներգրավվում, օրինակ՝ տուգանքը կամ առանց պլորացիայի կիրառման պատժի հետաձգումը (Բելգիա, Ֆրանսիա և Լյուքսեմբուրգ), ներման կամ

համաներման վերաբերյալ որոշումները (օրինակ՝ Խոլանդիա և Նորվեգիա): 1990թ. սկզբին արևելա-եվրոպական պետուրյունների մեծ մասը քրեական արդարադատության համակարգերի բարեփոխումներ մեջնարկեց՝ միջազգային կազմակերպությունների օժանդակությամբ: Վերջիններին կողմից խրախուսվում էր պրոբացիայի հասկացությունը և կարևորվում համայնքային սանկցիաների ու միջոցառումների կիրառությունը, ինչպես նաև՝ մեղիացիան ու զոհին աջակցելու մեխանիզմը: Պրոբացիա ներդրող առաջին երկիրը Շեխիայի Հանրապետությունն էր՝ 1991թ.-ին, որին հաջորդեցին Սլովակիան, Էստոնիան, Լատվիան, Ռումինիան, Լիտվան, Հունգարիան և Լեհաստանը, որոնք այժմ ունեն պրոբացիոն ծառայությունների խոստումնալից համակարգ:

Պրոբացիոն պետական ծառայությունը, սովորաբար, արդարադատության նախարարության ներքո գործող կենտրոնացված ազգային կառույց է: Այս դեպքում, պրոբացիոն ծառայությունը կարող է անկախ կազմակերպվել որպես վարչություն կամ պետական մարմին, հանդիսանալ պետական մարմին մաս (Իոլանդիա, Ռումինիա, Մոլդովա, Պորտոգալիա) կամ քրեակատարողական հաստատության հետ ընդգրկվել կառավարման միևնույն կառուցվացքի մեջ (Բուլղարիա, Դանիա, Էստոնիա, Ֆինլանդիա, Ֆրանսիա, Իտալիա, Լիտվա, Նորվեգիա, Իսպանիա, Շվեյցարիա, Անգլիա, Ուելս) կամ պրոբացիոն աշխատանքները կարող են բաշխված լինել քրեական արդարադատության ներքո գործող պրոբացիոն ծառայությունների և սոցիալական ծառայությունների միջև, ինչպես օրինակ Գերմանիայում, Կատալոնիայում և Շվեյցարիայում է, կամ լինել այլ կից ծառայությունների շրջանակում, ինչպես օրինակ՝ տուժողի պաշտպանության մեղիացիայի և այլ մարմիններն են (Հունգարիա, Բելգիա): Պրոբացիոն աշխատանքները կարող են նաև կատարվել մասնավոր կազմակերպությունների կողմից (Ավստրիա և Նիդերլանդներ), որոնք վերահսկում և ֆինանսավորում են այդ երկների արդարադատության նախարարությունների կողմից: Լյուքսեմբուրգում պրոբացիոն ծառայությունը դատախազության մաս է հանդիսանում, իսկ Շվեյցարիայում պրոբացիոն աշխատանքները կատարվում են տեղական մարմինների սոցիալական ծառայությունների միջոցով: Որոշ երկներում կենտրոնական կամ տեղական պրոբացիոն ծառայություններն անկախ, միջգերատեսչական խմբից խորհրդատվական աշակեցություն են ստանում (Բուլղարիայում՝ Պրոբացիոն խորհուրդ, Կատալոնիայում՝ Սոցիալական ռեարիլիտացիայի միջգերատեսչական կոմիտե, Շեխիայում՝ Պրոբացիայի ու մեղիացիայի խորհուրդ և

այլն): Այս միջգերատեսչական և խորհրդատվական խմբերը սովորաբար բաղկացած են պրոբացիոն ծառայության ներկայացուցիչներից, ինչպես նաև դատավորներից, դատախազներից, տեղական գործատուներից, փորձագետներից և այլն: Պրոբացիոն ծառայության կառուցվածքը տարածաշրջանային և տեղական մակարդակներում հիմնականում նման է դատական համակարգի կառուցվածքին (Բուլղարիա, Էստոնիա, Լատվիա, Ռումինիա), ուսիկանության համակարգի կառուցվածքին (Դանիա) կամ դատական ու բանտային համակարգերի կառուցվածքներին (Ֆրանսիա, Բուլղարիա, Իտալիա և այլն): Անզիայում և Ուելսում, օրինակ, պրոբացիոն ծառայությունները նեծապես ներգրավված են հանրային անվտանգության և հանցագործությունների կանխարգելման հարցերով ընթացող աշխատանքներում:

Պրոտոգալիայում պրոբացիոն ծառայությունը ներգրավված է սոցիալական թիրախ-խմբերի ուղղված ծրագրերում, որոնք գործուն են առանձին խնդիրների հետ, ինչպես օրինակ՝ գործազրկությունը, թմրամոլությունը կամ նախկինում ազատազրկված անձանց ինտեգրումը հասարակությունում:

Ծառայությունը նաև մասնակցություն ունի ներառական ազգային ծրագրում, թմրամիջոցների և թմրամոլության պայքարի դեմ ազգային ծրագրում և զրադապության ազգային ծրագրում: Որոշ երկրներում, ինչպես օրինակ, Իոլանդիայում և Մալթայում, պրոբացիոն ծառայությունը պետք է դատարանին ներկայացնի տուժողի նկատմամբ հանցավոր գործողությունների ազդեցության մասին տեղեկանք: Իոլանդիայում տուժողի վերաբերյալ գեկույցը կարող է ներկայացվել պրոբացիոն գեկույցից զատ: Այս երկներում, ինչպես նաև Հայաստանում և Մալթայում, պրոբացիոն ծառայությունը պարտավոր է որոշակի կատեգորիաների ստուգողների դեպքում վերջիններիս տեղեկացնել հանցագործություն կատարած անձանց ազատման պլանների պատրաստ լինելու մասին: Այնպիսի երկրներում, ինչպիսիք են՝ Ավստրիան, Իսպանիան, (Կատալոնիա) և Հոնգարիան, պրոբացիոն ծառայության գործառույթներից մեկը տուժողին երթեմն նույնիսկ խոցելի իրավիճակում գտնվող վկաներին տեղեկատվություն տրամադրելն ու դատավարության ընթացքում օժանդակելն է:

Պրոբացիոն համակարգերի գործառնական և կազմակերպչական հարցերը նախատեսված են տարրեր ակտերով, ինչպես օրինակ՝ կիրարկման մասին օրենքները (Բուլղարիա, Դանիա, Լիտվա, Նորվեգիա և Իսպանիա) և պրոբացիայի մասին առանձին օրենքները կամ հրամանագրերը, (Չեխիայի Հանրապետություն, Իսպանիայում, Ավստրիա, Էստոնիա, Ֆրանսիա, Լատվիա, Ռումինիա,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԹ և այլն): Ինչ վերաբերում է կոնկրետ պրոբացիոն գործողություններին կամ ամենօրյա գործելակերպին, երկրների մեծ մասում օգտագործվում են շրջաբերականներ (Չեխիայի Հանրապետություն, Էստոնիա), ցուցումներ, (Խաղաղիա, Կատարնիա) կամ նախարարական հրամանագրեր (Էստոնիա, Բուլղարիա և Լատվիա):

ԵՄ երկրներում պրոբացիոն համակարգերը դասակարգվում են ըստ մատուցված ծառայությունների՝ պրոբացիոն ծառայություններ հիմնված հանրային միջոցառումների և պատիճների խրախուսման վրա, դատական համակարգին օժանդակելու վրա հիմնված պրոբացիոն ծառայություններ, ուղղման մոդելի/ հանրային պաշտպանության վրա հիմնված պրոբացիոն ծառայություններ: Եվրոպայի պրոբացիոն ծառայությունների աշխատանքների միայն որոշ մասն է իրականացվում սահմանափակ թվով պրոբացիոն ծառայությունների կողմից, օրինակ՝ աջակցություն ընտանիքին և քրեակատարողական հիմնարկներ կամավոր այցելությունների համակարգում (Լյուքսեմբուրգ), կալանքի տակ գտնվող անձանց հսկողություն (Չեխիա): Շատ աշխատանքներ կապված են առանձին պատիճների կամ ընթացակարգերի հետ և կարող են իրականացվել միայն այն երկրներում, որտեղ նմանատիպ պատիճներ ընդունված են: Պրոբացիոն ծառայությունները տարբեր երկրներում ամենատարբեր գործառույթներ են իրականացնում: Կախված երկրների իրավական համակարգից՝ պրոբացիոն ծառայությունները կարող են ամենատարբեր ընույթի գործառույթներ իրականացնել, այդ թվում՝ հանցագործություն կատարած անձանց նկատմամբ վերահսկողության և ուղղորդման տարր պարունակող ու չպարունակող գործառույթներ: Պրոբացիոն ծառայության գործառույթներն ու աշխատանքները բավականին ակտիվ կերպով իրականացնող երկիրը հանդիսանում է Անգլիան, այսինքն՝ երկիրը, որի իրավական համակարգում ծագել է պրոբացիոն համակարգը: Գործառույթները ակտիվ կերպով իրականացվում են աև Կատարնիայում, Խորվաթիայում, Չեխիայում: Իսկ ինչ վերաբերում է Հայաստանին, թեև Հայաստանը չունի պրոբացիոն ծառայություն, այնուամենայնիվ բավական մեծ թվով գործառույթներ է իրականացնում: Հիմնականում գործառույթներն իրականացվում են տարբեր հասարակական կազմակերպությունների, ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական վարչության այլնտրանքային պատիճների կատարման բաժնի՝ կողմից²: Սակայն, եթե մյուս երկրները ունեն պրոբացիոն ծառայություն և ծառայության շրջանակներում են իրականացնում այդ գործառույթները, ապա ՀՀ-ը չունենալով տվյալ ծառայությունը, այնուամենայնիվ, իրականացնում է և վերահսկու-

ղական գործառույթները, և աջակցման ու օժանդակության գործառույթը, և թմրամոլների նկատմամբ: Սակայն տարբեր կազմակերպությունների և օժանդակ մարմինների փոխարեն ավելի նպատակահարմար կլինի Հայաստանում ևս ստեղծվեր պրոբացիոն ծառայություն, որը կկատարեր իր գործառույթները:

Ստորև ներկայացվում է ՀՀ-ում իրականացվող պրոբացիոն գործառույթները [տե՛ս աղ.1]:

Աղյուսակ 1
ՀՀ-ում իրականացվող պրոբացիոն
գործառույթները

	Հայաստան
Հանրային, ուղղիչ աշխատանքների նկատմամբ վերահսկողություն, դրանց կազմակերպումը և այլն	X
Սոցիալական հարցումների/նախքան դատավճռի հրապարակումը գեկույցների ներկայացում	X
Պրոբացիոն պատիճների /պայմանների կատարման նկատմամբ վերահսկողություն	
Դատավճռի կասեցման/պայմանական ազատման ժամանակ վերահսկողություն և այլն	X
Թմրամոլների/հարբեցողների համար բուժման ծրագրեր կամ այլ տեսակի հանցագործություն կատարած անձանց համար նախատեսվող բուժման ծրագրեր	X
Ուսուցողական ծրագրերի/դասընթացների կամ այլ ուսումնական միջոցառումների նկատմամբ վերահսկողություն/դրանց կազմակերպում	
Պայմանական վաղաժամկետ/ժամանակավոր դեպքում վերահսկողություն և այլ	X
Մեղիսացիա/հաշտություն տուժողի հետ/օժանդակություն տուժողին	
Առաջնային և երկրորդային կանխարգելում	
Աջակցություն դատապարտյալներին քրեակատարողական հիմնարկներում նախատարածում և օժանդակություն հաստատությունը բողներու ժամանակ, և այլն. Կալանքի անհատական պլանի ծագում և կառավարում	
Թմրամոլների համար հատուկ միջոցառումների իրականացման նկատմամբ վերահսկողություն	X
Համաներման/ներման կամ պայմանական վաղաժամկետ ազատման/պատժի պայմանական չկիրառման հետ առնչվող խորհրդատվական գեկույցների ներկայացում	X
Հանցագործություն կատարած անձի համար վերահսկական աջակցություն, ում մինչդատական կալանքը պայմանականորեն կասեցվել է	
Հոգեկան հիվանդ կամ սահմանափակ մտավոր կարողություններով հանցագործություն կատարած անձանց նկատմամբ վերահսկողություն(ամբողատոր/տնային պայմաններու բուժման վերաբերյալ որոշումների դեպքում)	X

Հանցագրություն կատարած այն անձանց նկատմամբ վերահսկողություն/օժանդակում և այլն, ոմ գործի դատական քննությունը պայմանականորեն հետաձգվել է Հանցագրություն կատարած այն անձանց նկատմամբ վերահսկողություն/օժանդակում և այլն, ոմ գործի դատական քննությունը պայմանականորեն հետաձգվել է	X
Էլեկտրոնային մանիքորնգի նկատմամբ վերահսկողություն և այլն	
Մասնակի ազատագրկման նկատմամբ վերահսկողություն	X
Այն անձանց օժանդակության տրամադրում, ոմ նկատմամբ կիրառվել է պատժի ժամանակավոր կամ պայմանական ազատում/համաներում	
Վաղ շրջանում տրամադրվող աջակցություն/ճիշճամտություն/սոցիալական աջակցություն, օժանդակություն և տեղեկատվության տրամադրում	
Տնային կալանքի ժամանակ հանցագրություն կատարած անձանց աջակցություն/օժանդակության տրամադրում	
Այլ աշխատանքներ	
Քրեակատարողական հաստատությունը բողնելուց հետո հոգածություն՝ հանցագրություն կատարած անձի նկատմամբ և վերականգնողական աշխատանք նրա հետ	
Ցերեկային հաճախման կենտրոնների գործունեություն	
Հասցեի պարտադիր գրանցում	X
Ազատության սահմանափակում կամ որոշակի պաշտոններ գրադարձնելու իրավունքից զրկում	X
Մասնակի կալանքի նկատմամբ վերահսկողություն և այլն	X
Հատուկ բուժման վերաբերյալ որոշումների, սեռական հանցագրությունների կանխման մասին որոշումների, սեռական հանցագրությունների ժամանակ ազատագրկման այլ պատժատեսակով փոխարինման մասին որոշումների դեպքում վերահսկողություն և այլն	X
Նախագաղտական կալանքի տակ գտնվող անձանց նկատմամբ վերահսկողության սահմանում/աջակցություն	
Օժանդակության տրամադրում ընտանիքին	
Ազատության սահմանափակմամբ դատավճրների կիրառման նկատմամբ վերահսկողություն	X
Տույժի կիրառման նկատմամբ վերահսկողություն	X
Կամավոր բանտային այցելուների համակարգում	
Գործի փոխանցում երեխաների գործերով գրադարձնող ատյանին	X
Հանցագրություն կատարած անձանց նախագաղտաստում տուն վերադարձնելու, տուն վերադարձնության ժամանակ նրանց աջակցության տրամադրում	

Այսպիսով, կատարված ուսումնասիրությունները Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիոն ծառայության կատարած գործառույթների և կառուցվածքի վերաբերյալ ցույց տվեցին, որ Հայաստանի Հանրապետությունը իրականացնում է պրոբացիոն ծառայության մի շարք գործառույթներ, սակայն, միևնույն ժամանակ՝ ծառայության բացակայության պատճառով գործառույթներն և աշխատանքները իրականացվում են տարբեր հասարակական կազմակերպությունների կողմից և չեն կրում համակարգված բնույթ: Ուստի՝ պրոբացիոն ծառայության ներդրումը Հայաստանի հանրապետությունում կնպաստի համակարգված և ուղղորդված փոփոխությունների դատաիրավական, տնտեսական և սոցիալական դաշտում:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

¹ԵԱՀԿ, Հայաստանի Հանրապետությունում Պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրներն ու առանձնահատկությունները, Աստղիկ Մազլարան:

²Գասպարյան Ա., Հովակիմյան Գ. Սոցիալական աշխատանքը քրեական արդարադատության համակարգում: Եր.: «ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ, 2013. 174 էջ:

Դրականության ցանկ

1. Գասպարյան Ա., Հովակիմյան Գ. Սոցիալական աշխատանքը քրեական արդարադատության համակարգում: Եր.: «ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ, 2013. 174 էջ:
2. ԵԱՀԿ, Հայաստանի Հանրապետությունում Պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրներն ու առանձնահատկությունները, Աստղիկ Մազլարան:
3. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qrtxro1xYkJ:vtt.net.ru/files/LATVIYa>
Zakon_o_Gosudarstvennoi_sluzhbe_probacii.doc+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ru, Организация и персонал Государственной службы probation.
4. <http://www.osce.org/hy/yerevan/97036>

Լուսին Ստեփանյան

Доцент кафедры общей психологии ЕГУ,
кандидат биологических наук

Տաթև Սիմոնյան

магистр кафедры общей психологии ЕГУ

Արտակ Ղուլյան

Начальник учебной части ГНКО “Центр правового образования и осуществления реабилитационных программ”

РЕЗЮМЕ

Сравнительный анализ вклада службы probation между Арменией и другими странами

Изучены структура и функции систем probation созданных в государствах-членах ЕС. Представлена реализация функций различного характера, в том числе и функций, содержащих и не содержащих элементы контроля по отношению к лицам, совершившим преступления. Проведен сравнительный анализ действия служб probation в Армении и государствах - членах ЕС.

Ключевые слова: служба probation, функция, структура, Республика Армения.

Lusine Stepanyan

YSU, chair of General Psychology, associate of professor, Doctor of Biology

Tatev Simonyan

YSU, chair of General Psychology, master of Psychology

Artak Ghulyan

Head of the Educational Department of the “Legal Education and Rehabilitation Programs’ Implementation Center” SNCO

SUMMARY

Comparative analysis of the contribution probation service between Armenia and other countries

The structure and functions of the probation system created in EU Member States is studied. The realization of the different functions of the Probation Service including the functions of containing and not containing an element of control and guidance towards the persons committing crimes was conducted. Then comparative analysis of probation service in Armenia and EU member states has been carried out.

Keywords: probation service, function, structure, Republic of Armenia

ԱՐՄԱՆ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի տնտեսագիտության և կառավարման ամբիոնի հայցորդ

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԲԻԶՆԵՍԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀՀ -ՈՒՄ

Հողվածում ներկայացված է էլ-առևտրի զարգացման հիմնական միտումները ՀՀ-ում: Էլ-առևտրի միջավայրը և վիճակի առավել ամբողջական գնահատման համար անդրադարձ է կատարվել «Միջազգային առևտրի խնտեգրված լուծումներ»-ի (World Integrated Trade Solution) գնահատման համակարգին: Դրանում գնահատվող ցուցանիշների համախումքը ներառում է էլ-առևտրը բնութագրող երեսունից ավելի ցուցանիշներ, որոնք խնդրավորված են յոթ խմբերում: ՀՀ էլ-առևտրի ոլորտում առանձնացվել են հետևյալ կարևոր միտումները:

- ա) էլ-առևտրի նոր հարթակների աստիճանական ստեղծման գործընթացը,
- բ) պանդական առևտրի սուբյեկտների կողմից էլ-առևտրի դաշտ ներխուժելու որոշակի փորձերը,
- գ) էլ-առևտրի և ծառայությունների վճարային նոր համակարգերի ստեղծումը, որոնք ունակ են նրանք ցուցանիշների հետ:

դ) ոլորտի բնույթով չեզոք և բավարար մակարդակի պետական կարգավորումը:

Ի մի բերելով էլ-առևտրի զարգացումները ՀՀ-ում, դրա վրա պրոեկցիա կատարելով նաև միջազգային պրակտիկայում խնդրու առարկայի առկա խնդիրները բացահայտվել են ՀՀ-ում ՓՄՁ-ների մոտ էլ-բիզնեսի հիմնական խոչընթացները:

Հիմնարարական՝ էլեկտրոնային առևտուր, էլեկտրոնային բիզնես, էլ-առևտրի իրավակարգավորումը, էլ-առևտրի պատրաստվածության գնահատումը:

Հայաստանում էլ-առևտրի ոլորտի զարգացման հնարավորություններն ու խնդիրների բազմազան են: Վերջին տարիներին էլ-առևտրի ոլորտում նկատվում է որոշակի ակտիվություն, բացվում են առցանց խանութներ և հարթակներ: Դրա պահանջանարկ և զարգացումը մեծապես պայմանավորված է սպառողների պահանջարկով ու վարքագծով, միևնույն ժամանակ, որոշակի ակտիվություն են ցուցաբերում ծառայություն մատուցողները: Հարկ է նշել, որ ՀՀ-ում ստեղծվող էլ-առևտրի խանութները երկու տիպի են՝ ունիվերսալ և մասնագիտացված, չնայած տեսականորեն, ելեկտրո ՀՀ շուկայի փոքր տարողունակությունից՝ կարելի էր ենթադրել, որ մասնագիտացված հարթակների մրցունակությունը խոցելի կլինի, ինչնից՝ նրանք առկա են: ՀՀ-ում ունիվերսալների օրինակ է՝ «Buy.am»-ը: Մասնագիտացված էլ-առևտրի խանութներից են էլեկտրոնային սարքերի՝ «icentre.am»-ը կամ «iPhone.am» և գրքերի ինստերնետ գրախանութները՝ «book.am», «books.am», «buybook.am»: Ավանդական խանութների էլ-առևտրի հարթակ դրւու զալու փորձերից է SAS սուպերմարկետի «SAS.am» նախաձեռնությունը: Էլ-առևտրի և ծառայությունների վճարային նոր համակարգերի ստեղծման օրինակներից է «Փղրամ»-ը, որն ունի էլեկտրոնային փող բողարկելու լիցենզիա և կարող է սպասարկել էլ-առևտրի գործարքները:

Հարկ է նշել, որ ընդհանուր առմամբ ՀՀ էլ-խանութների մեծ մասը վճարը ընդունում են կանխիկ՝ ապրանքը առաքելուց հետո, մինչդեռ էլ-առևտրին

բնորոշ էլեկտրոնային եղանակով վճարումը: Այս դեպքում առցանց եղանակով կատարվում միայն պատվերը, այն կարելի է որակել քվազի բնույթի էլ-առևտուր, ընդ որում՝ այստեղ հղի են ոխսելու, որոնք փաստացի գրանցվել են, եթե առաքումը ավարտվել է կեղծ պատվիրատուի կողմից ապրանքի հափշտակումով: Փորձագետները փաստում են ՀՀ-ում էլ-առևտրի հիմնական խնդիրներից է հայ սպառողի անվստահությունը էլ-առևտրի հարթակների նկատմամբ և նրա համար կարևոր ավանդական պայման՝ գնելուց առաջ ապրանքը շոշոփել:

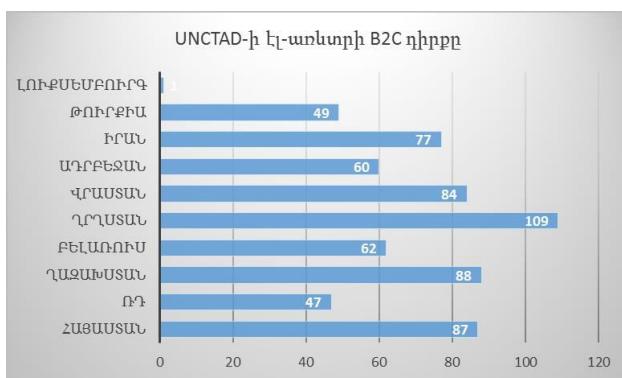
ՀՀ սուբյեկտների ակտիվությունը միջազգային էլ-առևտրի հարթակներում փաստելու համար, նշենք, որ 2014 թ. դրույթամբ Միացյալ ազգերի առևտրի և զարգացման կոնֆերանսի (UNCTAD) տվյալներով «Amazon»-ի ծառայությունները, (դասվում են 3 տիպի՝ «Amazon»-ի կողմից աջակցվող վաճառողներ, աջակցվող երկրներ ու արժույթներ և աջակցվող բանկային հաշիվներ) ՀՀ-ում հասանելի չեն եղել: ՀՀ-ում «eBay»-ի ծառայություններից հասանելի է եղել միայն տեղական կայքը? նախատեսված միայն գնումների համար, հասանելի չի եղել միջազգային կայքը: «PayPal» ծառայություններից հասանելի են եղել միայն անհատական հաշիվները, հասանելի չեն եղել բիզնես և «արեմյեր» դասի հաշիվները:

ՀՀ-ում էլ-առևտրի միտումները բնութագրելու համար կարևոր է ունեմալ դրա վերաբերյալ հավաստի և համապարփակ վիճակագրություն, մինչդեռ ՀՀ-ում այս խիստ մասնատված է և չի ընդգրկում դրա բոլոր ասպեկտները և ըստ էության

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ստացվում է փորձագիտական եղանակով: Դրանցից մեկը կատարվել է «Արինսայք» (R-Insights) ընկերության իրականացրած մարքեթինգային հետազոտության արդյունքներով, որի արդյունքներով 2015 թ. հունիսի դրույթամբ հայաստանյան առցանց խանութներից գնումները է կատարել Երևանի բնակչության $4,2\%-ը$:

Էլ-առևտրի վերաբերյալ առավել ամբողջական պատկեր է տալիս միջազգային կառույցների վիճակագրությունը: Միացյալ ազգերի առևտրի և զարգացման կոնֆերանսի (UNCTAD) ուսումնասիրության արդյունքներով ի հայտ են բերվել տարբեր երկրներում առցանց գնումների կանխատեսվող և փաստացի մակարդակների տարբերությունը, որը հիմնված է տնտեսության հնդեքսի մակարդակի և առցանց գրանցված գնորդների տեսակարար կշռի հարաբերակցության վրա: Միացյալ ազգերի առևտրի և զարգացման կոնֆերանսի 2016 թ. էլ-առևտրի B2C սեկտորի տվյալ ոռուսումնասիրությունում ընդգրկված է 137 երկիր, որոնք ներկայացնում են աշխարհի բնակչության $96\%-ը$ և համաշխարհային ՀՆԱ-ի $99\%-ը$: B2C ցուցանիշը գնահատված է չորս ցուցանիշով՝ հնտերնետի օգտագործման ներքափանցումը, 1 մլն բնակչի հաշվով ապահով սերվերների քանակը, վարկային քարտերի ներքափանցման ցուցանիշը և փոստային ծառայության հուսալիության գնահատականը, որոնք բնութագրում են երկրների առցանց առևտրի մասնակցության պատրաստականությունը: Այդ գնահատումը օգնում է քաղաքականություն իրականացնողներին բացահայտել թե որքանով են իրենց երկրները պատրաստ էլ-առևտրին և որ ոլորտները կարիք ունեն առավել մեծ քարելավման: Համաձայն ուսումնասիրության՝ Լյուսեմբուրգը երկրորդ տարին անընդմեջ լավագույնն է էլ-առևտրի B2C սեգմենտի ցուցանիշով: Առաջատար 10 երկրներից 6-ը եվրոպական են, 3-ը Ասիա-աղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանից և 1-ը Հյուսիսային Ամերիկայից է:

Գծապատկեր 1. Միացյալ ազգերի առևտրի և զարգացման կոնֆերանսի (UNCTAD) 2016 թ. էլ-առևտրի B2C դիրքը⁴

B2C սեգմենտի հնդեքսով Հայաստանը ուսումնասիրությունում ընդգրկված 137 երկրների շարքում գրադեցնում է 87-րդ տեղը և Եվրասիական միության ու տարածաշրջանի երկրներից առաջ է միայն Ղրղիսանից և գրեթե հավասար է Ղազախատանի հետ: 2016թ. առցանց գնորդների և ինտերնետից օգտվողների և կանխատեսվող և փաստացի տարբերության ցուցանիշով Հայաստանը ցուցանիշով գլխավորում է Վերջից: Հայաստանում ինտերնետից օգտվողների միայն 1 տոկոսն է առցանց գնումներ կատարում կանխատեսվող՝ 11 տոկոսից: Հետաքրքրական է նաև այն, որ վերջին տասնյակում $\angle\angle$ -ի հետ են Հարավային Կովկասի բոլոր երեք երկրները, ներառյալ Ադրբեյջանն ու Վրաստանը: Փորձագետները դա բացատրում են առցանց գնումների վերաբերյալ պահպանողականության նոտածելակերպով և կամ կստահության մտահոգություններով և հիասթափեցմամբ: Մյուս կողմից՝ դա կարող է պայմանավորված լինել $\angle\angle$ փոքր շոկայի համար հետառարումային սպասարկումների խնդիրներով: Չսպող գործոն կարող է հանդիսանալ էլ-փոստի միջոցով համացանցի սպամների և վիրուսների տարածումից խուսափումը:

Էլ-առևտրի միջավայրը և վիճակը առավել ամբողջական է բնութագրում «Միջազգային առևտրի ինտեգրված լուծումներ»-ի (World Integrated Trade Solution) գնահատման համակարգի ցուցանիշների համախումբը: Այն հնարավորություն է տալիս գնահատել ինչպես էլ-առևտրի զարգացմանը նպաստող գործոնների, այնպես էլ անմիջապես էլ-առևտրի իրական վիճակը, երկիրը համեմատել այլ երկրների հետ և ստացված արդյունքներով մշակել էլ-առևտրի զարգացումը խթանող անհրաժեշտ միջոցառումները: Գնահատման այդ համակարգից մենք վերցրել ենք Եվրասիական միության երկրների՝ ՈՒ, Ղազախատան, Բելառուս, $\angle\angle$, Ղրղիսան և տարածաշրջանի երկրների՝ Վրաստան, Ադրբեյջան, Իրան, Թուրքիա և առաջատար մեկ երկրի՝ Լյուսեմբուրգի ցուցանիշները:

Գնահատման այս նոր գործիքը բազմակողմանական առողջականության արդյունք է, որը թոյլ է տալիս գնահատել էլ-առևտրի միջավայրը և վիճակը երկրի մակարդակով: Գործիքը մշակվել համատեղ UNCTAD-ի, Համաշխարհային բանկի կողմից և իր գործիքակազմում օգտագործում է Հեռահաղորդակցության միջազգային միության (ITU), UNCTAD-ի, ԱՍԿ-ի մոմանիջոցների և հանցավորության (UNODC), Ունիվերսալ փոստային միության (UPU), Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի (WEF) և Համաշխարհային բանկի տվյալները: Սույն գնահատման համակարգում էլ-առևտրի երեսունից ավելի ցուցանիշները խմբավորված են առևտրի միջավայրը բնութագրող 7 խմբերում:

S&S ենթակառուցվածք և ծառայությունների խումբը բնութագրում է մարդկանց հասանելիությունը դեպի բջջային հեռախոսակապին, լայնաշերտ և ընդհանրապես ինտերնետ կապին, ինչպես նաև ցույց է տալիս դրանց արժեքը: Բաղադրիչը ներառում է 4 ցուցանիշ: Հաջուկ առնելով այն, որ էլառատուրը և ընդհանրապես էլ-բիզնեսը շրջադարձ է կատարում դեպքի շարժական բջջային կապով սարքերին, հարկ է նկատել, որ ՀՀ-ում «Ակտիվ լայնաշերտ բջջային բաժանորդագրությունները 100 բնակչի հաշվով» ցուցանիշը (ՀՀ-ում 41.3, ՌԴ-ում՝ 71.3) այս առումով գերադասելի չէ: Այդ և մյուս՝ «Հաստատագրված լայնաշերտ կապի բաժանորդագրությունները 100 բնակչի հաշվով» ցուցանիշը (ՀՀ-ում՝ 21.2 դրամ):

Վճարային լուծումները խումբը բնութագրում է բանկային քարտերի ստացման հասանելիությունը, դրանց սակավությունը, նոր «բջջային դրամական» լուծումների անհրաժեշտությունը, երկրում դրամական փոխանցումներ ստանալու հնարավորությունը: Այդ բաղադրիչը ներառում է 6 ցուցանիշներ, ընդ որում՝ ՀՀ-ի դիրքը ամնելին գերադասելի չէ, այսպես՝ «Նախորդ տարվա ընթացքում օգտագործված կրեդիտ քարտերը (15+ բարձր %)», և նմանատիպ երեք ցուցանիշներով՝ ՀՀ-ն, բացի Կրդանականից զգալի զիջում է Եվրասիական միության և տարածաշրջանի երկրներին: Ինչքան էլ զարմանալի է, սակայն «Բջջային հեռախոսի օգտագործմամբ բանկային հաշվից կատարված գործադրությունը (15+ բարձր %-ը)»՝ ՀՀ-ն զիջում է նաև Կրդանականին:

Առևտրի լոգիստիկա և առևտրի դրույցում (լորանում) խումբը բնութագրում է միջազգային առարումների դեպքում լոգիստիկ ծառայությունների որակը, մաքսային ընթացակարգերի դանդաղությունը կամ ծանրությունը, փոստային առարձան ծառայությունների հասանելիությունը և դրանց նկատմամբ վստահությունը: Այդ բաղադրիչը ներառում է 10 ցուցանիշներ: Առաջին երկուսը վերաբերում են մաքսային ընթացակարգերին՝ «Մաքսային ընթացակարգերի ծանրությունը»՝ ՀՀ-ն՝ 3.1 (ըստ 7 բալանի գնահատման, 1-ը՝ արդյունավետ չէ, 7-ը՝ բարձր արդյունավետ է), «Արտահանման համար մաքսային ընթացակարգերի միջին ժամկետը (օր)» որտեղ՝ ՀՀ-ի դիրքը ևս նախընտրելի չէ՝ 8.6 օր, (տվյալը՝ 2013թ.): ՀՀ-ն հիմնականում զիջում է համեմատության մեջ ընդգրկված գորեք բոլոր երկներին, սակայն հարկ է նշել, որ դրանցում ներառ-

ված են 2013 թ. տվյալները, իսկ դրանից հետո ՀՀ-ում մաքսային վարչարարության առումով բարելավումները ակնհայտ առկա են: «Տանից փոստով առարում կատարելու հնարավորություն ունեցող բնակչության տոկոսը» ցուցանիշով՝ ՀՀ-ի դիրքը բավական բարձր է՝ 93 %, չնայած որ դրա մյուս բաղադրիչով՝ «Միջազգային մրցունակ գներով առարձան գնահատման միավորը» 5 բալանի համակարգով մրցակցային դիրքը այնքան էլ բարձր չէ: Ընդհանուր առմամբ՝ փոստային ծառայությունների գնահատման մակարդակը՝ ՀՀ-ի ցուցանիշը գոհացնող է, որի մասին է վկայում «Փոստային վստահելիության ինդեքսը» և այդ շարքի մնացած հինգ ցուցանիշները:

Գծապատկեր 2. B2B առևտուր և S&S կիրառողները

Էլ-առևտրի հմտությունների զարգացում խումբը բնութագրում է՝ որքանով են ընկերությունները երկրում օգտվում S&S-ից և ինտերնետից, կլանում տեխնոլոգիաները և ընդհանրապես ընկերությունների քանի տոկոսն ունի կայքեր, և ինչ չափով են նրանք օգտագործում էլ-փոստը՝ հաճախորդների և մատակարարների հետ համագործակցելիս: Գնահատման սույն բաղադրիչում ներառված են չորս ցուցանիշներ, մասնավորապես՝ «B2B S&S կիրառողները», որը գնահատվում 1-7 արժեքով, ընդ որում, 1 արժեքը ենթադրում է, որ դրա կիրառման հմտությունները ոչ ամրողությամբ են դրաստրվում, իսկ 7 արժեքը ապահովում է լայն ընգրկումը:

Ինչպես երևում է՝ զծապատկերից՝ ՀՀ-ի B2B առևտրի ցուցանիշը միջին միջակայքում է՝ 4.7, որը վկայում է, որ դրա զարգացման հնարավորությունները ՀՀ-ում առկա չեն: Այս խմբի մյուս «B2C կիրառողներ» ցուցանիշը, որը բնութագրվում է գնահատման նույն 1-7 բալանի միջակայքով, ՀՀ-ի դեպքում ևս միջին միջակայքում է՝ 4.4:

Հաջորդ երկու ցուցանիշներով՝ «Հաճախորդների / մատակարարների հետ էլ-փոստը օգտագործող ընկերությունների տոկոսը (ՀՀ՝ 89.4%)» և «Տեխնոլոգիաները յուրացնող ընկերությունները» (ՀՀ՝ 4.1 ըստ 7 բալանի գնահատմամբ), ՀՀ դիրքերը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

համամատության մեջ ներառված երկրների ցանկում բավական բարձր է, որը վկայում է նրա մասին, որ ՀՀ-ում էլ-առևտրի զարգացման նախապայմանները առկա են:

Ֆինանսավորման հասանելիություն խումբը բնութագրում է վարկավորման հասանելիության պատկերը: Հարկ է նշել, որ ֆինանսավորման հասանելիությունը խոչընդոտ համարող ընկերությունների տեսակարար կշիռը ՀՀ-ում համեմատվող երկրների հետ բարձր է՝ 25.9 %, բարձր է նաև գրավ պահանջող վարկերի տեսակարար կշիռը՝ 88.7%, համեմատական կարգով թերևս սփոփիչ է շրջանառու միջոցները ֆինանսավորող բանկերի տեսակարար կշիռը՝ 16.2%:

Էլ-առևտրի պատրաստվածության զնահատումը և ուղմավարության ձևակերպում խումբը բնութագրում է ինչպիսին է երկրի վիճակը «UNCTAD»-ի (B2C e-commerce), Հեռահաղորդակցության միջազգային միության (S2S զարգացման) և Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի (ցանցային պատրաստվածության) կողմից մշակված ցուցանիշների զնահատմամբ: Գնահատման այս բաղադրիչում ներառված են 6 ցուցանիշներ: ՀՀ-ի դիրքը գոհացնող չէ UNCTAD էլ-առևտրի B2C ինդեքսով՝ 87-րդ տեղը և «Հեռահաղորդակցության միջազգային միության S2S զարգացման» ինդեքսով՝ 71-րդ տեղը: Համեմատական կարգով բավարարող կարելի է համարել «Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի (WEF) ցանցային պատրաստվածության» ինդեքսը՝ 56-րդ տեղը:

Իրավական և կարգավորող կառուցակարգերը խումբը բնութագրում է երկրում էլ-գործարքների և դրանց պատշաճ իրավական ապահովման իրավական շրջանակները: Այդ բաղադրիչը ներառում է 4 ցուցանիշներ, ընդ որում՝ ՀՀ-ում դրանք ըստ էնթերյան ստացել են համարժեք լուծումներ: Այսպես, ՀՀ-ում առկա են էլ-գործարքների համար իրավական կարգավորումները էլ-ստորագրությունը, կիրեր հանցագործությունների կանխման, տվյալների գաղտնիության ու պաշտպանության իրավական կառուցակարգերը: Ինչ վերաբերում է առցանց վաճառքի դեպքում սպառողների իրավական պաշտպանության կառուցակարգերին, ապա այն գնահատվել է բացասական, սակայն այս իրավակարգավորումները ևս առկա են՝ ՀՀ օրենսդրության մեջ, 2016թ. կատարված փոփոխություններից և լրացումներից հետո:

ՀՀ-ում ոլորտի կարգավորման առումով կարևոր է «Էլեկտրոնային փաստաթղթերի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության մասին» ՀՀ օրենքը, ըստ որի, էլ-փաստաթղթութք՝ կնքված էլ-ստորագրությամբ, ունի ավանդական ստորագրության միևնույն իրավական ուժը: Վիրտուալ միջա-

վայրում այն հաստատում է փաստաթղթի իրավական ուժը և օրինական հիմքը: Էլ-առևտրի իրավական կարգավորման առումով բեկումնային էր 2016 թ. հունիսի 17-ին «ՀՀ բաղադրացիական օրենսգրքում»⁷ (այսուհետև՝ ՀՀ ԶՕ) և «Առևտրի և ծառայությունների մասին» ՀՀ օրենքում կատարված լրացումները և փոփոխությունները, որոնցով սահմանվեցին էլ-առևտրի իրավակարգավորման կարևոր նորմեր: Դրանց շարքում են՝ «Էլեկտրոնային առևտրային հարթակ», «Էլեկտրոնային հարթակի օպերատոր» և այլ կատեգորիաները և հարակից կարգավորումները, որոնք մինչ այժմ բաղադրացիական շրջանառությունում չեն գործածվել: ՀՀ ԶՕ-ում ներմուծվել է Էլեկտրոնային պայմանագիր կատեգորիան (450-րդ հոդված) և այն հավասարեցվել է ձեռագիր ստորագրված պայմանագրին, անգամ այն դեպքում, եթե դրա վրա առկա չէ էլ-ստորագրությունը: Համաձայն ՀՀ ԶՕ-ի՝ հստակեցվել է Էլեկտրոնային եղանակով օֆերտան և ակցեպտը (451-րդ և 452-րդ և 454-րդ հոդվածներ):

«Առևտրի և ծառայությունների մասին» ՀՀ օրենքում⁸ էլ-առևտրի և ծառայությունների հետ կապված հարցերը կարգավորվում են այդ օրենքի 4.1-ին գլխով: Կարգավորման կարևոր նորմերից է այն, որ ինտերնետային կայքում կամ էլեկտրոնային հավելվածում (էլ-առևտրային հարթակում) կարող է հղում նախատեսվել մեկ այլ էլ-փաստաթղթի, որը պարունակում է կնքվող պայմանագրի պայմանները: Ինտերնետային կայքը կամ էլեկտրոնային հավելվածը պետք է ապահովի տվյալ հղման տեխնիկական հասանելիության կարգն ու ժամկետները:

Նշված փոփոխություններն ու լրացումները ամբողջական դարձնելու և հակասություններից խուսափելու համար միաժամանակ փոփոխություն և լրացումներ են կատարվել նաև «Հսկիչ-դրամարկղային մեքենաների կիրառման մասին» ՀՀ օրենքում (սահմանվել է, որ էլ-առևտրի դեպքում հսկիչ-դրամարկղային մեքենաների կիրառումը պարտադիր չէ): «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում¹⁰ սահմանվել են Էլեկտրոնային հարթակներում վաճառվող ապրանքի փոխարինման կամ ետ վերադարձման, վաճառողի կողմից սպառողին տեղեկատվության տրամադրման, ինչպես նաև՝ սպառողների իրավունքների պաշտպանության ուղղված լրացուցիչ դրույթներ:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ-ում էլ-առևտրի հարկային կանոնակարգումը էապես չի տարբերվում ավանդական թիգնեսի կարգավորումից: Դրանում նպատակ չի դրվել էլ-առևտրի կանոնակարգումները ծառայեցնել ազգային տնտեսության զարգացման շահերին:

Աշխարհում և ՀՀ-ում մտահոգիչ են դարձել համակարգչային համակարգերի և ցանցերի օգտագործմամբ կատարվող քրեական հանցագործությունները: Այդ առումով, կարևոր քայլ էր ՀՀ-ի կողմից 2006 թ. «Կիրերիանցագործությունների մասին» Եվրոպական (Բուլավեշտի) կոնվենցիայի վավերացումը: Տեղեկատվական համակարգերի անվտանգության խնդիրներին համարժեք լուծում է տրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքում¹¹, որի 24-րդ գլուխը պատիժ է սահմանում այն բոլոր տեսակի հանցագործությունների համար, որոնցով կարող է վտանգվել այդ անվտանգությունը:

Անփոփելով կարող ենք փաստել, որ ՀՀ-ում օրենսդրական կարգավորումները այս պահին բավարարում են Էլ-առևտրի գործունեության իրականացմանն ու տեղեկատվական համակարգերի անվտանգության խնդիրներին: Միաժամանակ, հաշվի առնելով ոլորտի արագ զարգացումները, մշատապես առկա սուր մարտահարվերները, և ՀՀ-ում դրա տնտեսության խթանմանը ուղղված չեզոք իրավակարգավորող բնույթը, այն ունի պարբերաբ կատարելագործման խնդիր:

Էլ-առևտրի զարգացումների առումով հարկ է նշել, որ ՀՀ կառավարությունը 2013թ. հաստատել է ՀՀ-ում Էլեկտրոնային առևտրի զարգացման ծրագիրը¹²: Սինդեռ այդ ծրագիրը առավելապես ճանաչողական բնույթի փաստաբությունը է, որում Էլ-առևտրի խթանող գործիքակազմ՝ որպես այդպիսին չկա: Բավական է նշել, որ ծրագրով նախատեսված միջոցառումների իրագործման ֆինանսավորման աղբյուր է դիտվում դոնոր կազմակերպությունների և Էլ-առևտրային գործունեություն իրականացողների ներդրած միջոցները: Այդ առումով նշենք, որ ՀՀ դոնոր կազմակերպությունները հետքրքրված են ՀՀ-ում պետական հատվածում Էլ-կառավարման համակարգի կայացման հարցում, որպես կոռուպցիայի հաղթահարման գործիք, սակայն բիզնես ոլորտի Էլ-առևտրի կայացումը, այնքան էլ չի տեղափորում նրանց հոչակած առաքելություններում, ուստի կարող ենք արձանագրել, որ բիզնեսը այս հիմնախնդրի հետ մնում է ֆինանսավորման իր հույսին:

Հայեցակարգային հարցադրումը՝ ինչպես¹³ գործուն միջոցներով օգտագործել Էլ-առևտրի հնարավորությունը ի շահ տնտեսության զարգացման այդ ծրագրում բաց է մնացել, չեն սահմանվել ՀՀ-ում Էլ-առևտրի և առավել կարևոր և լայն Էլ-բիզնեսի նպատակները և այդ ճանապարհով լուծվելիք խնդիրները, դրանց համար պահանջվող ռեսուրսային պահովման խնդիրները, դրանց իրագործման ու արդյունավետության գնահատման կառուցակարգերը:

ՀՀ-ում Էլ-առևտրի ոլորտում հարկ է առանձ-

նացնել հետևյալ կարևոր միտումները:

ա) Էլ-առևտրի նոր հարթակների աստիճանական ստեղծման գործընթացը,

բ) ավանդական առևտրի սուբյեկտների կողմից Էլ-առևտրի դաշտ ներխուժելու որոշակի փորձերը,

գ) Էլ-առևտրի և ծառայությունների վճարային նոր համակարգերի ստեղծումը, որոնք ունակ են մրցակել բանկերի հետ,

դ) ոլորտի բնույթով չեզոք և բավարար մակարդակի պետական կարգավորումը, ի տարբերություն ոլորտի առաջատար երկրների (ԱՄՆ, Չինաստան) որտեղ ոլորտի օրենսդրական կանոնակարգումները չեզոք չեն, այլ ծառայեցվում են ազգային տնտեսության շահերին:

Ի մի բերելով Էլ-առևտրի զարգացումները ՀՀ-ում, դրա վրա պրոեկցիա կատարելով նաև միջազգային պրակտիկայում խնդրո առարկայի առկա խնդիրները՝ կարող ենք փաստել, թե ինչքանով են ՀՀ-ում բիզնեսը և հատկապես ՓՄՁ-ները պատրաստ յուրացնել և մասշտաբացնել Էլ-բիզնեսի համակարգը: ՀՀ-ում ՓՄՁ-ների մոտ Էլ-բիզնեսի հիմնական խոչընդոտների մեջ հարկ է շեշտել հետևյալ խնդիրները:

• Արևմտյան երկրների և անգամ Եվրասիական միության և տարածաշրջանային երկրների համեմատ ՀՀ-ում առկա է տեղեկատվական ենթառուցվածքների ոչ բավարար մակարդակը, արագ ինտերնետի հասանելիության խնդիրը, միևնույն ժամանակ՝ համակարգչային գրագիտության և SCS-ի մակարդակը կարելի է գնահատել բավարար:

• Ներկա պահին արտահանման և ներմուծման կառուցվածքում Էլ-առևտրի փաստացի փոքր չափերով պայմանավորված՝ այն դեռևս իրական աղեցություն չունի երկրի արտաքին առևտրի վրա:

• Փորձագիտական գնահատմամբ ինտերնետ առևտուրը և զուտ ներմուծումը ունեն որոշակի կայուն աճի միջոց:

• Վերջին տարիների ցածր տնտեսական աճի պայմաններում ՀՀ բյուջեն զգայուն է որոշակի մարսային մուտքերի կրճատումների նկատմամբ, ուստի Էլ-առևտրի ֆիսկալ խրախուսման հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են:

• Ապրանքների ու ծառայությունները ներքին շուկայի բափանցիկության և մրցունակության բարձրացման ավելացումը, այդ բվում՝ ինտերնետի միջոցով արտերկրի ապրանքների ծառայությունների մատակարարումը հիմնականում խոցելի է ներքին արտադրողների համար:

• ՀՀ-ում հարկային ցածր կարգապահությունը և կապիտալի արտահանման չարտոնված զգալի արտահոսքը, Էլ-առևտրի առանձնահատկություն-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ների ֆոնի վրա կարող են նպաստել ֆինանսական ոլորտի շարաշահումներին և հանցագործությունների աճին:

- Ինտերնետ ծառայությունների չուկայում անբավարար մրցունակությունը պահանջում է միջազգային իրավական ոչ խորական երաշխիքներ միջազգային կիրեր տարածության ծառայություններից օգտվելու համար:

- Ելառևսուրը կարող է խորացնել երկրի ինտեգրումը համաշխարհային տնտեսությանը և նպաստել արդի առաջադեմ տեխնոլոգիաների ներկրման ընդլայնումը, որը իր հերթին կնպաստի տնտեսության վերակառուցմանը:

ՀՀ-ում ՓՄՁ-ների մոտ առկա է.

- Էլ-քիզնեսի մոտեցումների, հայեցակարգի և գործիքակազմի վերաբերյալ գիտելիքների և հմտությունների պակասը կարող է լուրջ խոշնողության առաջարկել անբավարար վիճակը:

- Պահանջված է մնում արտահանման ապրանքային կառուցվածքի բարեկավումը, որին կարող է էապես նպաստել ՓՄՁ-ների ակտիվ ներգրավումը Էլ-առևսուրի մեջ:

- Էլ-քիզնեսի համար պահանջվող տեխնիկական լուծումները նախաձեռնելու առումով համարժեք ռազմավարական պլանավորման համակարգի բացակայությունը: Գործարար հմտությունների, կառավարման գիտելիքների, իրավական հարցերի որոշակի պակասը կամ բացակայությունը:

- Սեփական կապիտալի և անհրաժեշտ ներդրումային միջոցների անբավարարությունը: Ռիսկերի դիմակայության փոքր ռեզերվները, ծավալային մեծ վաճառքների սահմանափակ հնարավորությունները:

- Էլ-քիզնեսի տեխնոլոգիաների վերաբերյալ

իրազեկության պակասը, անձնակազմի անբավարար մասնագիտական կարողություններն ու ՏՀՏ տեխնոլոգիաների կիրառության փորձը: ՓՄՁ-ները հաճախ չունեն պահանջված մարդկային և տեխնոլոգիական ռեսուրսներ ՏՀՏ օգտագործման համար:

- Բնորոշ է մեծ կախվածությունը սեփականատեր կառավարիչի դիրքորոշումից, իսկ վերջիններիս կառավարչական գիտելիքների և հմտությունների պակասը կարող է լուրջ խոշնողության առաջարկել անբավարար վիճակը, այդ թվում՝ Էլ-քիզնեսի օգուտները ընկալելու և այն ներդնելու համար:

- Էլ-քիզնեսի վերաբերյալ ուսուցման և վերապատրաստման անբավարար վիճակը, որը նպաստում է Էլ-քիզնեսի նկատմամբ ներքին դիմադրությանն ու անորոշությունների:

- Չեն կարող իրենց թույլ տալ հավաքագրել և վճարել բարձր աշխատավարձ ՏՀՏ անձնակազմին, այդ մասնագետները սպորտարար աշխատում են խոշոր ընկերություններում:

- Իրենց հարմարավետ են զգում ավանդական դիմակատում և նախաձեռնությունների պակաս ունեն ոխս վերցնելու ՏՀՏ ներդրություններում:
- Որպես կանոն ՏՀՏ տեխնոլոգիաները օգտագործում են կառավարման կազմակերպչական որոշակի սահմանափակ խնդիրների լուծման համար և խուսափում են Էլ-քիզնեսի համար բարդ ծրագրային ապահովման համակարգերի ներդրությունից:

¹ Ծառայման և հազուստ՝ Ինտերնետով <http://hetq.am/arm/print/9494/>

² UNCTAD B2C E-COMMERCE INDEX 2016, UNCTAD Technical Notes on ICT for Development N?7, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tn_unctad_ict4d07_en.pdf

³ Երևանցիների միայն 4%-ն է առցանց գնումներ կատարում ՀՀ խանութներից,
17.12.2015 <http://www.banks.am/am/news/retail/11590/>

⁴ Գծապատկերը կառուցվել է հիմնվելով «Միջազգային առևտություններ»-ի տվյալների վրա (World Integrated Trade Solution), E-Trade Indicators, <http://wits.worldbank.org/analyticaldata/e-trade/country/LUX>

⁵ Գծապատկերը կառուցվել է հիմնվելով «Միջազգային առևտություններ»-ի տվյալների վրա (World Integrated Trade Solution, E-Trade Indicators), <http://wits.worldbank.org/analyticaldata/e-trade/country/LUX>

⁶ «Էլեկտրոնային փաստաթղթերի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության մասին» ՀՀ օրենքը, www.arlis.am

⁷ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրը, www.arlis.am

⁸ «Առևտությունների մասին» ՀՀ օրենքը, [http://www.arlis.am/](http://www.arlis.am)

⁹ «Հակի-դրամարկղային մեքնաների կիրառման մասին» ՀՀ օրենքը, www.arlis.am

¹⁰ «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, www.arlis.am

¹¹ ՀՀ քրեական օրենսգիրը, www.arlis.am

¹² Հայաստանի Հանրապետությունում էլեկտրոնային առևտությունների գարգաման, ցանցային պատրաստվածության եվ տեխնիկական հագեցվածության ծրագրին եվ ծրագրի իրականացման միջոցառումների ժամանակացույցին հավանություն տալու մասին, 19 սեպտեմբերի 2013 թվականի N 37, [http://www.arlis.am/](http://www.arlis.am)

Арман Навасардян

Соискатель кафедры экономики и управления
Европейской региональной образовательной академии

РЕЗЮМЕ

Тенденции развития электронного бизнеса в РА

В статье представлены основные тенденции развития электронной торговли в РА. Для целостной оценки среды и состояния самой электронной коммерции принято во внимание оценка системы “Интегрированные решения в международной торговле” (World Integrated Trade Solution). В ней электронная коммерция оценивается системой тридцати характеризующих показателей, которые сгруппированы в семи группах. В индустрии электронной коммерции РА выявлены следующие основные тенденции: а) постепенное создание новых платформ электронной коммерции, б) попытки вторжения в область электронной коммерции субъектов традиционной торговли, г) создание новых платежных систем услуг для обслуживания электронной коммерции, которые способны конкурировать с банками, д) нейтральный характер и достаточный уровень государственного регулирования области электронной коммерции. Подводя итоги развития электронной коммерции в РА, и проектируя проблемы присущие ей в международной практике раскрыты основные препятствия электронной коммерции особенно для малого и среднего бизнеса РА.

Ключевые слова: электронная коммерция, электронный бизнес, законодательство электронной коммерции, оценка готовности к электронной коммерции.

Arman Navasardyan

Applicant of the Chair of Economy and Management
of the European Regional Educational Academy

SUMMARY

Tendencies of e-commerce development in RA

The article presents main tendencies of development e-commerce in RA. For a holistic assessment of the environment and e-commerce itself, is taken into account the evaluation of the «Worldwide Integrated Trade Solution» on e-commerce. That system is evaluated e-commerce by thirty characteristic indicators, which are grouped in seven groups. Within e-commerce industry of the RA identified the following main trends: a) the gradual creation of new e-commerce platforms, b) certain attempts by traditional trade entities to invade into the e-commerce field, c) the creation of new payment systems for e-commerce services that are able to compete with banks, d) a neutral character and sufficient level of state regulation of the area of electronic commerce. Summing up the results of the development of e-commerce in the RA and projecting the issues inherent for that in international practice, is revealed the main obstacles to e-commerce especially for small and medium business of the RA.

Keywords: e-commerce, e-business, e-commerce legislation, e-commerce readiness assessment.

ՀԱՍՄԻԿ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի իրավաբանական վարչության վարչական վարույթի բաժնի գլխավոր մասնագետ,
ՀՀ քաղաքացիական ծառայության 3-րդ դասի խորհրդական,
Իրավագիտության մագիստրոս

ԳԵՐԻԾԽՈՂ ԴԻՐՔԻ ՉԱՐԱԾԱՀՍԱՆ ԱՐԳԵԼՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԻՔ. ՀԱՍԵՍԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ¹

Սույն հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է ՀՀ-ում, ԵՄ-ում և ԱՄՆ-ում տնտեսական մրցակցության պաշտպանության նպատակով գերիշխող դիրքի չարաշահման արգելման իրավական հիմքերը՝ վելուծելով ապրանքային շուկայի և գերիշխող դիրքի սահմանումը, գերիշխող դիրքի չարաշահման դրսերումները, գերիշխող դիրքի չարաշահման համար նախատեսված պատասխանատվության և արգելման այլ մեխանիզմները։ Միաժամանակ, կատարվում է համեմատական վերլուծություն՝ վեր համելով գերիշխող դիրքի չարաշահման արգելման դիտարկված դոդեկերի առավելությունները և թերությունները։

Հիմնարարեր-տնտեսական մրցակցություն, ապրանքային շուկա, գերիշխող կամ մենաշնորհ դիրք, չարաշահում, սույգանք:

Հայաստանի Հանրապետությունում, ինչպես շուկայական տնտեսություն ունեցող մյուս պետություններում, տնտեսական մրցակցությունը տնտեսական համակարգի հիմնայունն է։ ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանությունը ամրագրված է ՀՀ սահմանադրությամբ։ Մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների (2015) 11-րդ հոդվածը ամրագրում է ազատ տնտեսական մրցակցությունը որպես Սահմանադրությամբ ամրագրված սկզբունք, իսկ 59-րդ հոդվածը երաշխավորում է ազատ տնտեսական գործունությունը, տնտեսական մրցակցությունը, մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրքի չարաշահման, ինչպես նաև՝ հակամրցակցային համաձայնությունների և անքարեխիղճ մրցակցության արգելման միջոցով։ ՀՀ քաղաքացիական և ՀՀ քրեական օրենսգրքերը ևս ամրագրում են որույրներ՝ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության նպատակով, համապատասխանաբար արգելելով քաղաքացիական իրավունքների օգտագործման միջոցով տնտեսական մրցակցության սահմանափակումը, գերիշխող դիրքի չարաշահումը (հոդված 12, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը) և սահմանելով քրեական պատասխանատվության միջոցներ հակամրցակցային գործունեության համար (հոդված 195, ՀՀ քրեական օրենսգրքը)։

Հայաստանի Հանրապետությունում տնտեսական մրցակցության պաշտպանությունն իրավանացվում է ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի կողմից (այսուհետ՝ ՏՄՊԴՀ): ՏՄՊԴՀ-ն տնտեսական մր-

ցակցության քաղաքականությունն իրականացնում է գերիշխող դիրքի չարաշահումները, անբարեխիղճ մրցակցությունը և հակամրցակցային համաձայնությունները արգելելու, ինչպես նաև համակենտրոնացումների և պետական օժանդակության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու միջոցով։

Այսպիսով, մրցակցության քաղաքականության ուղղություններից մեկն է նաև գերիշխող դիրքի չարաշահման արգելումը, որը, ըստ եռույթյան, արգելման միջոցով շուկաներում ազատ և բարեխիղճ մրցակցության ապահովումն է գերիշխող դիրքը ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական գործունեության նկատմամբ որոշակի սահմանափակումների սահմանմամբ։

Գերիշխող դիրքի չարաշահումը որակելու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է սահմանել ապրանքային շուկան, որտեղ տնտեսվարող սուբյեկտն ունի գերիշխող դիրք։ Ապրանքային շուկայի սահմանումը տրված է «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 4-րդ հոդվածի 4-րդ պարբերությամբ, համաձայն որի՝ ապրանքային շուկա է համարվում որոշակի ապրանքի և այդ ապրանքի փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների շրջանառության ոլորտը որոշակի տարածքում, որի սահմանները որոշվում են գնորդի կողմից տվյալ տարածքում ապրանքի ձեռքբերման նպատակահարմարություններով և տնտեսական հետարարություններով։ Հարկ է հավելել, որ ապրանքային շուկայի հիմնական բնութագրիներն են ապրանքային շուկայի ապ-

բանքատեսակային և աշխարհագրական սահման-ները:

Ապրանքային շուկան սահմանվում է ՏՄԴՊՀ-ի 2011 թվականի մայիսի 23-ի թիվ 190-Ն որոշ-մանք (այսուհետ՝ թիվ 190-Ն որոշում) հաստատված ապրանքային շուկայի սահմանների որոշման կարգի համաձայն: Նշված կարգի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ապրանքատեսակային սահմանները, որը տվյալ ապրանքի և ձեռքբերողների համար այդ ապրանքի փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների ամբողջությունն է, որոշվում է՝ հաշվի առնելով այդ ապրանքի սպառողական հատկանիշները (տեխնիկական, որականան, քա-նակական, գնային և այլ հատկանիշները, օգտագործման նշանակությունը): Իսկ փոխադարձ փոխարինելիությունը որոշվում է հաշվի առնելով այն հանգամանքը, թե՝ վերը նկարագրված հատկանիշների հիման վրա արդյո՞ք դիտարկվող ապրանքի գնի ոչ ժամանակավոր փոքր աճը կարող է ստիպել զգայի թվով սպառողների, այդ ապրանքի փոխարեն գնել այլ ապրանք: Թիվ 190-Ն որոշումը միա-ժամանակ սահմանում է ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահմանների որոշման հնարավորությունը, դասակարգման որևէ խմբին ապրանքի պատկանելիության դասակարգման (ԱՏԳԱՍ³, ԱԴԳԱ⁴ և այլն), տնտեսվարող սուրյեկտ-ների և պետական մարմնների կողմից ՏՄԴՊՀ ներկայացված տեղեկատվության, հարցումների, փորձագիտական եզրակացությունների, ՏՄԴՊՀ կողմից նախկինում իրականացված ուսումնասիրության արդյունքների և այլ անհրաժեշտ տվյալների հաշվառմանք: Ապրանքային շուկայի աշխարհագրական սահմանը համարվում է ձեռքբերողի համար դիտարկվող ապրանքը և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների ձեռքբերման նպատակահարմարությունը, և տնտեսական հնարավորությունը՝ որոշակի աշխարհագրական տարածքում: Ինչպես ապրանքի ապրանքատեսակային սահմանի որոշման դեպքում, այնպես էլ աշխարհագրական սահմանների որոշման պարագայում հաշվի են առնվում ոչ ժամանակավոր գնի փոքր աճի ազդեցությունը սպառողի ընտրության վրա:

Փաստորեն, ՏՄԴՊՀ-ի կողմից ապրանքային շուկայի հատկորոշման հարցում վճռական նշանակություն ունի ձեռքբերողի դիրքորոշումը՝ ապրանքների փոխադարձ փոխարինելությունը որոշելիս, մինչդեռ ԱՍՆ-ում, ԵՄ-ում, Կանադայում, Ավստրալիայում և մյուս զարգացած պետություններում ապրանքային շուկան հատկորոշելիս ձեռքբերողի փոխադարձ փոխարինելության հետ մեկտեղ դիտարկվում է արտադրողի տեսանկյունից փոխադարձ փոխարինելությունը և հնարավոր

մրցակցությունը⁵: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ դիտարկված օտարերկրյա պետություններում հաշվի չի առնվում դասակարգման մեթոդը, մինչդեռ դասակարգման մեթոդի կիրառումը ևս ճկումություն է հաղորդում ապրանքային շուկան սահմանելիս: Հարկ է նաև հավելել, որ սույն ուսումնասիրության շրջանակում դիտրակված ՏՄԴՊՀ-ի որոշումների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ ապրանքային շուկան սահմանվում է՝ գրեթե բոլոր դեպքերում՝ հաշվի առնելով դասակարգման ցուցանիշը:

Գերիշխող դիրքի չարաշահման բացահայտման ճանապարհին հաջորդ քայլը պարզումն է, թե արդյո՞ք հնարավոր իրավախսաւ տնտեսվարող սուրյեկտում ունի գերիշխող դիրք՝ սահմանված ապրանքային շուկայում: Գերիշխող դիրքի առկայության մասին վկայող չափանիշները սահմանված են Օրենքի 6-րդ հոդվածով, համաձայն որի՝ տնտեսվարող սուրյեկտը ունի գերիշխող դիրք, եթե դիտարկվող ապրանքային շուկայում ունի շուկայական իշխանություն կամ որպես ձեռքբերող, իրացնող, ձեռքբերման իրացման ծավալներով, զբաղեցնում է դիտարկող ապրանքային շուկայի առնվազան 1/3-ը: Նշված հոդվածը միաժամանակ սահմանում է «կողեկտիվ գերիշխող դիրքի» չափանիշները: Մասնավորապես, դիտարկող ապրանքային շուկայում որպես իրացնող կամ ձեռքբերող առավել մեծ ծավալներ ունեցող 2 տնտեսվարող սուրյեկտներից յուրաքանչյուրը դիտարկվող ապրանքային շուկայում ունեն գերիշխող դիրք, եթե որպես ձեռքբերող իրացնող ձեռքբերման իրացման ծավալներով միասին զբաղեցնում է դիտարկող ապրանքային շուկայի առնվազան 1/2-ը, իսկ 3 տնտեսվարող սուրյեկտների պարագայում, եթե միասին որպես իրացնող, ձեռքբերող, զբաղեցնում են դիտարկվող ապրանքային շուկայի առնվազան 2/3-ը:

Գերիշխող դիրքի, այդ բվում շուկայական իշխանության որոշման կարգը և չափանիշները հաստատված է ՏՄԴՊՀ-ի 2011 թվականի մայիսի 23-ի թիվ 194-Ն որոշմանք, որի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այդ կարգում ներկայացվում են Օրենքի 6-րդ հոդվածում սահմանված ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուրյեկտի ծավալների հաշվարկման միջոցները: Ինչ վերաբերում է շուկայական իշխանությանը, ապա կարգով ահմանվում են միայն այն բնութագրիները, որոնք կարող են հաշվի առնել շուկայական իշխանությունը զնահատելիս, սակայն նշված չէ, թե ինչպես է որոշվում այն, թե այդ չափանիշները ինչպես է առավելություն տալիս տնտեսվորդ սուրյեկտին իր մրցակցների նկատմամբ:

Վերոգրյալի վերաբերյալ հարկ է նշել, որ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

SUMT-ի իրավակիրառման փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ միայն այժմ միայն մեկ դեպքում է դիտարկվել շուկայական իշխանությունը՝ գերիշխող դիրքի շարաշահումը սահմանելիս: Այդ միակ դեպքը «Արմենտել ՓԲ» ընկերության դեպքն է, որը **SUMT-ի** 2011 թվականի սեպտեմբերի 13-ի թիվ 386-Ա որոշմամբ համարվել է գերիշխող դիրք ունեցող «Չարժական կապի գլոբալ համակարգի ծառայություններ (GSM)» ապրանքային շուկայում⁶: Այս գործում գերիշխող դիրքը սահմանելիս հաշվի է առնվել դիտարկված ապրանքային շուկայում «Արմենտել» ՓԲ ընկերության շուկայական իշխանությունը, որի բնութագրիչներից հաշվի են առնվել նշված ընկերության ֆինանսական կարողությունները, մասնավորապես, ենթակառուցվածքների առկայությունը, դիտարկվող ապրանքային շուկայում «Արմենտել» ՓԲ ընկերության մասնաբաժինը, նշված ընկերության պատմականորեն գերիշխող համարվելու հանգանանը⁷, դիտարկվող ապրանքային շուկայի կայունությունը, ինչպես նաև՝ դիտարկվող ապրանքային շուկայի փակ լինելու հանգանանը, ինչը պայամանվորված է շուկա մուտք գործելու համար զգալի ներդրումների անհրաժեշտությամբ: Անացած բոլոր գործերում գերիշխող դիրքը սահմանվել է՝ հաշվի առնելով տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինը դիտարկվող ապրանքային շուկայում:

Սակայն հարկ է նշել, որ գերիշխող դիրքը սահմանելիս միայն ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտի մասնաբաժինը հաշվի առնելով որոշ դեպքերում կարող է առաջանել ապրանքային շուկայում մասնաբաժինի գերկարևորություն տալու կամ ոչ անհրաժեշտ կարևորություն տալու ռիսկեր, ինչի պատճառով ԱՄՆ և ԵՄ մրցակցային օրենսդրությամբ չեն սահմանում գերիշխող դիրքի անխոսափելի առկայությունը սահմանված մասնաբաժին ունենալու պարագայում, այլ հաշվի են առնում շուկայական իշխանության առկայության մի շարք կանոր հանգանանքների ազդեցությունը: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ ինչպես ԵՄ, անպես էլ ԱՄՆ օրենսդրություններով գերիշխող դիրքը սահմանվում է շուկայական իշխանության չափանիշի հաշվառմամբ, որի տարրերից է նաև դիտարկող ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինները՝ ի թիվս այլ տարրերի:

Հատկանշական է նաև նկատել, որ խնդրահարույց է Օրենքի 6-րդ հոդվածում առևտրային ցանցի գերիշխող դիրքի սահմանման չափանիշները տարածաշատելը մյուս չափանիշներից՝ նշելով, որ գերիշխող դիրք ունեցող է համարվում այն առևտրային ցանցը, որը հանդիսանում է 4 կամ

ավելի առևտրային օբյեկտների համախումբ: Նման մոտեցում չի կիրառվում և ոչ մի պետության կողմից, քանի որ առևտրային ցանցը մյուս տնտեսվարող սուբյեկտներից իրավասուրյեկտություն է և ոչ մի հատկանիշով չի տարրերվում: Սակայն, հաշվի առնելով առևտրային ցանցի առանձնահատկությունները, կարելի է դիտարկել շուկայական իշխանության չափանիշների շարքում 4 կամ ավելի առևտրային օբյեկտների համախումբ լինելը համարել շուկայական իշխանության առկայության մասին վկայող չափանիշ:

Ինչ վերաբերում է մենաշնորհային դիրքին, ապա Օրենքի 6-րդ հոդվածը ամրագրում է, որ մենաշնորհ դիրք ունեցող է համարվում որպես ձեռքբերող կամ իրացնող մրցակից չունեցող տնտեսվարող սուբյեկտը:

Դիտարկվող ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտի (սուբյեկտների) գերիշխող դիրքը սահմանելուց հետո հաջորդ քայլը այդ տնտեսվարող սուբյեկտի (սուբյեկտների) կողմից գերիշխող դիրքի շարաժաման առկայության որոշումն է: Գերիշխող դիրքի շարաժաման հատկանիշները սահմանված են Օրենքի 7-րդ հոդվածում: Նշված հոդվածի ուսումնասիրության արդյունքում կարելի է առանձնացնել հետևյալ բնույթի խախտումներ՝

- Խորական պայմանների կիրառմանը վերաբերող խախտումներ, երբ մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտներն իրենց գնորդների նկատմամբ սահմանում են խորական պայմաններ, որով միևնույն գործունեությամբ զբաղվող ընկերությունները հայտնվում են անհավասար պայմաններում:

- Շուկայում գործող տնտեսվարող սուբյեկտներին տարրեր պայմանների պարտադրման միջոցով կատարվող խախտումներ, երբ մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտները սահմանափակում են շուկայից իրենց մրցակիցների ներկայացվածությունը, վերջնական սպառողներին ապրանքների իրացման հնարավորությունները և այլն:

- Մրցակիցներին շուկայից դուրս մղելուն ուղղված խախտումներ մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտները սահմանված էն շուկայից իրենց մրցակիցների ներկայացվածությունը, վերջնական սպառողներին ապրանքների իրացման հնարավորությունները և այլն:

- Սպառողների շահերը վնասելու միջոցով կատարվող խախտումներ, երբ մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտները կրծատում են արտադրության, ներմուծման, իրացման ծավալները և շուկայում առաջանում են դե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ֆիզիտ կամ անիմոն բարձրացվում են ապրանքի գները:

- Գների միջոցով կատարվող խախտումներ, որոնք դրսորդիմ են տնտեսական գործններով չպայմանավորված գնային փոփոխությունների իրականացմամբ (գների բարձրացմամբ, իշեցմամբ և պահպանմամբ), խորական գների կիրառմամբ այն դեպքում, երբ դրանց փոփոխությունը օրինաչափ էր և պետք է տեղի ունենար ազատ մրցակցության պայմաններում:

• Գերիշխող կամ մենաշնորհ դիրք ունեցող տնտեսվարող սուրյեկտների կողմից գեղչերի կամ արտոնությունների կիրառման միջոցով կատարվող խախտումներ, երբ այդ գործողությունների արդյունքում ասհմանափակվում է տնտեսական մրցակցությունը:

- Գերիշխող կամ մենաշնորհ դիրք ունեցող տնտեսվարող սուրյեկտների կողմից այլ տնտեսվարող սուրյեկտի առևտրի կամ արտադրության արդիականացման կամ ներդրումների սահմանափակման միջոցով կատարվող խախտումներ¹⁰:

Բացի վերը նշված գործողություններից, առևտրային ցանցերի համար գերիշխող դիրքի չարաշահում է համարվում նաև գերիշխող դիրք ունեցող առևտրային ցանցի կողմից իր հետ պայմանագիր կնքող տնտեսվարող սուրյեկտին պայմանագրի էական պայմանների պարտադրման կամ առանց գրավոր պայմանագիր կնքելու մատակարարում իրականացնելու պարտադրանքի միջոցով կատարվող խախտումները:

Վերոնշյալի վերաբերյալ անհրաժեշտ է նշել, որ ինչպես ապրանքային շուկան, այնպես էլ գերիշխող դիրքի առկայությունը և գերիշխող դիրքի չարաշահումը սահմանվում են ՏՄԴՀ-ի որոշմամբ: Միաժամանակ, պետք է հավելի որ գերիշխող դիրքի չարաշահած տնտեսվարող սուրյեկտի նկատմամբ նշանակել տուգանք՝ 5.000.000-ից (իննամբ միլիոն) մինչև 200.000.000 (երկու հարյուր միլիոն) դրամի չափով, կամ Հանձնաժողովը կարող է տալ նախագործացում: Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ գների չիմնավորված բարձրացման միջոցով գերիշխող դիրքի չարաշահան դեպքում ստացած եկամուտը ենթակա է գանձման ՀՀ պետական բյուջե:

Հատկանշական է նաև առանձնացնել ՏՄԴՀ-ն իրավասությունը գերիշխող դիրքը մեկ տարվա ընթացքում երկու կամ ավելի անգամ չարաշահելու դեպքում ընդունելու որոշում՝ գերիշխող դիրքը չարաշահած տնտեսվարող սուրյեկտների ապահովությաման (բաժանման, առանձնացման, փայտաքանակի կամ միջոցների օտարման) վերաբերյալ, ինչը շատ կարևոր գործիք է տնտեսական մրցակցությունը առավել արդյունավետ պաշտպանելու համար:

Գերիշխող դիրքի չարաշահման արգելման միջոցով տնտեսական մրցակցության պաշտպանության արդյունավետ մեխանիզմներ են մշակվել նաև Եվրոպական Սիությունում: Գերիշխող դիրքի չարաշահման արգելըն ամրագրված է ԵՄ հիմնադիր պայմանագրի մաս կազմող Եվրոպական Սիության Գործունեության պայմանագրի (Treaty of Functioning of European Union) 102-րդ հոդվածում¹¹, որը, միաժամանակ սահմանում է գերիշխող դիրքի չարաշահման դրսորումները: Սակայն, մինչ գերիշխող դիրքի չարաշահման անդրադառնալը, անհրաժեշտ է քննարկել ապրանքային շուկայի սահմանումը ԵՄ օրենսդրությամբ: Ապրանքային շուկայի սահմանման անհրաժեշտությունն ամրագրված է ԵՄ արդարդատության դատարանի նախադեպային որոշումներում, որոնցից մեկում՝ Հոֆման Լա Ռոշեն ընդդեմ Եվրոպական Հանձնաժողովի (Hoffmann-La Roche & Co.¹² AG vs Commission of the European Communities) գործում դատարանը նշում է, որ, որևէ տնտեսվարող սուրյեկտի գերիշխող դիրքը սահմանելու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է հատկորշել ապրանքային շուկա, որից հետո գնահատել այդ սուրյեկտի դիրքը դիտարկող շուկայում:

ԵՄ օրենսդրությամբ ապրանքային շուկայի հասկացությունն ընդիանըապես, և որոշման կարգը մասնավորապես, սահմանված են «Եվրոպական համայնքի մրցակցային իրավունքի կիրարկման նպատակով ապրանքային (դիտարկվող) շուկան որոշելու մասին» Եվրոպական Հանձնաժողովի թիվ 97/C 372/03 պաշտոնական ծանոթագրության (պարզաբանման) մեջ¹³ (այսուհետ՝ Ծանոթագրություն): Ծանոթագրության համաձայն՝ ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահմաններում ներառված են այն ապրանքները կամ ծառայությունները, որոնք փոխադարձ փոխարինելի են համարվում սպառողի տեսանկյունից, կամ ապրանքի/ծառայության փոխադարձ փոխարինելիության տեսանկյունից, կամ գնային տեսանկյունից, կամ օգտագործման նպատակների տեսանկյունից: Ծանոթագրության ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ ինչպես ՀՀ-ում, ԵՄ-ում ևս ապրանքային շուկան բաղկացած է դիտարկվող ապրանքատեսակային սահմաններից և դիտարկվող աշխարհագրական սահմաններից: Սակայն ԵՄ-ում ապրանքային շուկան սահմանվում է ոչ միայն պահանջարկի (ձեռքբերողների) փոխադարձ փոխարինելության հաշվառմամբ, այլև հաշվի է առնում արտադրողի (մատակարարի, մատուցողի) փոխադարձ փոխարինելիությունը և մրցակցության հնարավորությունը: Այժմ դիտարկենք այս

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հասկացություններից յուրաքնաչյուրը: Ծանոթագրությամբ պահանջարկի (ձեռքբերողների) փոխադարձ փոխարինելությունը բնորշվում է որպես գնային, որակական և բնութագրող այլ հատկանիշներից, ելնելով ապրանքների փոխադարձ փոխարինելիության որոշումը սպառողի տեսանկյունից, որը որոշվում է «Հիփոթերիկ մոնոպոլիստի» թեսուով: Այս թեսուի եռությունը կայանում է հետևյալում. ապրանքները կիամարվեն փոխադարձ փոխարինելի, եթե մեկ ապրանքի գնի փոքր, բայց տևական աճը կարող է ստիպել զգայի թվով սպառողների ձեռք բերել այլ ապրանք: Այս թեսուը լավ պատկերացնելու համար դիտարկենք հետևյալ օրինակը, եթե 100 դրամ արժողությամբ նարնջի զինը տևական ժամանակահատված բարձրանա 5-10%, որի արդյունքում, հարցման համաձայն զգայի թվով սպառողներ ձեռք բերեն կիվի, ապա նարնջը և կիվին կիամարվեն փոխադարձ փոխարինելի ապրանքներ և կդիտարկվեն մեկ ապրանքային շուկայում: Նշվածի վերաբերյալ անհրաժեշտ է հավելել, որ ԵՄ-ում ներկայումս կիրառվում է «Հիփոթերիկ մոնոպոլիստի» թեսուի կատարելագործված՝ միասնական մերորդ, որը, հաշվի է առնում ոչ միայն վերը նկարագրված գնային փոփոխության ազդեցությունը, այլև ապրանքների ընդհանրությունները՝ ելնելով որակական, ինչպես նաև՝ հիմնական բնութագրիների նմանություններից¹⁴: Ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահմանների որոշման հաջորդ չափանիշն է՝ արտադրողի (մատակարարի, մատուցողի) փոխադարձ փոխարինելիության հաշվառման չափանիշը, որը ենթադրում է արտադրողների (մատակարարների, մատուցողների) հնարավորությունները, անհրաժեշտության դեպքում՝ կարծ ժամանակահատվածում առանց զգայի ներդրումներ կատարելու, անցնել մեկ ապրանքի արտադրանքից մեկ այլ ապրանքի արտադրանքի: Դիտարկենք հետևյալ օրինակը, եթե կաթնաշոռ արտադրող ընկերությունները շուկայում կաթնաշոռի պահանջարկի անկման դեպքում կարծ ժամանակահատվածում կարողանան անցնել համեմատարար մեծ պահանջարկ ունեցող պանիրի կամ թթվածերի ապրանքային շուկան կիամարված հետևյալ ապրանքատեսակային սահմանների որոշման վերջին չափանիշը տնտեսվարող սուբյեկտների միջև մրցակցության հնարավորության հաշվառումն է, սակայն այս չափանիշը հիմնականում հաշվի է առնվում համակենտրոնացումների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելիս՝ հնարավոր ապրանքային շուկան որոշելու և մրցակցության վրա հնարավոր ազդեցությունը

գնահատելու համար: Ինչ վերաբերում է աշխարհագրական սահմաններին, ապա Ծանոթագրությունը ապրանքային շուկայի աշխարհագրական սահմանները որոշելու համար նախատեսում է, ոչ միայն սպառողի կամ արտադրողի նպատակահարմարությունը զնելու, կամ արտադրելու այդ ապրանքները, կամ դրա փոխադարձ ապրանքները առանց լրացնից զգայի ջանքեր գործադրելու, կամ ռեսուրսներ ծախսելու, այլև ծառայության մատուցման կամ ապրանքի բաշխման համակարգի վերլուծությունը, պահանջարկի հիմնական բնութագրիները, կարգավորող մարմինների ակտերով սահմանված սահմանափակումները, տարբեր տարածաշրջաններում շուկաների մասնակիցների մասնաքիցների վերլուծությունները, ինչպես նաև տեղափոխման ծախսերը:

Վերոնշյալի վերաբերյալ հարկ է հավելել, որ ԵՄ մրցակցային իրավունքի ոլորտի առաջատար իրավաբաններ Ալիսոն Ջոնսը և Բրենդա Սուֆրինը «Եվրոպական Միության մրցակցային իրավունք» վերտառությամբ իրենց աշխատության մեջ նշում են, որ Ծանոթագրության մեջ ներառված չէ ժամանակավոր ապրանքային շուկաների հատկությունն ինարավորության, սակայն, յուրաքանչյուր ապրանքային շուկա ունի իր առանձնահատկությունը, և ժամանակավոր ապրանքային շուկայի սահմանման անհրաժեշտություն է առաջանում հատկապես տրանսպորտի ոլորտի շուկաներում, որտեղ պահանջարկը փոփոխվում է՝ պայմանավորված օրվա ժամերից, ինչպես նաև՝ եղանակային պայմաններից կամ տարվա եղանակներից: Հեղինակները նման անհրաժեշտության այլ օրինակներ են բերում խոսելով Յունայթի Բրենդաը ընդդեմ Եվրոպական Հանձնաժողովի՝ գործի մասին, որտեղ ակնհայտ փաստեր կային սեղուային հանգամանքով պայմանավորված մյուս մրգերի սակագության պատճառով բանանի պահանջարկի զգայի աճի վերաբերյալ, և որը, սակայն, հաշվի չէր առնելու Եվրոպական Հանձնաժողովի կողմից՝ շուկայում մասնակիցների շուկայական իշխանությունն առավել ճշգրիտ զնահատելու համար¹⁵:

Ինչպես ՀՀ, այնպես էլ ԵՄ օրենսդրությամբ ապրանքային շուկայի սահմանումից հետո հաջորդ քայլը դիտարկվող ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտի գերիշխող դիրքի առկայության որոշումն է: ԵՄ օրենսդրությամբ գերիշխող դիրքի սահմանման կարգը ամրագրված է «Եվրոպական Հանձնաժողովի հաղորդագրությունը Գերիշխող դիրքի չափանիշումներին առնչվող Եվրոպական համայնքների (ներկայիս՝ Եվրոպական Միության գործունեության) պայմանագրի 82-րդ (ներկայիս՝ 102-րդ հոդված) հոդվածի կիրարկման վերաբերյալ Եվրոպական Հանձնաժողովի առաջ-

նահերթությունների մասին ուղեցույց թիվ 2009/C 45/02»¹⁹ փաստաթղում (այսուհետ՝ Ուղեցույց): Գերիշխող դիրքի սահմանումը տրված է ինչպես Ուղեցույցում, այնպես էլ Եվրոպական արդարադատության դատարանի նախադեպային որոշումներում, որոնցում մասնավորապես նշվում է՝ «տնտեսվարող սուբյեկտի՝ տնտեսական հզրություն տրվող դիրքը, որը այդ սուբյեկտին հնարավորություն է տալիս խարարելու տնտեսական մրցակցությունը դիտարկող ապրանքային շուկայում, տալիս է մրցակիցներից և սպառողներից անկախ գործելու իշխանություն»²⁰: Ուղեցույցում սահմանվում է ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտի շուկայական իշխանության միջոցով դիտարկվող ապրանքային շուկայում գերիշխող դիրքը որոշելու հնարավորությունը: Ընդհանրապես, տնտեսական մրցակցության պաշտպանության բնագավառում շուկայական իշխանությունը որոշվում է ուղղակի և անուղղակի մեթոդներով²¹: Հաշվի առնելով այն հանգանանքը, որ ուղղակի մեթոդը ենթադրում է շուկայական իշխանության որոշումը էկոնոմետրիկ հաշվարկների հիման վրա հաշվարկված և մնացորդային սկզբունքով պահանջարկի կորի դիմամիկայի միջոցով, և այն, որ այդ անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալը շատ բարդ է, բազմաթիվ պետություններ չեն կիրառում այս մեթոդը, այլ շուկայական իշխանությունը գնահատում են անուղղակի մեթոդի միջոցով, ինչը ներառում է շուկայական իշխանության որոշումը որակական (մուտքի խոշնությի առկայությունը, գնորդին փոխվացնող իշխանությունը և այլն) և քանակական (տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժին դիտարկվող ապրանքային շուկայում) չափանիշների հաշվառմանը²²: Ուղեցույցով ևս նախատեսված է շուկայական իշխանության գնահատումը՝ անուղղակի մեթոդի միջոցով: Մասնավորապես, նշվում է, որ շուկայական իշխանությունը որոշելիս գնահատվում է մրցակցություն դիտարկվող ապրանքային շուկայում մի շարք չափանիշների հաշվառմանը: Մասնավորապես, հաշվի են առնվում դիտարկվող ապրանքային շուկայի մասնակից տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինները, այդ ապրանքային շուկայում, մուտքը կամ ընդլայնումը խոշնությունը տնտեսական մրցակցության սահմանափակումները, ինչպես նաև գնորդի փոխվացնող իշխանությունը: Այստեղ հարկ է անդրադառնալ շուկայական իշխանության հատկորոշման չափանիշներից յուրաքանչյուրին: Այսպես, շուկայում մասնակիցների մասնաբաժինների հաշվառման պարագայում տնտեսվարող սուբյեկտի շուկայական իշխանության, և ըստ այդմ գերիշխող դիրքի առկայությունը ենթադրվում է, եթե այդ տնտեսվարող սուբյեկտը գրանցվում է դիտարկվող ապրանքային

շուկայի 50%-ը, իսկ եթե գրանցնում է 40%-ը և դիտարկվող ապրանքային շուկայում առկա են մուտքի խոշնություններ, ապա շուկայական իշխանությունը ևս հաստատվում է: Այնուամենայնիվ, հնարավոր են դեպքեր, երբ դիտարկվող ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտի մասնաբաժինը 40%-ից էլ բավականին ցածր լինի, բայց մյուս չափանիշների առկայության դեպքում տնտեսվարող սուբյեկտը կամացարվի գերիշխող դիրքը ունեցող, մասնավորապես այն դեպքերում, երբ տվյալ շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտն ունի 22%- մասնաբաժին, սակայն այդ շուկայում կամ տասնյակ այլ մասնակիցներ, որոնցից յուրաքանչյուրի մասնաբաժինը չի գերազանցում 2%-ը (օրինակ, Բրիտանական Ավիաուղիներն ընդդեմ Եվրոպական Հանձնաժողովի (British Airways vs. Commission (2003) - case T-219/99) գործում Բրիտանական ավիաուղիների շուկայական իշխանության սահմանում²³): Ուղեցույցը նաև նախատեսում է կողեկտիվ գերիշխող դիրքի հնարավորությունը, սակայն այդ պարագայում գերիշխող դիրքը ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտները միասին պետք է գրանցնեն շուկայի 70%-ը և ունեն շուկայում մյուս մասնակիցների գործողությունները կանխատեսելու հնարավորություն, կամ, եթե գրանցնում են դիտարկվող ապրանքային շուկայի առնվազն 90%-ը: Ինչ վերաբերում է մուտքի խոշնությունների առկայության գնահատման չափանիշին, ապա տվյալ պարագայում հաշվի են առնվում շուկա մուտք գործելը սահմանափակող, կամ խոշնություն իրավական ակտերով, կամ գործարար շրջանառության սովորություններով սահմանված պահանջները, այդ շուկա մուտք գործելու համար անհրաժեշտ ներդրումների իրականացումը, տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից իրեն գերիշխող դիրքը համարելու վերաբերյալ փաստերի առկայությունը, տնտեսվարող սուբյեկտի ազդեցությունը գործելու հնարավորությունը փոխվացված շուկաների և այդ շուկաների մասնակիցների մասնակիցների վրա: Ուղեցույցը նաև սահմանում է գնորդի փոխվացնող իշխանությունը, ինչը ներառում է տնտեսվարող սուբյեկտի ազատությունը գնորդի ցանկացած ազդեցությունից: Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության ոլորտի ԵՄ դատական նախադեպերի ուսումնասիրությունը նաև ցույց է տալիս, որ ապրանքային շուկայում շուկայական իշխանության սահմանման ժամանակ հաշվի են առնվում նաև տնտեսվարող սուբյեկտի ֆինանսական զգայի կարողությունների առկայությունը, դիտարկվող ապրանքային շուկային կայունությունը, այդ շուկա մուտք գործելու համար անհրաժեշտ լրացուցիչ ներդրումների անհրաժեշտությունը և ենթակառուցվածքների կամ տեխնոլոգիաների ներդրումը, ինչը երկար ժամանակ է պահանջում,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տնտեսվարող սուբյեկտի բարձր վարկանիշը, տնտեսվարող սուբյեկտի գերժամանակակից տեխնոլոգիաներին տիրապետելը²⁴: Վերոգրյալի վերաբերյալ անհրաժեշտ է նշել, որ ԵՄ օրենդրությամբ «մենաշնորհ» բառը կիրառվում է բացառապես քնական մենաշնորհների համար, իսկ մնացած բոլոր դեպքերում կիրառվում է «գերիշխող դիրք» հասկացություն:

Այստեղ հարկ է անդրադառնալ գերիշխող դիրքի չարաշահման դրսերման ձևերին, որոնք ամրագրված են ԵՄ գործունեության մասին պայմանագրի 102-րդ հոդվածում²⁵: Այս հոդվածը արգելում է գերիշխող դիրքի չարաշահումը և նշում է, որ գերիշխող դիրքի չարաշահում են համարվում գերիշխող դիրքը ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտների

ա) ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն խտրական վաճառքի, կամ իրացման գների սահմանումը, կամ այլ առևտրային խտրական պայմանների կիրառումը,

բ) ի վեհական սպառողների արտադրանքի, տեխնիկական զարգացման և շուկաների սահմանափակումը,

գ) նմանատիպ գործաքնների ընթացքում տարբեր տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ խտրական պայմանների կիրառումը, ինչի արդյունքում տնտեսվարող սուբյեկտները հայտնվում են անբարենպաստ մրցակցային իրավիճակում,

դ) պայմանագրի բուն առարկայի հետ չառնչվող լրացուցիչ պարտավորությունների պարտադրում՝ պայմանագրի կնքել ցանկացող կամ պայմանագրի կողմ հանդիսացող տնտեսվարող սուբյեկտին²⁶: Գերիշխող դիրքի չարաշահման դրսերմումները ընդլայնվել են ԵՄ արդարադատության դատարանի նախադեպային որոշումների Եվրոպական Հանձնաժողովի գործերի, ինչպես նաև՝ իրավակիրառման փորձը ամրագրող Ուղեցույցի միջոցով: Մասնավորեցվել և ընդլայնվել է վերը թվարկված գերիշխող դիրքի չարաշահումների շարքը, գերիշխող դիրքի չարաշահում են համարվում գիշատիչ գների կիրառումը (օրինակ՝ դեմպինգ), բացառիկ և պայմանական գեղշերի տրամադրմամբ գործարքների կնքումը, մատակարարման մերժումը և շուկայից դուրս մղումը եկանտաքերության սահմանափակման միջոցով (margin squeeze), փարեթային և պարտադրված վաճառքի իրականացումը, ինչպես նաև՝ մտավոր սեփականության իրավունքների միջոցով կատարվող չարաշահումները : Նշվածի վերաբերյալ անհրաժեշտ է հավելել, որ ԵՄ օրենդրությամբ գերիշխող դիրքի վերոգրյալ դրսերմումները սպառիչ չեն և ենթակա է համալրման, հաշվի առնելով տնտեսական և տեխնոլոգիական զարգացման տեմպերը:

ԵՄ-ում մրցակցային մարմինը Եվրոպական

Հանձնաժողովն է, որը տնտեսական մրցակցության պաշտպանության գործում որոշում կայացնող մարմին է, ուսումնասիրությունն իրականացվում է Մրցակցության հարցերով գլխավոր տնօրինության կողմից, իսկ գերիշխող դիրքի չարաշահումների բացահայտումը և արգելումն իրականացվում է վարչարարության իրականցման միջոցով: Գերիշխող դիրքի չարաշահման համար Եվրոպական Հանձնաժողովը այդ դիրքը չարաշահման տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ կարող է նշանակել տուգանք, որը չի կարող ավելին լինել այդ տնտեսվարող սուբյեկտի տարեկան հասույթի մինչև 10%-ը²⁸: Ընդ որում, տուգանքի չափը հաշվարկվում է՝ հաշվի առնելով այն ապրանքի կամ ծառայության իրացման արդյունքում այդ սուբյեկտի կողմից ստացված հասույթի գումարը, որի շուկայում եղել է իրավախախտումը՝ միաժամանակ այդ գումարը բազմապատկելով իրավախախտման տարիների և ամիսների քանակով²⁹: Հատկանշական է նաև հավելել, որ ինչպես ՏՄՊՊՀ-ն, այնպես էլ Եվրոպական Հանձնաժողովը տարվա մեջ երկու անգամ գերիշխող դիրքը չարաշահման տնտեսվարող սուբյեկտի ապահովորացման վերաբերյալ որոշում կայացնելու լիազորություն ունեն: Եվրոպական Հանձնաժողովը իրավասությունների մեջ են մտնում նաև իրավախախտումը դադարեցնելու և հետագայում բացառելու, ինչպես նաև այլ հանձնարարականներ տալը :

Գերիշխող դիրքը բնութագրելու համար ԱՍՆ-ի հակամենաշնորհային օրենսդրությունը կիրավում է «մենաշնորհ դիրք» հասկացությունը: Ինչպես ՀՀ-ում և ԵՄ-ում, այնպես էլ ԱՍՆ-ում գերիշխող դիրքի չարաշահումն արձանագրելու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է հատկորոշել դիտարկվող ապրանքային շուկան: ԱՍՆ-ում ապրանքային շուկան և բաղկացած է ապրանքատեսակային և աշխարհագրական բնութագրիչներից և հատկորոշվում է ԵՄ-ում կիրառվող վերը նկարագրված մողելի հիման վրա՝ հաշվի առնելով ինչպես ձեռքբերողի տեսանկյունից փոխադարձ փոխարինելությունը, այնպես էլ արտադրողի փոխադարձ փոխարինելությունը և մրցակցության հնարավորությունը: ԱՍՆ-ում ևս լայնորեն կիրառվում է «Հիփոթերիկ մոնուպլիխատի» բետարը³⁰: Ընդ որում, այս բետառ ամերիկյան ծագում ունի. այն առաջին անգամ կիրառվել է ԱՍՆ մրցակցային մարմիններից ԱՍՆ արդարադատության դեպարտամենտի հակամենաշնորհային բաժնի կողմից 1972 թվականից համակենտրոնացման վերաբերյալ գործում, այնուհետև՝ 1975 թվականին՝ գերիշխող դիրքի չարաշահման Միացյալ Նահանգներն ընդդեմ Ինքնելյանը Բիզնես Մրիորեյշինի (United States vs. International Business Machines Corp.

(IBM)) գործում³³: Ինչ վերաբերում է մենաշնորհ դիրքի սահմանմանը, ապա ԱՄՆ-ում նույնպես գնահատվում է շուկայական իշխանությունը, ըստ որում, ոչ միայն շուկայական իշխանության գնահատման անուղղակի մեթոդով, ինչպես ԵՄ-ում, այլև ուղղակի մեթոդի հաշվառմամբ։ ԱՄՆ հակամենաշնորհային օրենսդրությամբ ևս անուղղակի մեթոդով շուկայական իշխանությունը գնահատելիս հաշվի են առնվում ոչ միայն տնտեսվարող սուբյեկտի մասնաբաժինը դիտարկվող ապրանքային շուկայում, այլև այդ շուկայում նուտքի խոչընդոտների առկայությունը, ուժեղ մրցակիցների բացակայությունը, կարգավորող ակտերով սահմանված սահմանփակումները, շուկայի կայունությունը, զին թերապելու կարողությունները, տվյալ շուկայում ապրանքի վաճառքից ստացված գերշահույթի առկայությունը։ Ընդ որում, հարկ է նշել, որ դիտարկվող ապրանքային շուկայում 90% և ավել մասնաբաժին ունենալու դեպքում մենաշնորհ իշխանության առկայությունը համարվում է հաստատված³⁵։ ԱՄՆ օրենսդրությամբ մենաշնորհ դիրքի արգելվն ամրագրված է 1890 թվականի Շերմանի Հակամենաշնորհային Ակտում։ Մասնավորապես, Շերմանի Հակամենաշնորհային ակտի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից առևտրի ժամանակ որևէ շուկայում մենաշնորհ դիրք ձեռք բերելը կամ այն ձեռքբերելու փորձերը համարվում են քրեական հանցագործություն, որի համար այդ տնտեսվարող սուբյեկտի նկատմամբ կարող է նշանակվել մինչև հարյուր միլիոն ԱՄՆ դոլար (100.000.000\$) տուգանք, իսկ այդ տնտեսվարող սուբյեկտի պաշտոնատար անձի համար՝ մինչև մեկ միլիոն ԱՄՆ դոլար (1.000.000\$) տուգանք կամ մինչև 10 տարի ազատազրկում³⁶։ Ընդ որում, հարկ է նշել, որ թեև Շերմանի ակտը արգելում է մենաշնորհ դիրքը, բայց հետագայում ԱՄՆ դատարանների կողմից այս ակտի մեկնարանման արդյունքում խախտում է համարվում մենաշնորհ դիրքի չարաշահումը։ Շերմանի ակտի ընդունմանից հետո ընդունված այլ ակտերով, մասնավորապես, Քեյսոնի Ակտով, հետագայում Ռուբին-Ստոն Պարմանի Ակտով, ինչպես նաև ԱՄՆ դատարանների նախադեպային որոշումներով սահմանվել և ընդլայնվել են մենաշնորհ դիրքի չարաշահման դրսորումները։ Մասնավորապես, մենաշնորհ դիրքի չարաշահում են համարվում խտրական գների կիրառումը մատակարարումից հրաժարվելը, գիշատիչ գների կիրառումը՝ բացառիկ և պայմանական գեղչերի տրամադրմամբ գործարքների կնքումը, մատակարարման մերժումը և շուկայից դուրս մղումը եկամտաբերության սահմանփակման միջոցով, պարտադրված վաճառքի իրականացու-

մը, գիշատիչ գործողությունները³⁷։ Վերոնշյալի վերաբերյալ հարկ է նշել, որ գերիշխող դիրքի չարաշահումների, ներառյալ ապրանքային շուկայի հատկությամբ և մենաշնորհի դիրքի առկայության վերաբերյալ որոշում են կայացնում ԱՄՆ դատարանները, որոնք նաև որոշում են կայացնում գերիշխող դիրք գրադեցնող ընկերությունների ապահովության մրցակցային մարմինը՝ Արդարադատության Դեպարտամենտի Հակամենաշնորհային Ստորարաժանումը, հանդիս է գալիս դատախազության դերում։ Միաժամանակ, մրցակցային օրենսդրության նշված իրավանորմների խախտումը ենթադրում է քաղաքացիական հայցերի ներկայացում դատարաններ՝ վճարի փոխառուցման նպատակով։ ԱՄՆ մրցակցային օրենսդրության առանձնահատկությունը կայանում է նաև նրանում, որ բացի վերոնշյալ ԱՄՆ մրցակցային մարմիններից, ԱՄՆ նահանգների գիշապոր դատախազները ևս մասնակցում են մրցակցային օրենսդրության կիրարկմանը, սակայն նահանգային մակարդակում։

Ամփոփելով վերոգրյալ, հատկանշական է նկատել, որ ՀՀ, ԵՄ և ԱՄՆ օրենսդրություններով սահմանված գերիշխող դիրքի չարաշահման դրսորումները համընկնում են, ինչը վկայում է գերիշխող դիրքի չարաշահման ձևերի ունիվերսալ լինելու մասին։ Հարկ է նաև նկատել, որ բոլոր դիտարկված օրենսդրություններով գերիշխող կամ մենաշնորհ դիրք ունենալը իրավախախտում չէ։ Օրենքի խախտում է համարվում գերիշխող դիրքի չարաշահումը։ Ընդհանուր առմանը, սույն ուսումնասիրության շրջանակում դիտարկված օրենսդրություններում համընկնում են ինչպես ապրանքային շուկայի, այնպես էլ գերիշխող դիրքի սահմանման չափանիշները, սակայն ՀՀ օրենսդրությամբ որոշակիորեն սահմանափակ են այդ բնութագրինչները։ Օրինակ, ապրանքային շուկան սահմանելիս արտադրողի փոխադարձ փոխարինելությունը և հնարավոր մրցակցության գնահատման չափանիշները հաշվի չեն առնվում, ինչի հաշվառումը կլնողայներ ՏՄՊՊՀ-ի լիազորությունները առավել ձկուն մոտեցմամբ սահմանելու շատ մեծ և շատ փոքր ապրանքային շուկաներ և տնտեսական մրցակցությունը պաշտպանել նաև այն ոլորտներում, որտեղ մրցակցության խնդիրներ կան, բայց ապրանքները ձեռքբերողի տեսանկյունից փոխադարձ փոխարինելի չեն արտադրողի տեսանկյունից։ Սույն ուսումնասիրության արդյունքում հարկ է նկատել, որ ՀՀ օրենսդրությամբ նոր սողել է ընտրված, որի համաձայն՝ դիտարկվող ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժնի հաշվա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ուումը և շուկայական իշխանությունը համարվում են գերիշխող դիրքի սահմանման առանձին շափանիշներ, մինչդեռ ԱՄՆ և ԵՄ օրենսդրությամբ դիտարկվող ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինը, ի թիվս այլ բաղադրիչների, հանդիսանում է շուկայական իշխանությունը բնութագրող չափանիշ: Հատկանշական է նաև նկատել, որ ՀՀ օրենսդրությամբ գերիշխող դիրքի չարաշահման համար նախատեսվում է վարչական և քրեական պատասխանատվության միջոցների կիրառում, մինչդեռ ԵՄ-ում՝ միայն վարչական պատսխանատվության միջոցներ, իսկ ԱՄՆ-ում՝ միայն քրեական պատասխանատվություն: Միաժամանակ, առյուն ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրված են գերիշխող դիրքի չարաշահումնե-

րից տնտեսական մրցակցության պաշտպանության բավական արդյունավետ իրավական մեխանիզմներ, սակայն, անհրաժեշտ է կատարելագործել այդ մեխանիզմների կիրակումը, մասնավորապես՝ ընդլայնել ապրանքային շուկայի որոշման չափանիշները, գերիշխող դիրքը սահմանել շուկայական իշխանության հաշվառմամբ, որի չափանիշը կլինի նաև տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինը դիտակվող շուկայում, ինչպես նաև՝ կատարելագործել շուկայական իշխանության գնահատման մեթոդաբանությունը, միաժամանակ միանական կանոններ սահմանելով առևտրային ցանցերի և այլ տնտեսվարող սուբյեկտների համար:

¹ Սույն ուսումնասիրությունը իրականացվել է Գիտության և Կրթության հայ ազգային հիմնադրամի (ԳԿՀԱՀ, Նյու Յորք, ԱՄՆ) կողմից տրամադրված գիտական դրամաշնորհի շրջանակներում:

² Սույն հոդվածի շրջանակներում տնտեսվարող սուբյեկտ է համարվում արտոնագրային վճար վճարող, անհատ ձեռնարկատերը, իրավաբանական անձը, այլ կազմակերպությունը, որա ներկայացուցիչը, ներկայացուցչությունը կամ մասնաճյուղը, առևտրային ցանցը:

³ ԱՏԳԱԱ- արտարին տնտեսական գրծունեության ապրանքների անվանացանկ:

⁴ ԱԴԳՏ- արտադրանքի դասակարգում ըստ գրծունեության տեսակների:

⁵ Alison Jones and Brenda Sufrin, EU Competition Law, texts, cases and materials. 6th edition , United Kingdom, Oxford University Press, 2016, pp. 44-50.

⁶ Նշված որոշումը հասանելի է հետևյալ աղյուրում՝

http://competition.am/uploads/resources/vor_arm_2011_09_386.pdf

⁷ 2-րդ հոդված, «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» ՀՀ օրենք:

⁸ Stéu, Edward M. Graham and J. David Richardson, Global Competition Policy. Peterson Institute Publication, 2007. pp. 344-335.

⁹ Stéu, Alison Jones and Brenda Sufrin, EU Competition Law, texts, cases and materials. 6th edition , United Kingdom, Oxford University Press, 2014, pp. 298-314; Douglas F. Broder, U.S. Antitrust Law and Enforcement: A Practice Introduction, Oxford University Press, 2016, pp 85-90.

¹⁰ Stéu, հոդված 7, «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, հասանելի է <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=90816>:

¹¹ Stéu, ԵՄ իրավական ակտերի առցանց պաշտոնական տեղեկագրում, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12008E102:EN:HTML>, on June 10, 2016.

¹² Stéu, Hoffmann-La Roche & Co. AG v Commission of the European Communities, retrieved from European Official Jurnal of legal acts, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61976CJ0085&from=EN> , on June 12, 2016.

¹³ Stéu, Commission Notice on the definition of relevant market for the purposes of Community competition law (97/C 372 /03), available at [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y1209\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y1209(01)&from=EN) link.

¹⁴ Retrieved from website of European Economic and Marketing Consultant website, <http://www.ce-mc.com/tools/agreements/hypothetical-monopolist-test-hm-test.html> , on June 12, 2016.

¹⁵ Stéu, Commission Notice on the definition of relevant market for the purposes of Community competition law (97/C 372 /03), available at [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y1209\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y1209(01)&from=EN) link.

¹⁶ Stéu, Alison Jones & Brenda Sufrin, EU Competition Law, texts, cases and materials. 5th edition , United Kingdom, Oxford University Press, 2014, pp. 330-331.

¹⁷ Տե՛ս, United Brands Company v. Commission of the European Communities case, retrieved from website of European Union official journal of legal and judicial acts, guidelines and cases, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61976CJ0027&from=EN>

¹⁸ Տե՛ս, նոյն սեղում

¹⁹ Տե՛ս, Communication from the Commission — Guidance on the Commission's enforcement priorities in applying Article 82 of the EC Treaty to abusive exclusionary conduct by dominant undertakings (Text with EEA relevance) (2009/C 45/02), retrieved from website of European Union official journal of legal and judicial acts, guidelines and cases, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XC0224\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XC0224(01)&from=EN)

²⁰ Տե՛ս, նոյն սեղում (Communication from the Commission — Guidance on the Commission's enforcement priorities in applying Article 82 of the EC Treaty to abusive exclusionary conduct by dominant undertakings (Text with EEA relevance) (2009/C 45/02)), ինչպես նաև United Brands Company v. Commission of the European Communities case, Hoffmann-La Roche & Co. AG v Commission of the European Communities retrieved from website of European Union official journal of legal and judicial acts, guidelines and cases, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61976CJ0027&from=EN>, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61976CJ0085&from=EN>

²¹ Տե՛ս, Christian A. Melischek, The Relevant Market in International Economic Law: A Comparative Antitrust and GATT Analysis, Cambridge University Press, 2013, pp. 37-38.

²² Տե՛ս, Alison Jones and Brenda Sufrin, EU Competition Law, texts, cases and materials. 6th edition , United Kingdom, Oxford University Press, 2014 pp. 298-314;

²³ Տե՛ս, նոյն սեղում (Alison Jones and Brenda Sufrin), pp. 341-343;

²⁴ Ariel Ezrachi, EU Competition Law: An Analytical Guide to the Leading Cases, Bloomsbury Publishing, 2016, pp. 202-315; Alison Jones and Brenda Sufrin, EU Competition Law, texts, cases and materials. 6th edition , United Kingdom, Oxford University Press, 2014 pp. 346-359;

²⁵ Article 102, TFEU, retrieved from website of EU official journal of legal and judicial acts, cases and policy documents, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:12008E102> , on June 24, 2016.

²⁶ Տե՛ս, նոյն սեղում (Article 102/TFEU)

²⁷ Մասնաւում ներկայացված Alison Jones and Brenda Sufrin, EU Competition Law, texts, cases and materials. 6th edition , United Kingdom, Oxford University Press, 2014 pp. 365-591.

²⁸ Տե՛ս, Guidelines on the method of setting fines imposed pursuant to Article 23(2)(a) of Regulation No 1/2003 (2006/C 210/02) ; available at [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006XC0901\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006XC0901(01)&from=EN)

²⁹ Տե՛ս, նոյն սեղում:

³⁰ Տե՛ս, COUNCIL REGULATION (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty (Text with EEA relevance) , available at <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R0001&from=EN>

³¹ Տե՛ս, Guideline on EU Competition Law Rules Applicable to Antitrust Enforcement Volume I: General Rules, http://ec.europa.eu/competition/antitrust/legislation/handbook_vol_1_en.pdf

³² Տե՛ս, Douglas F. Broder, U.S. Antitrust Law and Enforcement: A Practice Introduction, Oxford University Press, 2016, page .

³³ Retrieved from website of US Department of Justice, Antitrust division, <https://www.justice.gov/atr/case-document/united-states-memorandum-1969-case> June 12, 2016, also available at <https://dwkcommentaries.com/2011/07/30/the-ibm-antitrust-litigation/> website.

³⁴ Տե՛ս, Christian A. Melischek, The Relevant Market in International Economic Law: A Comparative Antitrust and GATT Analysis, Cambridge University Press, 2013, pp. 37-38.

³⁵ Տե՛ս, Douglas F. Broder, U.S. Antitrust Law and Enforcement: A Practice Introduction, Oxford University Press, 2016, pp. 85-90.

³⁶ Article 2, Sherman Antitrust Act, available at <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/15/1> website of legal acts.

³⁷ Տե՛ս, Douglas F. Broder, U.S. Antitrust Law and Enforcement: A Practice Introduction, Oxford University Press, 2016pp. 91-98.

Ասմիկ Տիգրանյան

Главный специалист отдела административного производства юридического управления ГКЗЭК РА
 Советник 3-его класса Гражданской службы РА
 Магистр права

РЕЗЮМЕ

Запрещение злоупотреблением доминирующим положением как средство для защиты экономической конкуренции: сравнительный анализ

В данной статье автором представлены правовые основы запрещающие злоупотребление доминирующим положением с целью защиты экономической конкуренции в РА, США и ЕС. В частности были проанализированы определения товарного рынка и доминирующего положения, проявления злоупотребления доминирующим положением, а также меры ответственности и иные запрещающие механизмы предусмотренные за злоупотребление доминирующим положением. Одновременно проводится сравнительный анализ, выявляющий преимущества и недостатки рассмотренных моделей запрещающих злоупотреблением доминирующим положением.

Ключевые слова: экономическая конкуренция, товарный рынок, доминирующее или monopolisticное положение, злоупотребление, штраф.

Hasmik Tigranyan

Chief Specialist of the administrative proceeding division of legal department of the SCPEC RA
 Councillor of the 3-rd class of Civil Service of RA
 Master of Laws

SUMMARY

Prohibition of abuse of dominant position as method for protection of economic competition: comparative analysis

In this article the author presents legal basis of prohibition abuse of a dominant position for the purpose of protection of economic competition in Armenia, US and EU. Particularly, the author analyzed definition of commodity market and dominant position, methods of abuse of dominant position, as well as provided accountability measures and other mechanisms for prohibition of abuse of a dominant position. At the same the author conducts comparative analysis, revealing the advantages and disadvantages of the considered models of prohibiting abuse of a dominant position.

Keywords: economic competition, product market, dominant or monopolistic position, abuse, fine.

ՀԱՅԿ ԿԵՍՈՅԱՆ

ՀՀ Նախագահի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության առաջատար մասնագետ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԵՎ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿԾՈՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄԿՋԲՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԵՐԱԾԽԻՔ

Ուսումնասիրության արդյունքում նշվում է, որ ՀՀ-ում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռության սկզբունքը սահմանադրական փոփոխություններով պայմանավորված անցել է զարգացման մի քանի հաջորդական փուլեր, ընդ որում՝ յուրաքանչյուր փուլի անցումը ենթադրել է իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռության գործող մոդելի փոփոխություն, ինչը լայն առումով չի նպաստել սահմանադրական կայունության երաշխավորմանը, սակայն, դրանով հանդերձ՝ Հեղինակի կողմից վեր են հանվել մի շարք հիմքեր, որոնց դեպքում սահմանադրական փոփոխությունների իրականացման հիշյալ սկզբունքի երաշխավորման տեսանկյունից կարող է հիմնավորված և արդարացված լինել:

Հիմնարարեր՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռության սկզբունքը, սահմանադրական կայունություն, սահմանադրական փոփոխություն, խորհրդարանական մոդել:

Սահմանադրության կայունությունը պետությունում սահմանադրական ամրապնդման և զարգացման նախապայմաններից է, որը ենթարկում է ձևավորված սահմանադրական արժեքների շարունակական զարգացման միջոցով Սահմանադրության կայունության ամրապնդում և ժամանակի մեջ գործունեության դինամիկայի ապահովում։ Սակայն, դրանով հանդերձ, գոյություն ունեն մի շարք գործուներ, որոնք գործնականում խարարում են ձևավորված սահմանադրական կայունության ամրապնդումը և զարգացումը։ Թերևս հիմնական գործուներից մեկը՝ յուրաքանչյուր դեպքում, սահմանադրական փոփոխությունների իրականացումն է։ Այս խնդիրը բնորոշ է նաև անցումային փուլում գտնվող հետխորհրդային պետություններին՝ այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետությանը, որտեղ դրա արդյունքում նկատվում է սահմանադրական կայունության ապահովման դեֆիցիտ՝ պայմանավորված անկախության հոչակումից հետո սահմանադրական մակարդակում շարունակական բնույթ կրող և „հաճախակիել տեղի ունեցող փոփոխություններով, որոնք, հիրավի կրելով հիմնարար բնույթ՝ իրավես կարող են դիտարկվել՝ որպես սահմանադրական կայունության ամրապնդմանը խոչընդոտող գործոն։

Սակայն, դրանով հանդերձ, Սահմանադրության կայունության ապահովման հատկանիշը ոչ միայն չի բացառում, այլև որոշ դեպքերում հիմնավորաբեն ենթադրում է Սահմանադրության շարունակական զարգացում, քանի որ Սահմանադրությունը վերջին հաշվով լինելով «կենդանի փաստա-

թութք» հասարակական զարգացումներին համընթաց «վերափոփոխման», «ժամանակակից դառնալու» անհրաժեշտություն է ձեռք բերում։ Այս առումով, թերևս համակարգի ենք Ա. Մանայանի այն դիտարկման հետ, որ Սահմանադրության տեսանկյունից «կայունությունը», «փոփոխելիությունը», «զարգացումը» միմյանց բացառող հասկացություններ չեն²։

Սակայն, Սահմանադրության «զարգացումը» իրենից դոգմատիվորեն չի ենթադրում միայն փոփոխությունների իրականացման միջոցով դրակենագործման ապահովում, մի շարք պետություններում, հատկապես, որտեղ գոյություն ունի սահմանադրական մշակույթի զարգացման բարձր մակարդակ, ինչպես նաև՝ առկա է կայացած սահմանադրական արդարադատության ինստիտուտը։ Սահմանադրությունը առավելապես զարգանում է ոչ թե Սահմանադրության տեքստում փոփոխություններ կատարելու ճանապարհով, այլ Սահմանադրության նորմերի շարունակական մեկնաբանման միջոցով։ Այս առումով թերևս հիշատակության արժանի է Լ. Ֆրիդմենի այն դիտարկումը, համաձայն որի՝ ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը պարզապես չի մեկնաբանում Սահմանադրության տեքստը, այսինքն՝ միայն չի հետազոտում, թե ինչ են Սահմանադրության դրույթներում նկատի ունեցել գրողները, այլ առում է ավելին, դատարանը մշակում և ընդունում է սահմանադրական դոկտրինան³։ Հենց այս հաճախանիքով է սահմանավորված այն, որ ԱՄՆ-ի Սահմանադրության տեքստում թիվ թվով փոփոխություններ են կատարվել,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

իսկ կատարվածներն էլ այսպես կոչված՝ հիմնարարն ընույթ չեն կրել:

Բոլոր դեպքերում Սահմանադրության կայունության երաշխավորման տեսանկյունից Սահմանադրության զարգացումը առավել արդյունավետ կարող է լինել այն դեպքում, եթե այն կիրագործվի Սահմանադրության նորմերի շարունակական մեկնարանման միջոցով, իսկ Սահմանադրության տեքստում փոփոխության իրականացումը պետք է իրականացվի միայն այն պարագայում, եթե, որևէ մեկնարանման միջոցով այլևս հնարավոր չէ ապահովել Սահմանադրության նորմերի «արդիականացում»:

Յուրաքանչյուր պետությունում, այդ բվում՝ նաև ՀՀ-ում Սահմանադրության կայունության երաշխավորման անմիջականորեն առնչվում է նաև իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սահմանադրական հիմնարար սկզբունքի արդյունավետ կիրառման ապահովման հետ: ՀՀ-ում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը սահմանադրական փոփոխություններով պայմանավորված անցել է զարգացման մի քանի հաջորդական փուլեր, ընդ որում՝ յուրաքանչյուր փուլի անցումը ենթադրել է իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման գործող մոդելի փոփոխություն: Այսպես՝ 1990-1991թթ. ՀՀ-ում գործում էր իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական մոդել՝ որոշ առանձնահատկություններով, 1991-1995թթ. գործում էր նախագահական մոդել՝ նույնպես որոշ առանձնահատկություններով, 1995-2005թթ.՝ կիսանախագահական կառավարման նախագահական-խորհրդարանական մոդել էր, 2005-2015թթ.՝ կիսանախագահական կառավարման խորհրդարանական-նախագահական մոդել, իսկ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններով պայմանավորված անցում կատարվեց իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական մոդելի⁴:

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման վերը նշված մոդելների հաջորդական փոփոխությունները որքանով էլ որ դրանք միտված են եղել նաև իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռության սկզբունքի ապահովման ոլորտում առկա խնդիրների հաղթահարմանը, այդուհանդերձ, գործնականում չեն նպաստել հիշյալ սկզբունքի կիրառման ընթացքում ձևավորված սահմանադրական արժեքների ամրապնդմանը, քանի որ յուրաքանչյուր մոդելի փոփոխություն՝ պայմանավորված փոփոխության ծավալով, ենթադրել է պետական իշխանության ճյուղերի ինստիտուցիոնալ համակարգի վերափոխություն: Դեռ ավելին, որոշ դեպքերում, սահմանադրական փոփոխու-

թյան ճյուղերի միջև գործող զապումների և հավասարակշռման նոր մեխանիզմների ամրագրում, իսկ յուրաքանչյուր նոր կառուցակարգային մեխանիզմների արդյունավետ ապահովման նպատակով անհրաժեշտ է որոշակի ժամանակ:

Այս առումով, թերևս իր հիմնարար բնույթով առանձնանում են 2015թ. ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունները, քանի որ դրա արդյունքում գործող իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական-նախագահական մոդելից անցում կատարվեց խորհրդարանական մոդելին անցումը, պայմանավորված նաև դրան բնորոշ առանձնահատկություններով, ինչպես նաև՝ կատարվելիք փոփոխությունների համալիր բնույթով, իրավես, բարդ գործընթաց է, որը ենթադրում է՝ պետական իշխանության մարմինների ինստիտուցիոնալ համակարգի վերափոխում, դրանց վերապահված գործառույթների և լիազորությունների վերաբաշխում, ինչպես նաև՝ պետական իշխանության մարմինների միջև զապումների, հավասարակշռման և փոփոխությունների նոր մեխանիզմների նախատեսում:

Նշվածի հաշվառմամբ՝ գտնում ենք, որ ՀՀ-ում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման խորհրդարանական մոդելի արդյունավետ գործունեության անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ հարկ է ապահովել պետական իշխանության ճյուղերի միջև պետական իշխանության գործառույթների սահուն, առանց սահմանադրական ճգնաժամների այնպիսի վերաբաշխում և վերակազմակերպում, որի արդյունքում հնարավոր կլինի պետական իշխանության ճյուղերի միջև գործառույթ-ինստիտուտ-լիազորություն համակարգին շղայի կենսագործմամբ ապահովել սահմանադրական հավասարակշռություն:

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի երաշխավորման տեսանկյունից սահմանադրական փոփոխությունների իրականացման անհրաժեշտությունը պայմանավորող գործուներից մեկը այն է, որ հիշյալ սկզբունքը պետական իշխանության կազմակերպման առջև ծառացած խնդիրների լուծման հրամայականով պայմանավորված՝ անընդհատ զարգանում է և ձեռք է բերում վերափոխման անհրաժեշտություն: Հետևաբար՝ ինչպես արդեն նշել ենք, Սահմանադրության կայունության երաշխավորումը չի ենթադրում դոգմատիկորեն սահմանադրական փոփոխությունների իրականացման վերաբերյալ բացասական մոտեցման առկայություն: Դեռ ավելին, որոշ դեպքերում, սահմանադրական փոփոխու-

թյունների իրականացումը ուղղակի կարևորություն է ձեռք բերում, այդ թվում՝ նաև իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ապահովման տեսանկյունից։ Նշվածով պայմանավորված գունում ենք, որ սահմանադրական փոփոխությունների իրականացումը իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի երաշխավորման տեսանկյունից կարող է հիմնավորված և արդարացված դիտարկվել, եթե միտված է լուծելու հետևյալ խնդիրները՝

- ժամանակակից ընկալումներին և զարգացման միտումներին համահունչ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի հետևողական կատարելագործում։

- պետական իշխանության մարմինների ինստիտունակ համակարգի հատակեցում։

- պետական իշխանության մարմինների գործառույթների շրջանակի որոշակիացում։

- պետական իշխանության մարմինների գործառույթային անկախության ապահովման երաշխիքների ամրապնդում։

- գործառույթ-ինստիտուտ-լիազորություն շղթայի արդյունավետ կիրառման բավարար երաշխիքների նախատեսում։

- պետական իշխանության մարմինների միջև սահմանադրական հավասարակշռման խախտումների վեր համանա, զնահատման և հաղթահարման մեխանիզմների կատարելագործում։

- Պետական իշխանության մարմինների միջև զապումների, հավասարակշռման և փոխվացումների մեխանիզմների կատարելագործում։

- պետական իշխանության մարմինների գործառույթների իրականացման համար պետական իշխանության մարմիններին զապող, հավասարակշռող և փոխվացնող բավարար լիազորությունների սրամադրում։

- օրենսդիր իշխանության կողմից գործադիր իշխանության նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու համար խորհրդարանական ընդունության դերակատարության ընդունում։

- պետական իշխանության օրենսդիր և գործադիր իշխանության ճյուղերից դատական իշխանության անկախության երաշխիքների ամրապնդում։

- պետական իշխանության մարմինների միջև առաջացած սահմանադրական լիազորությունների հետ կապված վեճերի սահմանադրական ճանապարհով լուծման մեխանիզմների երաշխավորում։

Վերը նշվածի կապակցությամբ թերևս անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Վենետիկի հանձնաժողովի նախագահ՝ Զ. Բուրիքիոն 2015թ. Երևանում

կազմակերպված՝ Սահմանադրական դատարանի դերը դատական իշխանության անկախության ապահովման գործում, գիտական մոտեցումներ և ժամանակակից մարտահրավերներեւ կոնֆերանսում անդրադառնալով 2015թ. սահմանադրական փոփոխություններին, ընդգծելով դրա հիմնավորվածությունը, այն գնահատել է առաջադիմական մի շարք ոլորտներում դրական առաջընթաց ապահովելու տեսանկյունից։

Միևնույն ժամանակ հարկ է նշել, որ սահմանադրական կայունության երաշխավորման տեսանկյունից խորհրդարանական մոդելի անցումը նոր մարտահրավերներ է նաև պարունակում, քանի որ վերափոխվող պետական համակարգում թե իշխանությունների բաժանման և, թե հավասարակշռման հարցում մարտահրավերներն առավել ակնառու են։ Նշված մարտահրավերները նախևառաջ պայմանավորված են այն հանգամանքով, որ խորհրդարանական մոդելը ՀՀ համար նորույթ է, որի արդյունավետ կիրառումը պահանջում է պետական իշխանության մարմինների փոխհարաբերությունների հիմքում դնել նոր մոտեցումներ, հաշվի առնելով այդ մոդելին բնորոշ առանձնահատությունները։ Խորհրդարանական մոդելին բնորոշ առանձնահատություններից մեկը պետական իշխանության օրենսդիր և գործադիր իշխանության ճյուղերի միջև զապումների և հավասարակշռման ապահովման հիմնախնդիրն է։ Ակնհայտ է, որ այս մոդելի անցնան արդյունքում առաջացել է պետական իշխանության օրենսդիր և գործադիր ճյուղերի «միատեղման», «կենտրոնացման» իրական վտանգ, ինչը պայմանավորված է նրանով, որ պետական իշխանության օրենսդիր և գործադիր ճյուղերը ձևավորվելու են նույն բաղաքական ուժի կողմից, ինչը կարող է հանգեցնել զապումների և հավասարակշռման մեխանիզմների ոչ արդյունավետ կիրառման։

Ամփոփելով նշենք, որ «հաճախակի» սահմանադրական փոփոխությունների իրականացումը չի նպաստում սահմանադրական կայունության ամրապնդմանը, ենտևաբար՝ նաև իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի արդյունավետ կիրառման երաշխավորմանը, այդուհանդերձ սահմանադրական փոփոխությունների իրականացումը կարող է ընդունելի և հիմնավորված համարվել, եթե միտված է իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի կիրառման ոլորտում առկա խնդիրների հաղթահարմանը։

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

¹ Սահմանադրության կայունության երաշխավորման մասին առավել մանրամասն տես, Gabriel L. Negretto, «The durability of constitutions in changing environments: explaining constitutional replacements in latin America», Working Paper # 350 - August 2008, էջ 2. հասանելի էր՝ <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/350.pdf>

² Տե՛ս, Ա. Մանասյան «Սահմանադրության կայունությունը և զարգացումը որպես սահմանադրականության ամրապնդման երաշխիք», ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի արդյունաբանական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու (գլխ. Խմբ.՝ Գ.Ա. Ղազինյան), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2016, էջ 92, հասանելի էր՝ http://ysu.am/files/14Anahit_Manasyan.pdf

³ Տե՛ս, Լ. Փրիդմեն, «Введение в американское право», Москва, Прогресс, 1993, ст. 286.

⁴ Տե՛ս, Հ. Կեսոյան «Իշխանությունների քաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ապահովման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում», «Արդարադատություն» հանդես, 2016թ. N 4., էջ 36-46.

⁵ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս, Հ. Կեսոյան «Իշխանությունների քաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ժամանակակից բնութագրիչները», «Դատական իշխանություն» հանդես, 2016թ. N 8-9., էջ 18-26.

⁶ Այս մասին տե՛ս, նաև European commission for democracy through law, (Venice Commission) CDL-AD(2011)002, Opinion on the concept paper on the Establishment and Functioning of the Constitutional Assembly of Ukraine

⁷ Տե՛ս, «Published on recommendation of the conference of constitutional control bodies of the states of new democracy, by the centre of the constitutional law of RA» NJHAR – 2015, p. 12, հասանելի էր՝ <http://www.concourt.am/armenian/almanakh/almanac2015/almanac2015.pdf>

⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս, Գ.Գ Հարությունյան, «Երկողի իրավական անվտանգության երաշխավորումը որպես սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման կարևոր գրավական» 2017թ., էջ 16, հասանելի էր՝ <http://concourt.am/armenian/structure/president/articles/harutyunyan-02-2017.pdf>

Այկ Կեսօյան

Ասpirant ակադемии государственного управления Республики Армения,
Ведущий специалист юридического управления
аппарата Президента Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Конституционная стабильность в качестве гаранции обеспечения конституционного принципа разделения и балансирования власти

В результате исследования отмечается, что принцип разделения и балансирования власти в РА, обусловленный конституционными изменениями, прошел несколько последующих этапов развития. Переход в каждый новый этап подразумевал изменение действующей модели разделения и балансирования власти, что в широком смысле не способствовало гарантированию конституционной устойчивости, однако Автором были выявлены некоторые основы, в случае которых осуществление конституционных изменений с точки зрения гарантирования вышеотмеченного принципа может быть обосновано и оправдано.

Ключевые слова: принцип разделения и балансирования власти, конституционная устойчивость, конституционное изменение, парламентская модель.

Hayk Kesoyan

Phd student of public administration academy of the Republic of Armenia
Staff of the President of Armenia, legal department, leading specialist

SUMMARY

The Constitutional stability as a guaranty of provision of Constitutional principle of separation and balance of power

It is stated in the research that the principle of separation and balance of power has passed several through successive stages of development which was attributable to constitutional changes. Transition from one stage to another has implied a change of active model of separation and balance of power which hasn't contributed to guaranteeing of constitutional stability but several bases have been revealed by the Author in case of which the implementation of constitutional changes can be justified and acquitted from the point of view of guaranteeing of above-mentioned principle.

Keywords: the principle of separation and balance of power, constitutional stability, constitutional change, parliamentary model.

ԻՉԱԲԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

«Քիբլու Բանկ Արմենիա» փակ բաժնետիրական ընկերություն ավագ իրավախորհրդատու, Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի սահմանադրական և մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի հայցորդ:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ. ՊԱՏԱՍՏԵՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ- ՀԱՍԵՍԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածի շրջանակներում ուսումնամասիրվել են աշխատանքի իրավունքը, աշխատանքի ընտրության ազատությունը և աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը Հանրապետությունում: Երկու իրավունքների և ազատության եռությունը բացահայտվել է դրանք առանձին՝ առանձին դիտարկելով, ինչպես նաև՝ միմյանց հետ համադրելով: Առհասարակ քննարկվել են իրավունքը և ազատությունը եզրույթում և հոդվածում եղանացությունը է կատարվել, որ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը իրավական առումով չի տարբերվում աշխատանքի ընտրության ազատությունից և ենթադրում է պետության պողիսիվ պարտավորությունները:

Հիմնարարեր- աշխատանքի իրավունք, աշխատանքի ընարության ազատություն, աշխատանքի ազատության իրավունք, իրավունք, ազատություն:

Սոցիալական երկրի կայուն զարգացումն ու տնտեսական աճն անհնար է պատկերացնել առանց մարդկանց արժանապատիվ աշխատանքի: Աշխատանքն անձի գոյատելու համար ստեղծում է նյութական և ոչ նյութական բարիքներ՝ օգնելով նրան ինքնահրացվել, կյանքում գտնել իր ուրույն տեղը, սոցիալական կապեր ստեղծել և արժանավայել ապրել: Աշխատանքի շնորհիվ մարդիկ ձեռք են բերում սնունդ, բնակարան, պատիկ, հարգանք, ինքնազնություն, սոցիալական կարգավիճակ, որոնք և անմիջականրեն կապված են մարդկանց արժանապատվության հետ: Հենց աշխատանքի միջոցով ստացված և անձի համար կենարար նշանակություն ունեցող այս արդյունքներն են, որ աշխատանքի իրավունքը դարձնում են հիմնարար:

Հասարակության կյանքի սոցիալ-տնտեսական ոլորտներին, հասարակության կառուցվածքին առնչվող դրույթների մասսայական մարդագրումը, ինչպես նաև աշխատանքի իրավունքի ամրագրումը մի շարք երկրների սահմանադրություններում տեղի է ունեցել երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, և առնչվել է այդ շրջանում ծագած մարդու՝ արժանապատիվ ապրելու գաղափարներին, ինչպես նաև՝ միջազգային մարդաբարկան այլ սկզբունքների ու ժողովրդավարական արժեքների հաստատմանը:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապե-

տությանը, ապա այն իր առաջին անկախության ընթացքում այդպես էլ սահմանադրություն չունեցավ: Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ նախկին խորհրդային Հայաստանի Հանրապետության առաջին սահմանադրությամբ աշխատանքի իրավունքը որպես այդպիսին՝ գոյություն չի ունեցել, և սահմանադրությունը լուծել է անձի շահագործման վերացման, շահագործողների ճնշման, հասարակությունը դասերի բաժանման, կանխման, հասարակությունը սոցիալիստական հասարակարգին ադապտացման խնդիրները:

Խորհրդային Հայաստանի Հանրապետության հաջորդող սահմանադրություններում ամրագրված աշխատանքի իրավունքը յուրահատուկ էր այն առումով, որ պարտադրում էր բոլորին աշխատել: Այսպես, 1978 թ. ապրիլի 14-ին ընդունված սահմանադրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունը հոչակվել էր Սոցիալիստական համաժողովրդական պետություն, որն արտահայտում էր հանրապետության բանվորների, գյուղացիների, և մտավորականության, բոլոր ազգությունների աշխատավորների կամքն ու շահերը: Այդ սահմանադրության 38-րդ հոդվածով ամրագրվել էր Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների աշխատանքի իրավունքը, այսինքն՝ ըստ աշխատանքի քանակի ու որակի, և, պետության սահմանած նվազագույն չափից ոչ ցածր վարձատրությամբ երաշխավորված աշխատանք ստանալու իրավունք՝ իրենց կոչ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մանը, ընդունակություններին, պրոֆեսիոնալ պատրաստվածությանը, կրթությանը համապատասխան՝ հաշվի առնելով հասարակական պահանջմունքները։ Ընդ որում՝ աշխատանքի իրավունքն ապահովում էր «տնտեսության սոցիալիստական սիստեմով, արտադրողական ուժերի անշեղ աճով, անվճար պրոֆեսիոնալ ուսուցմամբ, աշխատանքային որակավորման բարձրացմամբ, և նոր մասնագիտությունների ուսուցմամբ, պրոֆեսիոնալ կրթմնորոշման և աշխատանքի տեղափոխման սիստեմների զարգացմամբ»։

Նույն Սահմանադրության 58-րդ հոդվածն ըստ էության սահմանում էր «պարտադիր» աշխատանքը՝ այն ներկայացնելով որպես հանրօգուտ աշխատանք։ յուրաքանչյուր աշխատունակ քաղաքությունում ու պատվի գործն էր բարեխսնորեն զբաղվել հանրօգուտ գործունեությամբ՝ իր ընտրած բնագավառում, պահպանել աշխատանքային կարգապահությունը։ Հանրօգուտ աշխատանքից խուսափելը անհամատելի էր սոցիալիստական հասարակարգի սկզբունքների հետ։

Ավելին, յուրաքանչյուր քաղաքացի հանրօգուտ աշխատանքի պետք է պատրաստեր նաև իր երեխային։ Գործում էր «Յուրաքանչյուրից՝ ըստ նրա ընդունակության, յուրաքանչյուրին՝ ըստ նրա աշխատանքի» սոցիալիզմի սկզբունքը, աշխատանքը յուրաքանչյուր աշխատունակ քաղաքացու պարտականությունն է ու բարոյական պարտը է ըստ «ով չի աշխատում, նա չի ուսում» սկզբունքի։

Այսպիսով, խորհրդային Հայաստանի Հանրապետությունում աշխատանքի իրավունքն ընկալվում էր որպես աշխատելու հնարավորության ստեղծում և դրա ազատությունը կապ չուներ անձի կողմից աշխատանքն ազատորեն ընտրելու հետ։ Թեև աշխատանքի իրավունքը երաշխավորված էր, սակայն այդ իրավունքի իրացման՝ միևնույն ժամանակ պարտադիր լինելը սահմանափակում էր աշխատանքի ազատ ընտրության հնարավորությունը, զբաղվածության տեսակն ընտրելու իրավական հնարավորության իրացման տեսանկյունից։

Աշխատանքն ազատ ընտրելու իրավունքը Հայաստանի Հանրապետությունում ամրագրվեց հետխորհրդային շրջանում, երբ Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունում՝ անկախացման գործընթացով սկիզբ դրվեց ազատ շուկայական հարաբերությունների համալիրը։ Այսաժամանակ, որոքգրվեց ժողովրդավարական քաղաքականություն, վերջ դրվեց հանրօգուտ աշխատանքով զբաղվելու պարտավորությամբ ծանրաբեռնված սոցիալիստական աշխատանքին, և անձանց համար նոր հորիզոններ բացվեցին իրենց աշխատումն ու ժամանակը սե-

փական նախասիրություններին համապատասխան օգտագործելու համար։ Հայաստանի երրորդ Հանրապետության՝ 1995 թվականի Սահմանադրությամբ այդ իրավունքը վերապահվեց յուրաքանչյուր քաղաքացու (հոդվ. 29), այնուհետև դրանում 2005 թվականին (հոդվ. 32) և 2015 թվականին կատարված փոփոխություններով (հոդվ. 57) աշխատանքի ընտրության ազատությունը վերապահվեց յուրաքանչյուր անձին։

Թվում է, թե խորհրդային շրջանից հետո ազատ շուկայական հարաբերություններին անցնելով աշխատանքի ազատ ընտրությունը ընդամենը չարտադրված, չհարկադրված աշխատանք է դիտարկվելու, սակայն այն ավելի լայն շրջանակ ունեցավ։ Ընդ որում, պետք է նկատել, որ անկախացման օրվանից մինչև օրս աշխատանքի ազատ ընտրությունը ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրվել է և որպես իրավունք, և որպես ազատություն։

Այսպես օրինակ 1995 թվականի Սահմանադրության 29-րդ հոդվածով երաշխավորվել էր աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը։ ՀՀ Սահմանադրությունում 2005 թվականի փոփոխությունների արդյունքում 32-րդ հոդվածով աշխատանքի ընտրությունը ամրագրվել է որպես յուրաքանչյուր որի ազատություն։ Ներկայիս՝ 2015 թվականի Սահմանադրության 57-րդ հոդվածով աշխատանքի ազատ ընտրությունը կրկին դիտարկվում է որպես յուրաքանչյուր որին վերապահված իրավունք։

Աշխատանքի ընտրության ազատության էությունը բացահայտվում է մի շարք տարրերով, որոնք մինչև օրս առանձնացվել են սահմանադրագետների կողմից։ Դրանք են՝ աշխատելու և չաշխատելու ազատությունը, մասնագիտություն, զբաղմունքի (գործունեության) տեսակ ընտրելու ազատությունը, քաղաքացու (անձի) կողմից իր աշխատուժը սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու ազատությունը։

Անդրադասարկով աշխատանքի ընտրության ազատության իմբնախնդրին՝ ՀՀ Սահմանադրական դատարանն այն դիտարկել է որպես յուրաքանչյուր անհատի համար՝ առանց խտրականության աշխատանքային հարաբերությունների մեջ մտնելու և իր մասնագիտական ու այլ ընդունակություններն ազատ դրսութելու հավասար հնարավորություն, ինչպես նաև՝ սոցիալիստական ազատություն, որն իր մեջ ներառում է աշխատանք փնտրելու իրավունքը, աղբեն ձեռք բերած աշխատանքից կամայականորեն զգրկվելու իրավունքը։

Աշխատանքի ընտրության ազատությունը բացահայտվում է նաև այն աշխատանքի, իրավունքի համատեքսում դիտարկելիս։ Հայաստանի Հանրապետությունը, միանալով ՍԱԿ-ի Տնտեսական,

սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին Դաշնագրին (այսուհետ՝ Դաշնագիր), ըստ էության ճանաչել է Դաշնագրի 6-րդ հոդվածով ամրագրված աշխատանքի իրավունքը, ինչն իր մեջ ներառում է յուրաքանչյուր մարդու իրավունքն իր ապրուստի համար աշխատանքով վաստակելու հնարավորություն ստանալը, որը նա ազատորեն ընտրում է, կամ որին նա ազատորեն համաձայնում է, և յուրաքանչյուր մասնակցող երկիր պարտավորվել է ձեռնարկել հարկ եղած քայլեր այդ իրավունքի ապահովման համար (Դաշնագրի հոդվ. 2):

Դաշնագրով սահմանված դրույթների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող ՍՍԿ-ի Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների Կոմիտեն իր 18-րդ մեկնարանությամբ նշել է, որ աշխատանքի իրավունքը չպետք է հասկացվի որպես աշխատանք ստանալու բացարձակ և անվերապահ իրավունք: Աշխատանքի իրավունքն ընդհանուր կերպով տրված է 6-րդ հոդվածում, իսկ դրա մասնավորեցումը՝ 7-րդ և 8-րդ հոդվածներում առ այն, որ յուրաքանչյուր ոք ունի աշխատանքի արդարացի և բարենպաստ պայմաններից օգտվելու իրավունք (վարձատրություն, անվտանգ և հիգիենիկ աշխատանքային պայմաններ, առաջնադաշտական հավասար հնարավորություն, հանգստի, ժամանցի հնարավորություն, վճարովի պարբերական արձակուրդ, վարձատրություն տոնական օրերի դիմաց և այլն), արիեստակցական միություններ ստեղծելու և դրանց ազատ անդամակցելու իրավունք, գործադրությունը իրավունք: Աշխատանքի իրավունքն իր մեջ ներառում է յուրաքանչյուր անձի իրավունքն ազատորեն համաձայնելու կամ ընտրելու աշխատանքը, որը ենթադրում է, որ աշխատանքը չի կարող որևէ կերպ պարտադրված լինել, որ անձին պետք է հասանելի լինի աշխատանքի հասանելիությունը երաշխավորող պարտապանության համակարգը, ինչպես նաև՝ անձը պետք է աշխատանքից անարդար կերպով չգրկվելու իրավունք ունենա:

Հիշյալ նորմերի համադրված վերլուծությունից հետևում է, որ աշխատանքի իրավունքը առավել լայն հասկացություն է, այն իր մեջ ներառում է սոցիալ-տնտեսական էլեմենտներ, և աշխատանքի ընտրության ազատությունն ընդամենը կազմում է դրա մի մասմիկը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նոր փոփոխությունների արդյունքում աշխատանքն ազատ ընտրելու հնարավորությունը ազատություն կարգավիճակից փոփոխվել է իրավունք կարգավիճակի և այս կապակցությամբ հարց է առաջանում, արդյոք ինչ տարբերություն կա երկու ձևակերպումների միջև: Առանձին սահմանադրագետների կողմից «իրավունք» և «ազատություն»

հասկացությունների վերաբերյալ տարբեր մոտեցումներ են ցուցաբերվում: Ընդ որում, առանձին հեղինակների կողմից այդ հասկացությունների բովանդակությունը նույնականացվում է և ընկալվում է որպես յուրաքանչյուր անձի իրավաբանորեն ամրագրված վարվելակերպի հնարավորություն⁴: Միաժամանակ, ազատությունն ավելի շատ կապված է անձի այնպիսի իրավական հնարավորությունների հետ, որոնք ուրվագծում են նրա ինքնավարությունը, պաշտպանում են անձի ներքին աշխարհը միջամտություններից: Իրավունք հասկացությունը ավելի շատ ենթադրում է որոշակի գործողություններ, ծառայություններ պետության կողմից կամ անձի իրավական հնարավորություններ՝ մասնակցելու հանրային, քաղաքական, տնտեսական կառույցների գործունեությանը:

Առհասարակ ազատությունը լայն իմաստով նշանակում է անձի բնական իրավիճակ, որը բնութագրվում է նրանով, որ անձը կարող է գործել իր հայեցողությամբ: Ազատությունն ավելի նեղ իմաստով նշանակում է անձի սուբյեկտիվ հնարավորությունն իրեն վերապահված սահմանադրական իրավունքներն ու ազատություններն իրականացնելու համար կատարել կամ չկատարել որոշակի գործողություններ: Առանձնահատուկ է հունգարացի իրավագետ Բրազյովա Անդրյաշի վերլուծությունն առ այն, որ ազատությունը ընդհանուր բույլտվություն է, մինչդեռ՝ իրավունքը միշտ ենթադրում է այլ աձանց պարտականություններ: Ասվածից ակնհայտ է դառնում, որ ազատության պարագայում խոսք է զնում իրավական պարտավորության և արգելվելու բացակայության մասին:

Նման կարծիք ունի նաև մարդու իրավունքների գծով պրոֆեսոր Զոգեֆ Ռազը: Նա իր «Ազատության բարոյականությունը» աշխատությունում իրավունքը սահմանում է որպես այլ անձանց պարտականությունների հիմք: Նաև նրա, եթե անհատ ունի իրավունք, որեմն նա կարող է այլ անձի նկատմամբ ներկայացնել որոշակի պահանջ, այսինքն՝ անհատի բարորությունը այլ անձի մոտ առաջանում է պարտավորություն⁸:

Այսինքն, եթե համադրենք ազատության և իրավունքի բովանդակությունները, ապա անհրաժեշտ է նկատել, որ անձի ազատությունը գոյություն ունի անկախ այլ անձանց համար պարտավորություններ սահմանելուց, իսկ իրավունքը՝ հակառակը, ենթադրում է այլոց պարտավորություններ:

Այսպիսով, եթե իրավունքի և ազատության տարբերություններն առկա են, ապա դրանց համատեքստում ինչ կարելի է ընկալել ազատության նկատմամբ իրավունք ասելով: Կամ, ինչ տարբերություն կա խոսքի ազատության և խոսքի ազատության իրավունքի միջև կամ աշխատանքի ընտ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բության ազատության և աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի միջև:

Իրավական գրականության մեջ ազատության և իրավունքի հարաբերակցության հիմնահարցը շատ հաճախ հանդիպող երևույթ է, և այս հարցին նույնական անդրադարձել են շատ իրավագետներ: Նույն՝ Անդրյաշ Բրագոյվան կարծում է, որ ազատության նկատմամբ իրավունքը բացարձակ թույլտվություն է՝ որպես սահմանադրությամբ թույլատրված վարվելակերպի տեսակ⁹:

Հունգարացի փիլիոսոփա Էնքին դե Յաշայր կտրուկ մոտեցում ունի այս երևույթին: Նա համարում է, որ ազատության նկատմամբ իրավունք եղրույթը խառնում է ազատություն եզրույթը և լրջորեն վտանգում է այն, քանի որ նմանեցնում է արտոնության¹⁰, որը մենք որպես այդպիսին չունեինք, ուստի և անիրածեցն է դրա նկատմամբ իրավունք սահմանել¹¹: Նա նույնական տարանջատում է ազատությունն իրավունքից՝ նշելով, որ ազատությունը մեկ անձի և գործողության միջև հարաբերությունն է, իսկ իրավունքը երկու անձանց և գործողության միջև հարաբերություններն են, որտեղ մի անձը մյուսից կարող է պահանջել՝ կատարել որոշակի գործողություն¹²:

Թեև Էնքին դե Յաշայի հայեցակետի մեջ կա ճշմարտության մեծ չափաբաժին և շատ փիլիսոփա-քաղաքացետների համար «ազատության նկատմամբ իրավունք» երևույթն ինքնին կարող է քննարկումների թեմա լինել, պետք է նկատել, որ մեծ հաշվով ազատության և իրավունքի միջև սահմանազատումը դադարում է էական նշանակություն ունենալ, եթե ազատությունն ու իրավունքը

դիտարկում ենք որպես անձի հանդեպ պետության ունեցած պարտավորությունների հիմք: Կարելի է կարծել, թե երկու հասկացությունների վերը թվարկված տարբերությունները ենթադրում են, որ ազատության դեպքում պետությունն ունի չմիջամտելու՝ նեղատիվ պարտավորություն, իսկ իրավունքի դեպքում՝ պաշտպանելու և իրականացնելու պողիտիվ պարտավորություն: Սակայն, ազատության պարագայում պետության պարտավորությունը միայն չմիջամտությամբ սահմանափակելը էականութեն կնվազեցներ ազատության նշանակությունը: Ըստ հաճախ նույն ազատության գոյությունը պահպանելու համար բավարար չէ միայն չմիջամտելը, այլ նաև ակտիվ, պողիտիվ գործողությունների կարիք է լինում: Սա է պատճառը, որ ազատության և իրավունքի միջև տարբերակումը դառնում է «ապարդյուն»:

Այսպիսով, վերը նշված վերլուծությունը թույլ է տալիս նկատել, որ նոր Սահմանադրությունը, աշխատանքի ընտրությունը «ազատություն» եզրույթից «իրավունք»-ով փոխարինելով աշխատանքի ընտրությանը ձևական առումով հաղորդել է ակտիվ տարր՝ ազատ ընտրության հնարավորությունների պահանջի իրավունք, սակայն իրավական առումով աշխատանքի ընտրության ազատության իրավունքը նույն հետևանքներն է առաջացնում պետության համար, ինչ աշխատանքի ընտրության ազատությունը, անկախ դրանց բովանդակային տարբերություններից:

¹ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության Սեկնարանություններ / Ընդ. խմբ. Հարությունյան Գ., Վաղարշյան Ա. և այլոք, Եր., 2010 թ., էջ 1085:

² Տես, Սահմանադրական դատարանի 2009 թ. փետրվարի 24-ի թիվ ՍԴ-792 որոշումը / concourt.am.

³ Տես, Սահմանադրական դատարանի 2010 թ. հուլիսի 7-ի թիվ ՍԴ-902 որոշումը / concourt.am.

⁴ Алексеев С.С., Архипов С. И., и др., Теория Государства и Права, Москва, Норма, 2005, Мишин А. А., Конституционное (государственное) право зарубежных стран, Статут, 2013.

⁵ Козлова Е.И., Кугафин О.Е. конституционное право России, Юристъ, Москва, 1999, с.124.

⁶ Баглай М.В. конституционное право зарубежных стран, Норма, Москва, 2004, с. 84

⁷ Andras Bragyova, Freedom and Permission: The Constitutional Concepts of the Freedom of the Individual //Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy, 2005 Vol. 91, No 3, p. 382

⁸ Raz, Joseph, The Morality of Freedom, Clarendon Press, Oxford, 1986, p. 183

⁹ Andras Bragyova, Freedom and Permission, The Constitutional Concepts of the Freedom of Individual, Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy, Vol. 91, No. 3 (2005), p.387

¹⁰ Էնքին Դե Յաշայր համարում է, որ արտոնությունը ազատություն չէ, քանի որ չի տարածվում բոլորի վրա և գործում է միայն որոշակի անձանց համար / Anthony de Jasay, freedoms, “Rights” and Rights, II Politico, Vol. 66, No. 3 (2001), p. 379

¹¹ Anthony de Jasay, freedoms, “Rights” and Rights, II Politico, Vol. 66, No. 3 (2001), p. 380

¹² նույն տեղում, էջ 392

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՆԵՐ

1. Հայկական Սովետական Սոցիալստական Հանրապետության Սահմանադրություն՝ ընդունված 1978 թ. ապրիլի 14-ին, Հայաստան Երևան, 1982 թ.:
2. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն՝ ընդունված 1995 թ. հունիսի 5-ին (2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով), <http://concourt.am/armenian/constitutions/index2015.htm>, 09.05.2017 թ.:
3. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2009 թ. փետրվարի 24-ի թիվ ՍԴ-792 որոշում, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=50005>, 09.05.2017 թ.:
4. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2010 թ. հունիսի 7-ի թիվ ՍԴ-902 որոշում, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=59484>, 09.05.2017 թ.:
5. Տնտեսական, Սոցիալական և Մշակութային իրավունքների Միջազգային դաշնագիր՝ ընդունված 16.12.1966 թ. և ՀՀ կողմից վավերացված 09.06.1993 թ.:
6. UN Economic and Social Council, General Comment No. 18: Article 6 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, p. 3-4
http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGC%2f18&Lang=en, 10.04.2017 թ.:
7. Баглай М.В., конституционное право зарубежных стран, Норма, Москва, 2004.
8. Алексеев С.С., Архипов С. И., и др., Теория Государства и Права, Москва, Норма, 2005.
9. Мишин А. А., конституционное (государственное) право зарубежных стран, Статут, 2013.
10. Andras Bragyova, Freedom and Permission: The Constitutional Concepts of the Freedom of the Individual //Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy, 2005 Vol. 91, No 3.
11. Raz, Joseph, The Morality of Freedom, Clarendon Press, Oxford, 1986.
12. Anthony de Jasay, freedoms, “Rights” and Rights, II Politico, Vol. 66, No. 3 (2001).

Изабелла Искандарян

Старший юрист-консультант ЗАО “Библос Банк Армения”,
коисполнитель кафедры конституционного и муниципального права института
права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

*Основные проблемы корреляции права свободного выбора труда и права на труд:
историко-теоретический обзор и сравнительно-правовой анализ*

В рамках данной статьи было исследовано право на труд, свобода выбора труда, и право на свободный выбор труда в Республике Армения. Суть обоих прав и свобод было выявлено исследуя их по отдельности, а также в сочетании друг с другом.

В статье анализируются понятия свобода и право и был сделан вывод о том, что свобода выбора труда в правовом отношении не отличается от права на свободный выбор труда, и что предполагает позитивные обязательства государства.

Ключевые слова: право на труд, свобода выбора труда, право на свободный выбор труда, право на свободу, право, свобода.

Izabella Iskandaryan

Senior lawyer, LL.M. Byblos Bank Armenia closed joint stock company
Researcher of the department of constitutional and
municipal right of Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

*Key issues of correlation of the freedom to choose a work and the right to work;
Historical-theoretical review and comparative legal analysis*

Within the article the right to work, freedom of choice of employment and the right to choose employment freely in the Republic of Armenia have been studied. The essence of the two rights and of freedom has been revealed considering them separately as well as in combination with each other. The notions freedom and right have been discussed in the article and a conclusion has been made that from legal perspective the freedom of choice of employment does not differ from the right to freely choose an employment.

Keywords: the right to work, freedom of choice of employment, the right to choose employment freely, right, freedom.

ՍԱՄՎԵԼ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

**ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՄՔ
ԸՆԿԱՆՎԱԾ ՍԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ
ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ**

Սույն հոդվածում հեղինակը վերլուծության է ենթարկել իրավական պետության տեսության համատեքստում ձևավորված մարդասիրական գաղափարների ծագումնաբանության և զարգացման հետ կապված հիմնահարցերը:

Մասնավորապես, հեղինակը իրավացիորեն նշում է, իրավական պետության տեսության հետ են կապված ժողովրդավարական հասարակության այնպիսի սկզբունքներ, ինչպիսիք են իրավաբանական հավասարությունը, սոցիալական արդարությունը, իրավունքի գերակայությունը, մարդու իրավունքների երաշխավորված պաշտպանությունը և այլն:

Հիմնարարեր՝ իրավական պետություն, իրավունքի գերակայություն, սոցիալական արդարություն, իրավահավասարություն, մարդու իրավունքներ:

Իրավական պետության տեսության հիմքը և բովանդակությունը կազմած գաղափարների սաղմերը, անկախ այն բանից, թե ինչպես է նախկինում այն կոչվել՝ օրենքի, արդարության, թե՝ օրինականության պետություն՝ չնայած տվյալ «նախագծի» ժամանակակից բնույթին, գերիշխող դասակարգի՝ ժողովրդավարության, ազատության հաստատման և պահպանման, իրավունքի և օրենքի գերիշխանության սկզբունքներին լայն կամ սահմանափակ հավակնությանը, հումանիզմի գաղափարների տեսքով բննվում են դեռ իրենց ժամանակի առաջադեմ մարդկանց, մտածողների՝ Հին Հունաստանի, Հին Հռոմի, Հին Հնդկաստանի, Հին Չինաստանի և Հին ու Անտիկ աշխարհի այլ երկրների, փիլիսոփաների, պատմաբանների, գրողների և իրավաբանների դատողություններում:

Այսպես, դեռ իին հունական փիլիսոփա-իդեալիստ Պլատոնի՝ «Պետություն», «Օրենքներ» և այլ հայտնի երկխոսությունների մեջ այն միտքն էր առաջ քաշվում, որ «այնտեղ, որտեղ օրենքը ուժ չունի և գտնվում է ինչ-որ մեկի իշխանության ներքո», անխոսափելի է «պետության մոտալուս կործանումը»: «Համապատասխանաբար, այնտեղ, որտեղ օրենքները սահմանված են ըստ որոշ մարդկանց շահերի, գործում է ոչ թե պետական կարգ, այլ միայն ներքին երկապառակություններ»:

Պլատոնի կարծիքով՝ պայմանավորված ժողովրդավարությանն անխոսափելիորեն փոխարինման եկող «դիակատար ազատությամբ արբած բռնակալությամբ, չափից ավելի ազատությունը վերածվում է չափից դուրս ստրկության, պետական կարգի ամենավատ ձևն է, որտեղ իշխում են անօրինությունը, կամայականությունը և բռնությունը»: Միայն այնտեղ, եզրակացնում է Պլատոնը, որտեղ

օրենքը կառավարողների տիրակալն է, իսկ նրանք նրա ստրուկները, ես տեսնում եմ պետության և բոլոր բարիքների փրկությունը, ինչպիսին որ կարող են նվիրել պետությանը աստվածները»:

Իրավական պետության տեսության հիմքում դրված համանման գաղափարները զարգացել են նաև Պլատոնի աշակերտ և քննադատ, հին ժամանակների մեծագույն մտածող Արիստոտելի² աշխատություններում ինչպես նրան անվանել է Մարքսը: Հենց նրան է պատկանում այն քևավոր խոսքը, որ «Պլատոնն իմ բարեկամն է, բայց ամենամեծ ընկերը՝ ճշմարտությունն է»: Նա կանգնած էր անհատի իրավունքի, մասնավոր սեփականության՝ որպես յուրաքանչյուր մարդու մեջ ինքն իր նկատմամբ «քննական սիրո» դրսորման եղանակի պաշտպանի դիրքերում և, ի հակադրություն Պլատոնի, զարգացրել է այն տեսակետը, որ պետությունը բնական զարգացման արդյունք է, մարդկային շփման բարձրագույն ձև և ընդգրկում է նրա մյուս բոլոր դրսորումները (ընտանիքի, գյուղի և այլ տեսքով):

Արտահայտելով իր վերաբերմունքը պետական իշխանության, իրավունքի և օրենքի նկատմամբ՝ Արիստոտելն այն միտքն է առաջ քաշում, որ «օրենքի գործը չի կարող լինել ոչ միայն իրավունքով, այլև իրավունքի դեմ իշխելը, բռնությամբ ենթարկելուն ձգուելը, իհարկե, հակասում է իրավունքի գաղափարներինե: Այնտեղ, որտեղ բացակայում է օրենքի իշխանությունը, եզրակացնում է Արիստոտելը, տեղ չկա նաև պետական կարգին (որևէ ձևով): Օրենքը պետք է իշխի բոլորի վրա»:

Իրավունքի, ազատության, մարդկային արժանապատկության և մարդասիրության մասին Հին Հունաստանի առաջավոր մտածողների գաղափարների հետ համակարծիք են իին հոռմեական

քաղաքական և հասարակական գործիչների, գրողների, պատմաբանների, պոետների մարդասիրական հայացքները և տեսակետները: Հատկապես բացահայտութեն դա քննվում է հռոմեացի հռետոր, պետական գործիշ և մտածող Ցիցերոնի՝ աշխատություններում, այնպիսիք, ինչպիսիք են՝ «Պետության մասին», «Օրենքների մասին», «Պարտականությունների մասին» երկերը, ինչպես նաև՝ Կայսրության ժամանակաշրջանի հռոմեացի խոշորագույն մտածողների և փիլիսոփաների ստեղծագործություններում:

Ի՞նչ է պետությունը, ու՞մ սեփականությունն է այն, հարցնում էր Ցիցերոնը: Եվ անմիջապես պատահանում՝ ժողովրդի սեփականություն ասելով հասկացվում է «ոչ թե մարդկանց յուրաքանչյուր միավորում կամայական դրսորմամբ», այլ «իրավունքի և շահերի ընդհանրությամբ միմյանց հետ կապված բազմարիվ մարդկանց միություն»: Պետության և իրավունքի հարաբերակցությունը, պարզաբանում էր Ցիցերոնը, ոչ այլ ինչ է, քան «ընդհանուր իրավակարգ»: Իրավունքի հիմքում նա անփոփոխ կերպով դնում էր մարդկային բնությունը, ինչպես և ընդհանրապես բնությանը բնորոշ բանականությունը և արդարությունը:

Լինելով բնական իրավունքի համոզված և հետևողական կողմնակից՝ Ցիցերոնը ելնում էր նրանից, որ մարդու իրավունքներն ու ազատությունները չեն նվիրվում և սահմանվում որևէ մեկի ցանկությամբ ու կարգադրությամբ, այլ պատկանում են նրան հենց իր բնությամբ: Գործելով «ճշմարիտ օրենք» հասկացությամբ՝ Ցիցերոնը դիտարկում էր այն որպես «բնությանը համապատասխանող, բոլոր մարդկանց վրա տարածվող բանական վիճակ, մշտական, հավերժական, որն արգելելով՝ պարտքի կատարման է իրավիրում, իրամայելով՝ հետ կանգնեցնում հանցագործության կատարումից, սակայն, եթե դրա կարիքը չկա, ոչինչ չի պարտադրում ազնիվ մարդկանց և չի արգելում նրանց...»:

Իրավական պետության տեսության առաջին քարերը դրած և հետագայում հիմքը կազմած գաղափարների ձևավորման առումով շատ կարևոր էր Ցիցերոնի կողմից ձևակերպված իրավական այն սկզբունքը, որի համաձայն «օրենքին պետք է ենթարկվեն բոլորը, այլ ոչ թե որոշ քաղաքացիներ»: Կարևոր դարձավ նրա կողմից մշակված այն դրությը, ըստ որի՝ յուրաքանչյուր օրենքին պետք է բնորոշ լինի «գոնե ինչ-որ հարցում համոզելու, այլ ոչ թե ամեն ինչին ուժով և սպառնալիքով հարկադիրնու» ձգությունը, մարդասիրության, «օրինաշափության», ազատության ու արդարության համար պայքարի, պետական մարմինների կողմից ազատ քաղաքացիների և նոյնիսկ ստրուկտուրի նկատմամբ մարդա-

սիրական վերաբերմունքի համար կոչերը:

Բոլոր մարդկանց՝ անկախ հասարակության մեջ զրադեցրած նրանց դիրքից ու գործունեությունից, մարդասիրական շարժադրամությունը, հոգևոր ազատության գաղափարները առանձնապես բարձրաձայն ու պահանջկուտ կերպով էին հնչում Սենեկայի ու այլ հեղինակների բազմաթիվ տրակտատներում: Նրանց թվում առաջնանում էին «Երջանիկ կյանքի մասին», «Քարեգթուրյան մասին», «Հոգու հանգստության մասին», «Քարոյական նամակներ Լուցիլիոսին», «Սեղեա», «Ազամեմնոն», «Էղիա» և այլ տրակտատները: իստ հատկանշական են նրա ելույթները ի պաշտպանություն «խոստող գործիքների» ստրուկտուրի:

Սենեկայի ուսմունքի համաձայն՝ բոլոր մարդիկ միմյանց նկատմամբ հավասար են այն իմաստով, որ նրանք «ստրկության ընկերակիցներ են», ունեն միանման ճակատագրի իշխանություն: «Ես ուրախությամբ ձեր կողմերից եկողներից իմանում եմ, որ դու քո ստրուկտուրին վերաբերվում ես՝ ինչպես քո մերձավորներին» - գրում է Սենեկան Լուցիլիոսին: Ըստ խելքի և կրթության դեպքում այդպես է հարիբ: Նրանք ստրուկտուր են: Ο՛չ, մարդիկ են: Նրանք ստրուկտուր են: Ο՛չ, քո տան հարեաններն են: Նրանք ստրուկտուր են: Ο՛չ, քո խոնարի ընկերները: Նրանք ստրուկտուր են: Ο՛չ, քո ստրկության ընկերները, եթե դու իիշես, որ և քո, և նրանց հանդեպ միևնույնն է ճակատագրի իշխանությունը»: Եվ հետո, «Անիւլը է նա, ով ձի գնելով, նայում է միայն սանձին և ձիու ծածկոցին, ավելի հիմար է նա, ով մարդուն գնահատում է հազուստով կամ դիրքով, որը նույնպես միայն ծածկում է մեզ, ինչպես հագուստը: Նա ստրուկ է: Քայց միգուցե հոգով ազատ է: Նա ստրուկ է, բայց ինչո՞վ է դա նրան վնասում: Յույց տուր ինձ, թե ով ստրուկ չէ: Մեկը ստրուկ է կրքին, մյուսը՝ ազահությանը, երրորդը՝ փառամոլությանը և բոլորը՝ վախին: Ստրուկների հետ քաղաքավարի եղիքը, թեզ քարձը ցույց տուր, առանց մեծամտության, թող նրանք թեզ հարգեն, ոչ թե վախենան»⁴:

Նման մարդասիրական շարժադրամությունը, որոնք անմիջապես կամ էլ որոշակի ժամանակ հետո համապատասխան պետականացած հայացքների և դոկտրինների են փոխակերպվել, ըստ որոնց՝ հասարակության և պետության մեջ պետք է գերիշխեն ոչ թե շարությունը, բոնությունը և կամայականությունը, այլ իրավունքը և օրենքը: Նրանք զարգացել են ոչ միայն Հին Հունաստանում և հին, Հռոմում, այլև հին Հնդկաստանում և Չինաստանում: Աշխարհի մասին միամիտ մատերիալիստական պատկերացումների հետ մեկտեղ, որոնք գետեղված են գիտակցությունը ծնվում է իրերից և մահանում նոյնիսկ ստրուկտուրի կամ էլ «կյանքը մահվան

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

արմատն է, իսկ մահը՝ կյանքի արմատը» բանաձևերում: Չինաստանում, օրինակ, դեռևս հին ժամանակներում, նկատի ունենալով գերիշխող ստրկատիրական կարգը, փիլիսոփաների և իրավաբանների կողմից արտահայտվում է այս միտքը, որ «պետության մեջ պետք է իշխի օրենքի վրա հիմնված կարգ ու կանոնը»: Պնդում էին, որ տիրակալը եթե ցանկանում է մինչև կյանքի վերջը վտանգի չնմբարկվի, պետք է լինի արդար, իսկ «երկրի կառավարումը պետք է հանգիստ լինի»: Չի կարելի երկրու ուժով կարգ ու կանոն հաստատել, քանի որ «երկրը կառավարվում է արդարությամբ»:

Իհարկե, տվյալ և դրանց համակարծիք մտքերը և հայացքները միամիտ կիմներ ուղղակիրեն սկզբնական տեսքով ներառել իրավական պետության ժամանակակից հայեցակարգը ձևավորած սկզբունքների և զաղափարների համակարգում: Դա առավել անհնար է, քանի որ նրանց ոչ միշտ է բաժին ընկել խիստ տրամաբանություն, որոշակիություն և հետևողականություն: Իսկ բացի դրանից, նրանցից ոմանք, թեև արմատականորեն չեն տարբերվել «փրավական պետության» տեսության կազմավորման պատմական սկիզբը դրած զաղափարների և տեսակետներից, սակայն, այնուամենայնիվ, ուղղակիրեն չեն էլ ներգրավվել նրանց մեջ, օրգանապես չեն զուգակցվել նրանց հետ:

Այդպիսիների թվին կարելի է դասել, մասնաւորապես, հայտնի հին չինացի փիլիսոփա Լաո Ցզիի կանխադրույթները, ըստ որոնց՝ «Երբ աճում են օրենքները և իրամանները, մեծանում են գողերի և ավազակների թիվը»: «Երբ կառավարությունը պասիվ է, ժողովուրդը դառնում է բարեհոգի: Երբ կառավարությունը գործուն է, ժողովուրդը դառնում է դժբախտ», «պետք է պետության ներգրածությունը դարձնել նվազագույն, իսկ ժողովրդին՝ բացառիկ» և այլն:

Մարդասիրական զաղափարների՝ իրավական պետության զաղափարների նախատիպի հետ չեն «ներգրավվում» և չեն զուգակցվում ոչ միայն հին չինացի կամ այլ արևելյան իմաստունների որոշ զաղափարներ և խոհեր, այլև Հին և Անտիկ աշխարհի մի շարք հայտնի իրավաբանների և փիլիսոփանների առանձին խոհեր:

Ի հաստատումն դրա՝ կարելի է հղում անել Դեմոկրիտի արտահայտություններին: Նա օրենքներն անվանել է «մտացածին վատ բան» և ասում է, որ «իմաստուն մարդը չափուր է ենթարկվի օրենքներին, այլ ապրի ազատ»:

Այն զաղափարների և դրույթների օրինակներից մեկը, որոնք չեն ներգրավվել և չեն կարող ներգրավվել ժամանակի ընթացքում իրավական պետության զաղափարախոսության նախատիպը դարձած զաղափարների, դրույթների շարքը, կա-

րող են ծառայել նաև Արխատուելի այն արտահայտությունները, որ «որոշ մարդիկ իրենց բնությամբ ազատ են, մյուսները՝ ստրուկներ, և այդ վերջինների համար ստրուկ լինելը և օգտակար է, և արդար», որ «իր բնությամբ ստրուկ» է նա, ով կարող է պատկանել ուրիշին (դրա համար էլ նա պատկանում է ուրիշին), որ նա հաղորդակից է բանականության այն չափով, որ ի վիճակի է հասկանալ նրա հրամանները, սակայն անձամբ բանականություն չունի:

Խորհելով ազատ մարդուց «խոսող գործիք» ստրուկի տարբերության մասին՝ Արխատուելը գրել է, որ «քննությունը ցանկանում է», որ «ազատ մարդկանց ոչ միայն հոգևոր, այլև ֆիզիկական կազմվածքը տարբերվի ստրուկների ֆիզիկական կազմվածքից. վերջինների մոտ մարմինը հզոր է, պիտանի անհրաժեշտ ֆիզիկական աշխատանք իրականացնելու, ազատ մարդիկ ուղիղ են կանգնում և ընդունակ չեն նման տեսակի աշխատանքներ կատարելու, բայց դրա փոխարեն նրանք պիտանի են քաղաքական կյանքի համար»:

Զայն սոցիալական կարգավիճակի և ստրուկների իրավունքների բացակայության մասին համանման, ամենին ոչ մարդասիրական դրույթները դիտարկվող ժամանակահատվածում ոչ միայն հաստատվել, այլև տարբեր իրավական ակտերով օրենսդրություն ամրագրվել են հոռմեացի իրավաբանների կողմից: Այսպես, Գայոսի «Ինստիտուցիաներում» մատնանշվում էր մասնավորապես այն, որ հոռմեական իրավունքում «մարդկանց գլխավոր բաժանումը» նրանում է որ՝

ա) «բոլոր մարդիկ կամ ազատ են կամ ստրուկներ»,

բ) ազատ մարդկանցից ոմանք ծնվել են ազատ, մյուսները՝ ազատ արձակվածներ և

գ) ազատ ծնվածները նրանք են, ովքեր ծնվել են ազատ, ազատ արձակվածները՝ նրանք, ովքեր օրինական ստրություններ են ազատ արձակվել»:

Դիտարկվող ժամանակահատվածում այս և ակնհայտորեն այլ խտրական դրույթների և զաղափարների հետ միասին արտահայտվել են նաև իրենց էությամբ և բնույթով մի տեսակ երկակի դատողություններ: Մի կողմից, դրանք եղել են՝ «ժողովուրդը պետք է պայքարի օրենքի, ինչպես իր պատերի համար» կամ էլ «կամայականությունը պետք է վերացնել ավելի արագ, քան իրդեհը» (Հերակլիտ) տեսակի դատողություններ, որոնք արտահայտվել են ստրկատիրական դարաշրջանում և աճրողովին ընկալվել հետագա բոլոր ֆորմացիաների և դարշաբանների մարդասիրական մտքով: Իսկ մյուս կողմից՝ ստրուկների իրավագրկությունն արդարացնող և աճրագրող կամ էլ թույլ տվող դատողություններ և դրույթները, ինչպես դա արել է Հերակ-

լիտը՝ լինելով նաև իր ժամանակի առաջադեմ մտքերի և դատողությունների հեղինակ, հասարակության արհեստական բաժանումը «լավագույն մարդկանց», որոնք նախընտրում են անհատին ընդհանուրից՝ անցողիկության մշտական փառքից և «անսատունի ննան հագեցող» ամբոխից:

Բնականաբար, տվյալ տեսակի դատողություններն ու եզրակացությունները, հատկապես նրանք, որոնք վերաբերել են հասարակության նշանակալի մասի՝ ստրուկների իրավագործկ դրությանը, չին կարող դուրս գալ ստրկատիրական ֆորմացիայի սահմաններից և ընկալված լինել հետագա բոլոր ֆորմացիաներով:

Այնուամենայնիվ, չնայած մտածողների եզրակացությունների և դատողությունների երկակի, մասսամբ նաև ներքին հակասական բնույթին դիտարկվող դարաշրջանի արդյունքներին, այդուհանդերձ տվյալ ժամանակաշրջանի հին մարդասիրական միտքը, պետականական հայացքները և առաջատար, առաջարեմ մտածողների գաղափարները, անկասկած նախահիմք են դարձել հետագայում իրավական պետության տեսության հիմքը կազմող մարդասիրական գաղափարների և հայացքների հետագա ամբողջ գործընթացի համար:

Բնականաբար, մինչև իրավական պետության տվյալ հայեցակարգի ստեղծման ամբողջական ավարտը դեռ շատ հեռու էր: Անհրաժեշտ էր անցնել ահրենի ինտելեկտուալ ճանապարհ, որը չափվում էր ոչ թե հարյուրամյակներով, այլ հազարամյակներով: Բայց այնուամենայնիվ, խիստ հուսադրող սկիզբը դրված էր:

Այն սկզբնական մարդասիրական մտքերի բազմակիության ձևավորման մեջ էր, որն առաջացել է Հին և Անտիկ աշխարհի պայմաններում և վերաբերում էր ինչպես հասարակական, այնպես էլ պետական կյանքի ամենատարբեր ոլորտներին:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանի մտածողների մարդասիրական մտքերը և գաղափարները արտահայտվել և զարգացել են ամենատարբեր ուղղություններով:

Սակայն, հատկապես ակտիվորեն և հստակորեն դրանք դրսնորվել են այնպիսի հարցերում, ինչպիսիք են՝ առաջին հերքին, քաղաքացիների իրավունքները և ազատությունները: Ընդ որում՝ խոսքը գնում էր ոչ միայն դրանց ընդարձակման, խորացման և ապահովման, այլև այդ իրավունքների և ազատությունների օգտագործման բանականության մասին, ինչպես ոքան վրա ավանդաբար, ընդհուպ մինչև մեր օրերը, կենտրոնանում է հետազոտողների ուշադրությունը:

Այդ կապակցությամբ, ելնելով այն թեզից, որ ամեն ինչի չափից ավելին սովորաբար կտրուկ փոփոխություն է առաջացնում հակառակ տեսանկյու-

նից՝ լինի դա եղանակի, բույսի կամ մարմնի վիճակը, Պլատոնը իր «Պետության» մեջ հասուն ընդգծում էր, որ «չափից ավելի ազատությունը, բատերությին, և անհատի, և պետության համար վերածվում է ոչ այլ ինչի, քան չափից ավելի ստրկության, «քոնակալությունը ծագում է ոչ թե ինչ-որ մի այլ կարգից, այլ ժողովրդավարությունից, այլ կերպ ասած՝ ծայրահեղ ազատությունից ծագում է մեծագույն և ամենադաժան ստրկությունը»:

Երկրորդը՝ օրենքի և օրինականության հարցերը, որոնց պահպանան շնորհիվ պետությունը, ինչպես պնդում էր Քսենոփոնն իր «Հիշողություններ Սոկրատեսի մասին» երկում, «խաղաղ ժամանակ ծաղկում է, պատերազմի ժամանակ՝ անհաղթահարելի»:

Դետք է ընդգծել, որ տվյալ հարցերը պետության և հասարակության այլ ոլորտներին վերաբերող դրույթների հետ միասին բազմից կրկնվել և զարգացել են դիտարկվող ժամանակաշրջանի՝ Հին և Անտիկ աշխարհի մի շարք մտածողների աշխատություններում:

Դրանց թվում կարելի է նշել, օրինակ, Դեմոսֆենի խոհերն այն առիքով, որ «մեր պետության բարեկեցությունը, նրա ժողովրդավարական կառուցվածքը և ազատությունը» առաջին հերքին հիմնված է «ոչ այլ բանի, քան օրենքների վրա», կամ էլ Հիպերիի արտահայտություններն այն մասին, որ «մարդկանց քարեկեցության համար պետք է ուժ ունենա օրենքը, ոչ թե ինչ-որ մարդու զայրույթը, որ պեսզի ազատ մարդիկ վախենան հանցանշաններից, ոչ թե մեղադրանքից, որպեսզի քաղաքացիների անվտանգությունը կախված լինի ոչ թե նրանցից, ովքեր շողոքորթում են դիմաստներին և զրպարտում քաղաքացիներին, այլ օրենքներին հավատարիմ լինելուց», Էսքինեսի խորհրդածություններն այն մասին, որ «հասարակ մարդը ժողովրդավարական պետությունում իշխում է օրենքով և ձայնի իրավունքով» և այլն:

Երրորդը՝ ժողովրդավարության և արդարության հարցերը, որոնք անխօնիորեն կապված են միմյանց, դիտարկվել են ամենատարբեր կողմերից և համեմատություններով:

Այսպես, Խոսկրատեսի կարծիքով նույնիսկ «ամենավատ կազմակերպված ժողովրդավարությունը» ոչ ժողովրդավարական կարգերի համեմատ, «այնուամենյանիվ, ավելի քիչ վնաս է պատճառում, իսկ լավ կառավարվողը՝ ունի մեծ առավելություն. նրան բնորոշ է մեծ արդարությունը, այն օգտակար է ամբողջ հասարակությանը և այդ պատճառով էլ ավելի հաճելի է այդ հասարակարգում ապրող քաղաքացիներին»:

Պլատոնի հայացքների համաձայն՝ իր բնությամբ «այն, ինչ ավելի տգեղ է, դա էլ ավելի ամոր է,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ավելի այլանդակ, օրինակ՝ անարդարությունը հանդուրժելը։ Ըստ հաստատված ստվորույթի՝ ավելի այլանդակ է անարդար վարվելը։ Եթե դու իսկական ամուսին ես, իր հերոս Կալիկլեսի շուրբերով հաղորդում է մտածողը «Գորգիաս» աշխատության մեջ, ապա տառապանք չես կրի, քանի որ անարդարությունը հանդուրժելը ստրուկների գործն է, ում համար ավելի լավ է մահանալ, քան ապրել, անարդարություններ և զոհաբերություններ է հանդուրժում, որովհետև ի վիճակի չէ պաշտպանել ո՛չ իրեն, ո՛չ նրան, ով իր համար քանի է»։

Չորրորդը՝ հասարակության սոցիալական շերտավորմանը վերաբերող հարցերն ընդհանրապես և աղքատների ու հարուստների սոցիալական կարգավիճակին վերաբերող՝ մասնավորապես։

Այս առումով մինչև իհմա բոլոր երկրների և ժողովուրդների, մասնավորապես՝ ժամանակակից Հայաստանի համար, մշտապես խիստ հրատապ են եղել և մնում Արիստոտելի կողմից արտահայտված դրույթներն այն մասին, որ պետության համար «մեծագույն բարեհաջողություն է այն, որ իր քաղաքացիներն ունենան միջին, քայլ քավարար սեփականություն, իսկ այն դեպքերում, եթե ումամբ չափից ավելի ունեն, իսկ մյուսները՝ ոչինչ, ծագում է կամ ծայրահեղ ժողովրդավարություն, կամ օլիգարխիա՝ մաքուր ձևով, կամ բռնակալություն? ենց հակադիր ծայրահեղությունների ազդեցությամբ»։ Քանի որ բռնակալությունը, եզրակացնում էր մտածողը, առաջանում է ինչպես չափից ավելի ասմանարձակ ժողովրդավարությունից, այնպես էլ օլիգարխիայից, խիստ հազվադեպ՝ պետական կարգի միջին ձևերից և դրանց նմաններից»։

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում և ամբողջ հետագա դարերում լայն գործածություն է ստացել նաև Դեմոքրենի գաղափարներն այն քանի անհրաժեշտության և արդարության մասին, որ օրինական կարգով հարուստներին «պարտադրեն կատարել իրենց պարտականությունները» և «չեղվել պարտականությունների կատարումից», իսկ ադքատներին՝ «ազատել հալածանքներից», Սոլոնի մտքերը և արտահայտություններն այն մասին, որ «հարստությունից առաջանում է հղիացում, իսկ հղիացումից՝ լկտիություն»։ Հերակլիտի բարեմարթանքների տեսքով սարկազմիկ արտահայտություններն իր ազնվական ընդիմախոսներին՝ Եփեսոս քաղաքի բնակչներին՝ «Թող չլի ճեղ հարստությունը, եփեսոսիցներ, որպեսզի դուք ամաչեք ճեղ ստորությունից» և այլն։

Հինգերորդ՝ պետության և հասարակության, պետության և նրա քաղաքացիների հարաբերակցության հարցերը։

Այդ տեսանկյունից խիստ բնութագրական է Արիստոտելի խորհրդածություններն այն մասին, թե

«ակնհայտ է, որ պետությունը գոյություն ունի ըստ բնության և ըստ դրա էլ նախորդում է յուրաքանչյուր մարդու, քանզի վերջինը, հայտնվելով մեկուսացած վիճակում, չի հանդիսանում ինքնարավ, ուստի նրա վերաբերմունքը պետության հանդեպ այնպիսին է լինում, ինչպես յուրաքանչյուր մասի վերաբերմունքն իր ամբողջին»։

Բավականին տարածված և ժամանակային առումով պահանջված էին նաև փիլիսոփայի այն եզրահանգումները, որոնք բխում էին այն ակնհայտ թեզից, ըստ որի՝ պետության մեջ բարձրագույն իշխանությունը անպայման գտնվում է կամ մեկի, կամ քերի, կամ էլ մեծամասնության ձեռքում, որ «երր մեկը, կամ քերը, կամ մեծամասնությունը կառավարում են՝ դեկավարվելով հասարակական շահով, բնականարար, պետական կառուցվածքի այդպիսի տեսակները ճիշտ են, իսկ նրանք, որոնց դեպքում հաշվի են առնվում կամ մեկի, կամ քերի, կամ էլ մեծամասնության շահերը, հանդիսանում են շերումներ»։

Պետությանը, հասարակությանը և քաղաքացիներին վերաբերող, փոխկապվածության և փոխկախվածության մեջ դիտարկվող այդ տեսակի դրույթների կամ եզրահանգումների կողքին Հին և Անտիկ աշխարհի երկրներում ծնվել և զարգացել են գաղափարներ այն բանի վերաբերյալ, որ «պետությունը գոյություն ունի, եթե պահպանվում է յուրաքանչյուրի անձնական մասնակցությունը» (Լիկուրգոս), որ «արդարությունը հատուկ է մարդուն, երեմն նաև ամբողջ պետությանը» (Պլատոն), «պետությունը չի կարող կառավարվել «պատահականությամբ», քանզի այն կործանվի այնքան արագ, որքան նավը, եթե դեկի մոտ կանգնի գնացողների մեջից վիճականահանությամբ նշանակված դեկալայլը» (Ցիցերոն) և այլն։

Բնականարար, միամիտ կլիներ կարծել, որ Հին և Անտիկ աշխարհի մտածողների արտահայտած և նմանատիպ խորհմաստ, մարդասիրական և այլ գաղափարներն ու դատողությունները ամբողջովին ընկալված են պետության և հասարակության զարգացման հետագա բռլոր փուլերում և ժամանակի ընթացքում դարձել են իրավական պետության տեսության մշակման գործընթացում որպես «շինանյութ» ծառայած գաղափարների և դատողությունների նախատիպը։

Սակայն, շատ ավելի միամիտ կլիներ կարծել, որ այդ գաղափարներն ու դատողությունները ոչ մի ազդեցություն չեն գործել հետագա բռլոր դարաշրջանների պետարակական գաղափարախոսության զարգացման վրա՝ ներառյալ իրավական պետության զարգափարների ծևավորման և զարգացման գործընթացը Միջին դարերում և այժմ։

¹ Платон.Собр.соч.: в 4т. М.,1994.

² Аристотель.Соч.: в 4 т. М.,1984.

³ Цицерон.Диалоги. О государстве. О законах. М., 1966; Он же. Избр. соч. М., 1975.

⁴ Античная литература. Рим. Хрестоматия. Мм 1981. С. 469,471.

⁵ Аристотель.Политика. Книга первая // История политических и правовых учений. Хрестоматия / сост. Ячевский В. В./ Изд-во Воронежского ун-та, 2000. С. 148.

⁶ Античная демократия в свидетельствах современников. М., 1996; Роджерс Г. Демократия.. Очерк истории от Ближнего Востока до западных цивилизаций, М., 2007; и др.

⁷ Аристотель.Политика. книга первая // История политических и правовых учений. Хрестоматия / сост. Ячевский В. В.. Изд-во Воронежского ун-та,- 2000. С. 146.

⁸ Аристотель. Եղվ. աշխ., էջ 154-155.

Самвел Барсегян

Соискатель института философии, социологии и права
Национальной академии наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

*Происхождение и развитие гуманистических идей
в теории правового государства*

В данной статье автор анализировал проблемы связанные с этимологией и развитием гуманистических идей сформированные в контексте теории правового государства.

В частности, автор справедливо отмечает, что с теорией правового государства связаны такие принципы демократического общества, как юридическое равенство, социальная справедливость, верховенство права, гарантированная защита прав человека.

Ключевые слова: правовое государство, верховенство права, социальная справедливость, равноправие, права человека.

Samvel Barseghyan

Applicant in law at the Institute of philosophy, sociology and law of the
National Academy of Sciences, R A , applicant

SUMMARY

*The origin and development of humanistic ideas
in the theory of the rule of law*

In this article, the author analyzed the problems associated with the etymology and development of humanistic ideas formed in the context of the theory of the rule of law.

In particular, the author rightly notes that the principles of a democratic state, such as legal equality, social justice, the rule of law, guaranteed protection of human rights, are connected with the theory of the rule of law.

Keywords: rule of law, law supremacy, social justice, equality, human rights.

ՎԱՀԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային
ակադեմիայի պետության և իրավունքի
տեսության առարկայի դասախոս

**ԱՇԽԱՐՀԻԿ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՀԻՄՆՔ**

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել Հայաստանի Հանրապետությունում պետության ձևի բնութագրիներից մեկի՝ աշխարհիկ պետության սահմանդրական կարգի հետազոտությանը:

Կարևորելով աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրացման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղները, բացահայտելով աշխարհիկ պետության մեջ կրոնական կազմակերպությունների և պետական իշխանության մարմինների փոխգործակցության կառուցակարգերը, կատարվել է եզրահանգում՝ աշխարհիկ պետության մեջ կրոնական նորմերը չեն հանդիսանում իրավական համակարգի մաս, կրոնական կազմակերպությունները առանձնացված են պետական իշխանության մարմիններից, բացառությամբ՝ ազգային եկեղեցու կարգավիճակ ունեցող կառույցներից, ինչպիսին է օրինակ՝ Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին Հայաստանի Հանրապետությունում:

Հիմնարարեր՝ աշխարհիկ պետություն, եկեղեցի, կրոնական կազմակերպությունների և պետական իշխանության մարմինների փոխգործակցության կառուցակարգ:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 17-րդ հոդվածի 2-րդ մասը հոչակում է, որ կրոնական կազմակերպությունները անջատ են պետությունից: Սահմանադրական այս նորմի բովանդակությունից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում պետության կարևոր բնութագրիներից է նրա աշխարհիկ լինելը:

Բացի այդ, Սահմանադրությունը բովանդակում է նաև սկզբունքային նորմերի շարք, որոնք ևս առնչվում են սահմանադրական կարգի այդ կարևոր սկզբունքի՝ աշխարհիկ պետության իրացմանը ու երաշխավորմանը (հոդվ. հոդվ.՝ 3, 8, 17, 25, 28, 29, 41, 42, 45 և այլն):

Աշխարհիկ պետություն հասկացությունն ինքնին, ոչ մի դեպքում չի կարող նույնացվել ոչ արեխուտական, ոչ էլ կղերական պետության հասկացության հետ: Բայց և այնպես, տեսական–իրավական մակարդակում տակավին առկա է պետության աշխարհիկությունը հասկանալու անբավարար միատեսակության խնդիրը: Ինչ վերաբերում է Սահմանադրության 41-րդ հոդվածի կարգավորմանը, որը երաշխավորում է յուրաքանչյուրին մտքի, խոճի, կրոնի ազատություն, ընդգրկում է իրավունքների որոշակի համալիր, որոնց առկայությունն անհրաժեշտ է աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրականացման համար:

Այսպես, «աշխարհիկ պետություն» հասկացությունն ինքնին արտացոլում է տվյալ պետության վերաբերմունքը կրոնի նկատմամբ: Աշխարհիկ է այն պետությունը, որում կրոնական կազմակերպությունները առանձնացված են պետական

իշխանության մարմիններից և չեն միջամտում նրանց գործունեությանը, միևնույն ժամանակ կրոնական կազմակերպությունները ունեն գործունեության սեփական ոլորտը, որին, իր հերթին, չի միջամտում պետությունը, և որտեղ՝ ոչ մի կրոն չի կարող հաստատվել որպես պետական կամ պարտադիր:

Անշուշտ, աշխարհիկ պետության մեջ կրոնական կազմակերպությունները քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտներ են, այլ ոչ թե պետական ինստիտուտներ: Այս հանգամանքը, սակայն, չի բացառում կրոնական կազմակերպությունների և պետության փոխգործակցության և համագործակցության հնարավորությունը որոշակի ոլորտներում: Ընդ որում, պետության և կրոնական կազմակերպությունների փոխհարաբերություններում անհրաժեշտ են որոշակի շրջանակներ և սահմանափակումներ: Այսպես, պրոֆեսոր Ռ. Վ. Ենգիբարյանի կարծիքով՝ «տարբեր դպավանաքնների իրավահավասարությունը, կրոնական (ինչպես և արեխուտական) միավորումների կազմակերպման, գործառույթի իրականացման և գործունեության ազատությունը օրենքի շրջանակներում, պետության միջամտության անբույլատրելիությունը քաղաքացիների՝ եկեղեցու հետ ունեցած հարաբերություններին և կրոնական միավորումների ներքին գործերին, ինչպես նաև եկեղեցու, կրոնական միավորումների չմիջամտելը պետության գործերին, քաղաքականությանը, տեղական ինքնակառավարմանը, կրթության համակարգի առանձնացումը եկեղեցուց և կրոնական կազմակերպություն-

ներից»¹:

Աշխարհիկ պետության հայեցակարգը խորապես ըմբռնելու համար հարկավոր է քաջահայտել դրա ծագման պատմական ելակետերը, զարգացման ուղիները²:

Աշխարհիկ պետության գաղափարը գոյություն ունի դեռևս հին դարաշրջանից: 16-րդ դարի վերջում Գերմանիայում, իսկ հետագայում Եվրոպական մյուս երկրներում ժողովրդական լայն շարժում ծավալվեց կաթոլիկ եկեղեցու դեմ³: Գերմանիան ապրում էր տնտեսական և քաղաքական սուր ճգնաժամ: Անկում էին ապրում առևտուրը, հողագործությունը, արիեստագործական արդյունաբերությունը, իսկ հոգևոր և աշխարհիկ կալվածատերը և քաղաքական բուրժուազիան ժողովրդին խեղորում էին ծանր հարկերով⁴: Այս պատմական ժամանակաշրջանում տեղի է ունենում ապակրոնականացման գործընթաց, որի նախաձեռնողներն էին կրոնական գործիչներ Մարտին Լյութերը, Հանս Թաուսենը, Ովլիխ Ֆինգլին, Ժան Կալվինը և ուրիշներ:

Աշխարհիկ պետության հայեցակարգի առաջացման և կայացման գործընթացում ի հայտ են գալիս աշխարհիկ գիտությունը, արվեստը, տիեզերքի վերաբերյալ աշխարհիկ ընկալումը, ձևավորվում է աշխարհիկ իրավագիտակցությունը (նորմատիվ ակտերի՝ որպես հասարակական կյանքի հիմքերի ընդունում, կրոնական դոգմաների և պատկերացումների աստիճանական թուլացում):

Հարկ է նշել, որ աշխարհիկ պետության գաղափարի հիմնաղիք է համարվում քրիստոնյա աստվածաբան, Վիտտենբերգի համալսարանի պրոֆեսոր Մարտին Լյութերը: Իր «Աշխարհիկ իշխանության մասին» գիտական աշխատությունում (1523թ.) նա գրում էր, որ «եթե ամբողջ աշխարհը կազմված լիներ իրական քրիստոնյաներից (իրական հավատացյալներից), ապա ոչ իշխանների, ոչ թագավորների, ոչ սրբ և ոչ էլ օրենքի կարիք կլիներ: Սակայն մարդկանց միայն փոքրաթիվ մասն է իրեն քրիստոնյայի պես պահում, չարերը միշտ ավելի շատ են, քան քարեպաշտները: Այդ պատճառով աստված հաստատել է երկու կառավարման ձև՝ հոգևոր (իրական հավատացյալների համար) և աշխարհիկ (չարերին զապող, արտաքին խաղաղությունն ու հանգստը նրանց պահպանել ստիպող): Բայց աշխարհիկ իշխանության օրենքները տարածվում են մարմնից և ունեցվածքից ոչ հեռու: Աշխարհիկ իշխանությունը չունի ոչ իրավունք, ոչ էլ ուժ? մարդկանց օրենքները թելադրելու համար: Այն ամենը ինչ կապված է հավատքի հետ, պետք է լինի ազատ: Յուրաքանչյուրի խղճի գործն է՝ ինչպես է նա հավատում կամ չի հավատում»:

Աշխարհիկ պետության հայեցակարգի նշանավոր ներկայացուցիչ խտալացի փիլիսոփա և քաղաքական գործիչ Նիկոլ Մաքիավելին քրիստոնեության՝ որպես պետական գաղափարախոսության, հակառակորդներից էր: Մաքիավելին որպես պատմության շարժիչ ուժ՝ դիտարկում էր մարդկային եսասիրությունը, որի դեպքում առաջին պլան էին մղվում մարդկային բնույթի արատավոր կողմերը: Ուստի ուղղափառ եկեղեցու արքեպիսկոպոս Ա. Վ. Սենը արդարացիորեն նկատել է, որ «Մաքիավելին արդարացնում է ամենաուժեղ մարդկային կրքերից մեկը՝ իշխանության ձգտումը». Այդ պատճառով Մաքիավելին առանձնացնում է քաղաքականությունը ոչ միայն քարոյականությունից, այլև կրոնական կանոններից: Հենց նա է հանդիսանում բացարձակ, ոչնչով չսահմանափակված իշխանության հայեցակարգի հիմնաղիքը, որը ձևակերպել է «Շիրակալը» հայտնի աշխատությունում:

Իրավագետ Պ. Ն. Դոգորցել իր աշխարհիկ պետության զարգացման պատմահրավական հետազոտության մեջ նշում է, որ «աշխարհիկ պետություններ աստվածապետությանը հակադրված ոչ եկեղեցական պետությունն է...»:

Մեկ այլ իրավագետ՝ Ս. Է. Դենիկան գտնում է, որ «աշխարհիկության հասկացություննը պետք է հասունանա հանրային գիտակցության խորքերում՝ փորձերի և սխալների եղանակով, քանի որ իրական աշխարհիկությունը կարևորագույն հանրային առարինություններից մեկն է, քաղաքացիական ինքնագիտակցության, քաղաքացիության ստեղծագործության արտադրանքը»:

«Աշխարհիկ» և «պետություն» հասկացությունների միավորման ընթացքում «աշխարհիկ պետություն» բառակապակցության մեջ տեղի է ունենում «աշխարհիկ» հասկացության իմաստային փոփոխություն, որը չինելով հակակշիռ է կրոնականինե, չեզոք դիրք է գրավում կրոնի և արեխատական աշխարհնեկալման նկատմամբ: Այսպիսով, «աշխարհիկը» իրենից ներկայացնում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պահպանման երաշխիք՝ անկախ նրա աշխարհնեկալումից և պատկերացումներից:

Ներկայում աշխարհիկ պետության սահմանման վերաբերյալ գոյություն ունի տեսակետների բազմազանություն: Ի տարբերություն արտասահմանյան երկրներում կուտակված տեսական-իրավական վերլուծության արդյունքների, հայրենական իրավագիտության մեջ բավականին սուլ են «աշխարհիկ պետության» սահմանումները: Անշուշտ, անհրաժեշտ է նկատել, որ հաճախ տարրեր հեղինակների հետազոտությունների վրա ազդում է նրանց կրոնականության աստիճանը, ինչը խան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

գարում է օրյեկտիվորեն զնահատելու աշխարհիկ պետության հասկացության մեջնաբանության առկա խնդիրն ու պետության և կրոնական միավորումների փոխազդակցության սահմանները։ Ընդ որում, իշխանական լիազորություններով օժտված որոշ մարդկանց անձնական վերաբերմունքի պատճառով բացակայում են պետության և կրոնական միավորումների շահերի անկախությունն ու հավասարակշռությունը՝ իրենց գործունեության և իրավասության համապատասխան ոլորտներում։

Պրոֆեսորներ Գ. Գ. Հարությունյանը և Մ. Վ. Բագլյար նշում են, որ «աշխարհիկ պետությունը իր կազմակերպման և գործունեության վրա կրոնի ազդեցությունից ազատ պետությունն է։ Աշխարհիկ պետության մեջ հետևողաբար կատարված է եկեղեցու և պետության անջատումը»։

Համաձայն իրավագիտության դոցենտ Ա. Ֆ. Մեշչերյակովայի, «Աշխարհիկ պետությունը հանրային իշխանության կազմակերպման այնպիսի ձև է, որի պարագայում պետությունն ու եկեղեցին առանձնացված են և միևնույն ժամանակ փոխազդակցում են միմյանց հետ, պետական կամ պաշտոնական կրոննը բացակայում է, ապահովում են կրոնական միավորումների հավասարությունը, խղճի ազատությունն ու քաղաքացիների իրավահավասարությունը՝ անկախ կրոնի հանդեպ վերաբերմունքից, հասարակական լյանքի տարրեր ոլորտներում՝ անձի, պետության և կրոնական միավորումների շահերի հավասարակշռությանը հասնելու նպատակով»։

Տվյալ սահմանման մեջ հատուկ դեր է հատկացում պետության և կրոնական կազմակերպությունների փոխազդակցությանը, որտեղ հանրային նշանակության առանցքային նպատակ է հանդիսանում բարեգործությունը, սոցիալական աջակցությունը կարիքավորներին և այլն։

Միաժամանակ, պրոֆեսոր Օ. Ե. Կուտաֆինը տալիս է «աշխարհիկ պետության» հետևյալ սահմանումը. «Աշխարհիկ է համարվում այն պետությունը, որտեղ չկա պաշտոնական կրոն, և ոչ մի դավանանք չի ընդունվում որպես պարտադիր կամ գերադասելի։ Այդպիսի պետության մեջ կրոնը, դրա կանոնները և դոգմաները, ինչպես նաև՝ կրոնական կազմակերպությունները, իրավասու չեն ազդելու պետական կարգի, պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործունեության, պետական կրթական համակարգի և պետության գործունեության այլ ոլորտների վրա»։ Իր սահմանման մեջ նա միաժամանակ հիշատակում է պետական իշխանության մարմինների աշխարհիկությունը որպես պետության գործառույթի իրավանացման պայմաններից մեկը, որը, մեր կարծիքով, հանդիսանում է աշխարհիկ պետության գոյության

կարևոր պայման։

Պրոֆեսոր Ի. Վ. Պոնկինը սահմանում է աշխարհիկ պետությունը որպես «պետություն, որն ապահովում է պետական ինստիտուտների և կրոնական կազմակերպությունների (ինչպես նաև այն միությունների, որոնց գործունեությունն ուղղված է որշակի գաղափարախոսության տարածմանը) անկախությունն ու ինքնիշխանությունը՝ իրենց իրավասության համապատասխան ոլորտներում, երաշխավորում է պետական կրոնի և գաղափարախոսության՝ որպես պարտադիր սահմանման անթույլատրելիությունը...»։

Այս հարցի քննարկման համատեքստում խնդրին բովանդակալից անդրադառնում է ուսւ իրավագետ Վ. Ա. Տումանովը. «Աշխարհիկ պետությունը այն պետությունն է, որտեղ հետևողականորեն իրականացված է եկեղեցու անջատումը պետությունից, չկա որևէ պետական կամ պարտադիր կրոն, ճանաչվում է կրոնի և արեիզմի, կրոնական և հակակրոնական հայացքների ազատությունը»¹³։ Բայց տվյալ հասկացության մեջ անհականալի է «հակակրոնական հայացք» եզրույթի գործածությունը, քանի որ հակակրոնականությունը, մեծ հաշվով, արեիզմի հոմանիշն է հանդիսանում, որն արդեն իսկ հիշատակված է հասկացության մեջ։

Խսկ պրոֆեսոր Լ. Օ. Խվանովան իր սոցիոլոգիական հետազոտության մեջ ենթադրում է, որ «Պետությունը, հանդես գալով որպես աշխարհիկ, չի խախտում խղճի ազատության սկզբունքը, եթե արտահայտում է ոչ միատեսակ վերաբերմունք տարբեր դավանանքային համայնքների նկատմամբ՝ ելնելով «համընդիհանուր բարօրություն» հասկացությունից»¹⁴։ Սեր կարծիքով, հեղինակը «համընդիհանուր բարօրություն» եզրույթի հմաստային բովանդակության մեջ ներդնում է որշակի բարոյական արժեքներ, իսկ «ոչ միատեսակ վերաբերմունքը» պետության բաղաքանությունն է՝ սահմանափակերակությունների գործունեությունը։

Պետության և կրոնական կազմակերպությունների հարաբերակցության վերաբերյալ հետևյալ կարծիքն ունի պրոֆեսոր Տ. Պ. Լուպարևը. «Աքեհիզմն ու կրոնը պետք է հավասարապես հեռացված լինեն իրեն աշխարհիկ համարող պետությունից։ Ժողովրդավարական պետությունը պարտավոր կրոնական կազմակերպություններին ցուցաբերել միանման մտտեցում, այն չի կարող տարանջատել դավանանքները լաւ մեծերի և փորբերի, ավանդականների և ոչ ավանդականների, քանի որ իրական ժողովրդավարությունը կայանում է ոչ միայն մեծամասնության կարծիքները և տրամադրությունները հաշվի առնելու, այլ նաև ցանկացած փորբանանության իրավունքների և օրինական շահերի

պաշտպանության մեջ»¹⁵:

Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրական դատարանին նախկին նախագահ Մ. Վ. Բագրայը սահմանում է «աշխարհիկ պետություն», որպես պետության և կրոնական միավորումների միմյանցից անջատում, այսինքն՝ միմյանց գործերին փոխադարձ միջամտության անթույլատրելիություն»¹⁶:

Ո. Ս. Բատիրը սահմանում է պետությունը որպես աշխարհիկ, «եթե այն իր որոշումներում ենում է ոչ թե հավատի կանխադրույթներից, այլ գործում է բանականության նկատառումներից ելնելով: Որպեսզի պետությունը հասնի կատարյալ աշխարհիկության, այն պետք է իր օրենսդրությունից կատարելապես «արմատախիլ անի» կրոնի բոլոր քարնիված արատները, «մարքագործի» իրեն դրա ցանկացած դրսորումներից և գործի միայն բանկանության համաձայն»¹⁷: Դա բոլորովին չի նշանակում, որ իշխանությունը պետք է հեռանա հավատացյալների և կրոնական դավանանքների խնդիրներից: Պետության և կրոնական կազմակերպությունների փոխգործակցությունը տեղի է ունենում ոչ թե այն պատճառով, որ պետությունը հետևում է կրոնական նորմներին, այլ նրա համար, որ այդպիսի փոխգործակցությունը գզալի արդյունք է ունենում հասարակության համար:

Աշխարհիկ պետության սկզբունքի էության հետագա վերլուծության համար, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է տարբերակել «պետության աշխարհիկությունը» որպես ինքնուրույն հասկացություն, որն ունի աննշան, բայց էական տարբերություն: Աշխարհիկությունը պետության և կրոնական կազմակերպությունների փոխգործակցության ընթացում ծագող հարաբերությունների անմիջական գործընթացի բնութագիրն է: Պետության աշխարհիկությունը աշխարհի ժամանակակից ժողովրդավարական պետությունների մեծամասնության մեջ իրավական պետության կառուցման ամենագիշավոր սկզբունքներից մեկն է:

Սույն հետազոտության առարկայի շրջանակում աշխարհիկ պետության բովանդակության ավելի ամբողջական ընկալման ու բացահայտման համար, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է դիտարկել դրա վերաբերյալ անվանի լեզվաբանների և բառարանագիրների մեկնարանությունները:

Համեմատելով «աշխարհիկ» եզրույթի վերաբերյալ առկա տեսակետները, կարելի է նկատել, որ «աշխարհիկ» հասկացության էությունը հակադրվում է կրոնականին և եկեղեցականին: Ելնելով այդ հակադրությունից՝ աշխարհիկ պետությունն անհրաժեշտ է դիտարկել պետության այնպիսի կառուցվածք, որի պարագայում պետական իշխանությունը:

թյունը գտնվում է քաղաքական կազմակերպված հասարակության տիրույթում, և ոչ թե՝ կրոնական կազմակերպությունների ձեռքում:

Պետության աշխարհիկությունը ժամանակակից ժողովրդավարական իրավական պետության կարևորագույն բնութագիրն է հանդիսանում, որը ճանաչում, երաշխագործ և պաշտպանում է մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, մասնավորապես, մտքի, խոճի և կրոնի ազատության իրավունքը: Սակայն բնութագրական հատկանիշից զատ, աշխարհիկությունը բնութագրվում է նաև որպես հասարակական հարաբերություններում մտքի, խոճի, կրոնի և արտահայտման ազատության արժեք, միևնույն ժամանակ հանդես գալով երիկական կատեգորիա, իդեալ՝ պետության, քաղաքացիների և հանրային ինստիտուտների փոխհարաբերությունների գործընթացում:

Պետության աշխարհիկության հիմնարար պայման է հանդիսանում ցանկացած կրոնական միավորման հավասարությունը օրենքի առջև:

Աշխարհիկության սկզբունքը, նախ և առաջ, ընկած է պետական ապարատի կառուցվածքի և գործունեության հիմքում: Դրա կարևորագույն բաղկացուցիչ մասն է հանդիսանում պետական իշխանության մարմինների աշխարհիկությունը: Այն ենթադրում է պետական մարմինների կազմակերպման և գործառույթի իրականացման նկատմամբ լրացուցիչ պահանջների, պաշտոնատարաններու անձանց մասնագիտական և արտածառայողական գործունեության առանձնահատկությունների առկայություն:

Պետական իշխանության մարմինների աշխարհիկության բովանդակությունը ներառում է այնպիսի տարրեր, ինչպիսիք են՝

ա. պետական իշխանության մարմինների ձևավորման աշխարհիկությունը,

բ. պետական իշխանության մարմինների գործունեության աշխարհիկությունը,

գ. իշխանական լիազորություններով օժտված անձանց սահմանադրափավական կարգավիճակի աշխարհիկությունը,

դ. պաշտոնատարան անձանց երիկայի աշխարհիկությունը,

ե. պետական խորհրդանշային համակարգի աշխարհիկությունը¹⁹:

Պրոֆեսոր Ս. Ա. Մողգովոյը իր հետազոտության մեջ նշում է, որ «Անհնար է որևէ աշխարհիկ պետության կայացումն ու զարգացումը՝ առանց այդ պետությունից կրոնական կազմակերպությունների տարանջատման, հետևարար, աշխարհիկ պետությունը միշտ հանդիսանում է ապակրոնական: Ընդ որում՝ ապակրոնական պետությունը միշտ չէ, որ աշխարհիկ է հանդիսանում: Այն նաև

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կարող է ամրողությամբ աքեհստական լինել: Կատարյալ աշխարհիկ պետությունը հեռացած է ինչպես կրոնից, այնպես էլ աքեփմից կամ այլ աշխարհայացքից: Պետությունը քույլ է տալիս նրանց գոյակցել իրենց շրջանակներում, միաժամանակ պահպանել աշխարհայացքային բազմակարծություն»²⁰:

Հայաստանի Հնարապետությունում աշխարհիկ պետության սահմանադրական էությունը հիմնվում է անձի իրավական կարգավիճակի հետևյալ սկզբունքների վրա. մարդուն, որպես բարձրագույն արժեք ճանաչելը (հոդվ. 3), բոլորի հավասարությունը օրենքի առջև (հոդվ. 28), խորականության արգելքը (հոդվ. 29), յուրաքանչյուր անձի մտքի, խղճի, կրոնի ազատության իրավունքը, (հոդվ. 41).

Աշխարհիկ պետության էության ավելի ճշգրիտ սահմանումն անհրաժեշտ է ոչ միայն մտքի, խղճի և կրոնի ազատության ինստիտուտի հետագա զարգացման համար, այլ նաև ազատության ինստիտուտի՝ ընդհանրապես:

Մարդու մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի երաշխիքների իրականացումից է կախված անձի բազմակողմանի զարգացումը՝ գաղափարական բազմակարծության բացակայության սկայամաներում:

Աշխարհիկ պետության էական հատկանիշների շարքում կարելի է առանձնացնել հետևյալները՝

ա) պետության իրավական իմքի փոխարինման անթույլատրելիությունը որևէ կրոնական ուսումնարով և նրա դոգմաներով,

բ) կրոնական կազմակերպություններին պետական իշխանության գործառույթներ վերապահելու անթույլատրելիությունը,

գ) կրոնական կազմակերպությունների իրավական հավասարությունը օրենքի առջև:

Աշխարհիկ պետության վերոնշյալ հատկանիշներից զատ, անհրաժեշտ է նաև հիշատակել այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ պետական ծառայության աշխարհիկությունը, պետական կրթության աշխարհիկ բնույթը (կրոնական ուղղվածության առարկաների գոյության անթույլատրելիությունը միջնակարգ և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում), դրանց ներառումը միայն պատճության ուսումնասիրնան ծրագրերում), բարձրագույն պաշտոնատար անձանց գործողություններում կրոնական բարոզության բացակայությունը, կրոնական կազմակերպությունների համար տնտեսական արտոնությունների բացակայությունը, որևէ դաշտանաքի հարցերով գրաղփող պետական իշխանության հատուկ նշանակության մարմինների ստեղծման և գործունեություն ծավալելու անթույլատրելիությունը:

Հարկ է նաև նկատել, որ կրոնական կազմակերպությունները պետությունից առանձնացնելու հատկանիշի էությունը պետք է բնութագրել հետևյալ երեք պայմանի առկայությամբ՝

ա) պետությունը չի վերահսկում քաղաքացիների վերաբերմունքը ինչպես կրոնի, այնպես էլ դրա բացակայության հանդեպ,

բ) պետությունը միջամտում է կրոնական միավորումների ներքին գործունեության միայն նրանց կողմից օրենքը խախտելու դեպքում,

գ) կրոնական միավորումները չեն ազդում պետական մարմինների որոշումների վրա:

Այսպիսով, աշխարհիկ պետության գործունեությունը պետք է ուղղված լինի համապատասխան պայմանների կազմակերպման վրա, որոնց իրականացման ժամանակ պահպանվում են մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև՝ պետության և կրոնական կազմակերպությունների շահերի հավասարակշռությունը՝ հասարակական կյանքի տարրեր ոլորտներում: Պետություն-կրոն փոխարաբերությունների ոլորտում շահերի հավասարակշռության տակ հարկ է հասկանալ անհատի, պետության, կրոնական կազմակերպությունների կարիքների և առաջնահերթությունների, իրավունքների և պարտականությունների օրինական, օպտիմալ և ռացիոնալ հարաբերակցությունը:

Բայց, չնայած պետական և կրոնական կազմակերպությունների միջև պատշաճ հեռավորությանը, պետությունը իրեն իրավունք է վերապահում բացառիկ դեպքերում միջամտելու կրոնական միավորման գործունեությանը: Միջամտությունը պետք է իրականացվի միայն այն չափով, որքանով դա հարկավոր է անձի, կրոնական կազմակերպության օրինական գործունեության, պետական ինքնիշխանության իրավունքների և ազատությունների պահպանության, հանրային անվտանգության երաշխավորման համար:

Պետության առանձնացումը կրոնական կազմակերպություններից բոլորովին չի բացառում, այլ նույնիսկ ստեղծում է նախադրյալներ դրանց համագործակցության և փոխգործակցության համար հանրային նշանակության խնդիրները հանատեղ լուծելու նպատակով:

Եմելով աշխարհիկ պետության սկզբունքի էությունը հասկանալու հեղինակային մոտեցումներից՝ աշխարհիկ պետությունն անհրաժեշտ է ընկալել որպես պետության այնպիսի կառուցվածքի առկայություն, որի դեպքում կրոնական միավորումները չեն հանդիսանում պետական իշխանության իրականացման կառուցվարգի մաս, այնուհետև կրոնական նորմերը ներառված չեն իրավական համակարգի մեջ, իսկ պետական մարմինները

փոխգործակցում են կրոնական միավորումների հետ միայն օրենսդրությամբ սահմանված ոլորտներում բոլոր դավանանքների իրավահավասարության պայմանով: Միաժամանակ, ասվածի համատեքստում որպես բացառություն անհրաժեշտ է նկատել, որ արտասահմանյան մի շարք երկրներում (Պորտուգալիա, Դանիա, Կոլումբիա) պատմականորեն ավանդական համարվող կրոնական կառույցներն ունեն ազգային եկեղեցու կարգավճակ, ինչը, սակայն հիմք չի տալիս պնդելու, որ այդ պետությունները աշխարհիկ չեն:

Նույն տրամարանության համատեքստում կարծում ենք, որ Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու օրինակով պետության աշխարհիկության սկզբունքից շեղում չի կարող դիտարկվել այն, եթե պետությունը որևէ դավանարանական ուղղության հարող կառույցի շնորհի որոշակի առավելությունների այլ կրոնական կազմակերպությունների նկատմամբ կամ ճանաչի այն որպես ազգային՝ իր պաշտպանության տակ առնելով:

¹ Տե՛ս, Ենգիբարյան Բ.Վ., Տածեօսյան Է.Վ. Конституционное право: Учебник. М: Юристъ, 2000. С.119.

² Ակադեմիկոս Է. Աղայանը իր արդի հայերենի բացատրական բառարանում տվել է «աշխարհիկ» եզրույթի հետևյալ բնութագրումները «1.Առօրյա կյանքի հետ կապված: 2. Ժողովրդական: 3. Ոչ կրոնական:» Միաժամանակ, «Հայոց լեզվի նոր բառարանում» «աշխարհիկ»-ը բացատրվում է «1.աշխարհային, 2.հաճոյակը, 3. ոչ կրոնական, 4. մ. Աշխարհիկի՝ աշխարհայինի պես»: Խոկ Ս. Մալխասյանից «Հայերէն բացատրական բառարանում» հանդիպում ենք «աշխարհիկ» եզրույթի այսպիսի մեկնաբանման «1. Աշխարհական: Աշխարհիկ մարդ: Հոգևորականները աշխարհիկներից աւելի են մեղանչում պատուիրանների դեմ: 2. Աշխարհարար՝ ժողովրդական (լեզու): Մեր աշխարհիկ լեզուն դեռ շատ կարօտ է մշակութեան:....»: Վ. Ի. Դալը իր բացատրական բառարանում տալիս է աշխարհիկության հետևյալ սահմանումը՝ «Աշխարհիկ, դեպի աշխարհը, տարր. իմաստ. վերար., երկրային, աշխարհային, ունայն կամ բաղաքացիական....»: Ս. Ի. Օմեգովը իր «Ուսուաց լեզվի բացատրական բառարանում» սահմանում է. «Աշխարհիկ՝ որպես ոչ եկեղեցական, աշխարհային, բաղաքացիական: Բուրժուա-ազնվական հասարակության մեջ ընտրյալների խավ, որը պատկանում է արտոնյալ դասերին»: Տե՛ս, Էդուարդ Բագրատի Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատարակություն, Երևան 1976թ. Էջ 91, Հայոց լեզվի նոր բառարան Գնել արքեպիսկոպոս Ցերեճեան, Փարանազ Կ. Տօնիկեան եւ Արտաշէս Տեր աշատուրեան: Կ. Տօնիկեան եւ Որդիի Հրատարակչառութիւն, 1992, էջ 162, Ստեփան Մալխասեան: Հայերէն բացատրական բառարան, Հայկական ՍՍՈ- Պետական Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1944, էջ 197, Դալ Վ.Ի. Տոլковый словарь живого великорусского языка. Т. 4. М.: Русский язык, 1982. С. 451, Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / Под общ. ред, Л.И. Скворцова. М., 2007, С. 681:

³ Տե՛ս, Զրույցներ կրոնի և գիտության մասին, Հանրամատչելի դասագիրը, Երևան, 1965թ. էջ 254

⁴ Տե՛ս, Աստվածները մեռնում են, գիտա-արեհստական տարեգրություն Հայաստանի պետական հրատարակչություն, Երևան 1962թ. էջ 525:

⁵ Տե՛ս, Լեյստ Օ. Է. История политических и правовых учений М.: Юридическая литература, 1997. С.139.

⁶ Տե՛ս, Մենի Ա. Վ. Религия, культ личности и секуляярное государство (заметки историка религии): На пути к свободе совести/ Под ред. Тябикова Т.Б. Москва, 1989. С.99.

⁷ Տե՛ս, Дозорцев П.Н. Развитие России как светского государства (историко-правовой анализ): Дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. / Дозорцев Петр Николаевич. Санкт-Петербург, 1998. - С. 58.

⁸ Տե՛ս, Деникаева С.Э. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Деникаева Саида Эмирхановна. Махачкала, 2006. С. 48

⁹ Տե՛ս, Арутюнян Г.Г., Баглай М.В. Конституционное право: Энциклопедический словарь. М., 2006. С. 425.

¹⁰ Տե՛ս, Мещерякова А.Ф. Светское государство в современной России конституционно- правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Мещерякова Анна Федоровна. - Пенза, 2009. С.28.

¹¹ Տե՛ս, Конституционное право России: учебник для студентов высших учебных заведений / п. - М.: Юристъ, 2004.С.193.

¹² Տե՛ս, Понкин И.В. Светскость государства. М.: Издательство Учебно-научного центра довузовского образования, 2004.С.49.

¹³ Տե՛ս, Туманов В. А., Чиркин В. Е., Юдин Ю. А. В. Е. Чиркин, Ю. А. Юдин; Руководитель авт. коллектива С. М. Шахрай. - 2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая рос. энцикл.: Юристъ, 1997. С.73.

¹⁴ Տե՛ս, Иванова Л.О. Религия и права человека // Социологические исследования (СОЦИС) : Ежемесячный научный и общественно-политический журнал. 1998. №6. С.103.

¹⁵ Տե՛ս, Лупарев Г. Конституционные проблемы законодательства о религии и религиозных организациях // Религия и

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

право. М.: 2004, N 4. С.7.

¹⁶ Տե՛ս, Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для ВУЗов: учеб. пособие / Баглай М.В. - 10-е изд. - М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. С.139

¹⁷ Տե՛ս, Батыр Р.С. Вместо реформы // сборник статей. Нижний Новгород - Ярославль: Издательский дом “Медина”, 2007. С.88

¹⁸ Տե՛ս, Линкин В.Н. Светскость государственной службы как одна из составляющих реализации принципа светского государства // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. Ростов н/Д. 2013. N11. С.9.

¹⁹ Տե՛ս, Линкин В.Н. Светскость государственной службы как одна из составляющих реализации принципа светского государства // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. Ростов н/Д., 2013. N11 С.10.

²⁰ Տե՛ս, Мозговой С.А. Светское государство как мировоззренчески нейтральное // Социономикум: Международный сборник научно-практических работ. Вып. - Ростов- н./Д. 2006. С.42.

Օգազգործված գրականության ցանկ

1. Էդուարդ Բագրատի Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան 1976թ.:
2. Հայոց լեզվի նոր բառարան Գնիլ արքեպիսկոպոս Շերէճեան, Փարամագ Կ. Տօնիկեան և Արտաշէս Տեր Խաչատրեան: Կ. Տօնիկեան և Որդիր Հրատարակչատուն, Պէյրութ, 1992:
3. Ստեփան Մալխասեանց: Հայերեն բացատրական բառարան, Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1944
4. Զրույցներ կրոնի և գիտության նախին, Հանրամատչելի դասագիրք, Երևան, 1965թ.:
5. Աստվածները մեռնում են, գիտա-արեհիսուսական տարեգրություն Հայաստանի պետական հրատարակչություն, Երևան 1962թ.:
6. Դալъ В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 4. М.: Русский язык, 1982.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / Под общ. ред. Л.И. Скворцова. М., 2007,
8. Линкин В.Н. Светскость государственной службы как одна из составляющих реализации принципа светского государства // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. Ростов н/Д., 2013.
9. Мозговой С.А. Светское государство как мировоззренчески нейтральное// Социономикум: Международный сборник научно-практических работ. Вып. Ростов- н./Д. 2006.
10. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для ВУЗов: учеб. пособие / Баглай М.В. - 10-е изд. М.: Норма: ИНФРА-М, 2013.
11. Батыр Р.С. Вместо реформы // сборник статей. Нижний Новгород - Ярославль: Издательский дом “Медина”, 2007.
12. Лупарев Г. Конституционные проблемы законодательства о религии и религиозных организациях // Религия и право. М.: 2004,
13. Иванова Л.О. Религия и права человека // Социологические исследования (СОЦИС): Ежемесячный научный и общественно-политический журнал. 1998.
14. Туманов В. А., Чиркин В. Е., Юдин Ю. А. Конституция РФ - энциклопедический словарь / В. А. Туманов, В. Е. Чиркин, Ю. А. Юдин; Руководитель авт. коллектива С. М. Шахрай. -2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая рос. энцикл.: Юристъ, 1997.
15. Конституционное право России: учебник для студентов высших учебных заведений / Козлова Е.И., Кутафин О.Е. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юристъ, 2004.
16. Понкин И.В. Светскость государства. М.: Издательство Учебно-научного центра довузовского образования, 2004.
17. Мещерякова А.Ф. Светское государство в современной России конституционно- правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Мещерякова Анна Федоровна. - Пенза, 2009.
18. Арутюнян Г.Г., Баглай М.В. Конституционное право: Энциклопедический словарь. М., 2006.
19. Лейст О. Э. История политических и правовых учений М.: Юридическая литература, 1997.
20. Мень А. В. Религия, культ личности и секулярное государство (заметки историка религии): На пути к свободе совести/ Под ред. Тябикова Т.Б. Москва, 1989.
21. Дозорцев П.Н. Развитие России как светского государства (историко-правовой анализ): Дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. / Дозорцев Петр Николаевич. Санкт-Петербург, 1998.
22. Деникаева С.Э. Конституционно-правовые основы формирования Российской Федерации как светского государства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Деникаева Саида Эмирхановна. Махачкала, 2006.
23. Енгибарян Р.В., Тадевосян Э.В. Конституционное право: Учебник. М: Юристъ, 2000.

Ваге Торосян

Преподаватель предмета “Теория государства и права”
Европейской региональной образовательной академии

РЕЗЮМЕ

Светское государство как основа конституционного строя Республики Армения

В статье затронуто исследование одной из характеризующих форму государства черт в Республике Армения – конституционного строя светского государства.

Придавая важность проблемам реализации принципа светского государства и путям их решения, раскрыв механизмы взаимодействия религиозных организаций и органов государственной власти в светском государстве, был сделан вывод: в светском государстве религиозные нормы не являются частью правовой системы, религиозные организации отделены от органов государственной власти, за исключением структур, имеющих статус национальной церкви, как например Армянская Апостольская Святая Церковь в Республике Армения.

Ключевые слова: Светское государство, церковь, механизм взаимодействия религиозных организаций и органов государственной власти.

Vahe Torosyan

European Regional Educational Academy;
professor of the subject “Theory of State and Law”

SUMMARY

Secular State as a basis of the constitutional system of the Republic of Armenia

The article touches upon the study of one of the features characterizing the form of the state in the Republic of Armenia - the constitutional system of a secular state.

Attaching importance to the problems of realizing the principle of a secular state and ways of solving them, revealing the mechanisms of interaction between religious organizations and public authorities in a secular state, the conclusion was drawn: in a secular state, religious norms are not part of the legal system, religious organizations are separated from government bodies, with the exception of structures that have the status of a national church, such as the Armenian Apostolic Holy Church in the Republic of Armenia.

Keywords: Secular state, church, mechanism of interaction between religious organizations and public authorities.

ՇՈՒԾԱՆԻԿ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի հակակոռուպցիոն և քրեակատարողական քաղաքականության մշակման վարչության պետի տեղակալ,

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱԿԱԽՐԱՎԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԴՐՄԵՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՋԱՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՎՆԱՄ ՊԱՏճԱՌԵԼՈՒ ԴԵՊՔՈՒՄ

Հոդվածում վերլուծվել է վնաս պատճառած անձի հակաօրինական վարքագծի դրսուրման առանձնահատկությունների հարցը, վնաս պատճառած անձի կողմից դրսուրվող միևնույն հակաօրինական վարքագծի բնորոշման համար տարրեր եզրույթների օգտագործման խնդիրը, վնասի հատուցման հարաբերություններում տուժողի մեղքի հիմնախնդիրը, ինչպես նաև ներկայացվել են վերոնշյալ խնդիրների լուծմանն ուղղված առաջարկներ:

Հիմնարարեր՝ Ապրանքներ, աշխատանքներ, ծառայություններ, պատճառված վնաս, հասուցում, հակաօրինական վարքագիծ, տուժողի մեղք:

Իրավաբանական գրականության մեջ որպես քաղաքացիական պատասխանատվության միակ և ընդհանուր հիմք՝ պատճառացվում է սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքների խախտումը, իսկ հակախրավականությունը, վնասների առկայությունը, քաղաքացիական իրավունքների խախտման և վնասների միջև պատճառական կապը և մեղքը դիտարկվում են որպես պատասխանատվության պայմաններ կամ իրավական նախադրյալներ:

Արտապայմանագրային պատասխանատվության պայմաններից՝ վնաս պատճառողի հակախրավական գործողությունների (անգործության) ուսումնասիրությունը և վերլուծությունը կարևորվում է նաև ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների (այսուհետ՝ Ապրանքներ) թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում հաշվի առնելով վնաս պատճառողի հակարինական վարքագծի դրսուրման առանձնահատկությունները:

Հակախրավական է այն գործողությունը կամ անգործությունը, որը խախտում է իրավական ակտի նորմը, ինչպես նաև անձի սուբյեկտիվ իրավունքը:² Գործողությունն անձի նպատակաւորված, կամային արարքն է, իսկ անգործությունն՝ անհրաժեշտ և պարտադիր վարքագիծ դրսուրելուց ձեռնպահ մնալը:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ՝ Քաղաքացիական օրենս-

գիրք) 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասով որպես հատուցման ենթակա վնաս է դիտարկվում միայն Ապրանքների կառուցվածքային, բաղադրամասային կամ այլ թերությունների, ինչպես նաև դրանց մասին ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելու հետևանքով պատճառված վնասը: Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասից բխում է, որ վնաս պատճառած անձի հակաօրինական վարքագիծը կարող է արտահայտվել հետևյալ գործողությունների դրսուրմամբ՝

1. Ապրանքների կառուցվածքային, բաղադրամասային կամ այլ թերություններ քույլ տալով.

2. Ապրանքների մասին ոչ ճիշտ տեղեկատվություն տրամադրելով.

3. Ապրանքների մասին ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելով:

Մենք այն կարծիքին ենք, որ օրենսդրի կողմից Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասում «ոչ ճիշտ» կամ «ոչ բավականաչափ ճշգրիտ» եզրույթների օգտագործումը կարող է առերևույթ առաջացնել շփոթ: Մասնավորապես, «ճշգրիտ» ածականը նշանակում է ստույգ, հավատի, իրական, «ճիշտ» ածականը՝ ճշմարիտ, ստույգ, հավաստի: Այսինքն՝ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասում օգտագործվող «ոչ ճիշտ» կամ «ոչ բավականաչափ ճշգրիտ» ածականները բովանդակային առումով ունեն համանման իմաստ: Քաղաքացիական

օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասում «ճշգրիտ» ածականից առաջ «ոչ բավականաչափ» ածականի առկայությունն է միայն հնարավորություն տալիս «ոչ ճիշտ տեղեկատվության տրամադրում»-ը տարանջատել «ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվության տրամադրում»-ից՝ հիմք ընդունելով այն, որ առաջին դեպքում վեաս պատճառողի հակաօրինական վարքագիծը դրսերպվում է Ապրանքի մասին ամբողջական ծավալով ոչ հավաստի, իսկ մյուս դեպքում՝ մասնակի հավաստի տեղեկատվություն տրամադրելով։

Վերը նշված խնդիրը իրավակիրառ պրակտիկայում կարող է հանգեցնել վեաս պատճառած անձի կողմից դրսերպվող հակաօրինական վարքագիծ՝ ճիշտ իրավաբանական որակման դժվարության և դրսերպվող վարքագիծ տեսակների հստակ տարանջատման անհնարինության։ Ուշադրության է արժանի այն, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1089-րդ հոդվածը, անդրադանալով Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վեասի համար պատասխանատու անձանց շրջանակին, որպես վերջիններիս կողմից դրսերպվող հակաօրինական վարքագիծ առանձնացնում է։

1. Ապրանքների թերություններ թույլ տալը.

2. Ապրանքների մասին լիակատար կամ հավաստի տեղեկատվություն չտրամադրելը։

Վերը նշված նորմի և Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասի համադրված վերլուծությունից բխում է, որ օրենսդիրը վեաս պատճառած անձի կողմից դրսերպվող միևնույն հակաօրինական վարքագիծը բնորոշման համար օգտագործում է երկու տարրեր եզրույթներ, որոնք, մեր կարծիքով, միմյանցից տարրերվում են բովանդակային առումով։ Մասնավորապես, օրենսդիր մոտեցման համաձայն Ապրանքների մասին ոչ ճիշտ տեղեկատվության տրամադրումը նույնանում է Ապրանքների մասին հավաստի տեղեկատվություն չտրամադրելը։ Եթե բովանդակային առումով «հավաստի» ածականի օգտագործումը արտահայտում է տեղեկատվության՝ իրականությանը համապատասխանելու հանգանանքը, ապա «լիակատար տեղեկատվության տրամադրում»-ը չի նույնանում «ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն» տրամադրելու հետ, իսկ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվության տրամադրումը՝ լիակատար տեղեկատվություն չտրամադրելու հետ, մինչեւ, մեր կարծիքով, դրանց միջև առկա են տարրերություններ։ Եթե բովանդակային առումով «հավաստի» ածականի օգտագործումը արտահայտում է տեղեկատվության՝ իրականությանը համապատասխանելու հանգանանքը, ապա «լիակատար տեղեկատվության տրամադրում»-ը վերաբերելի է տեղեկատվության՝ ամբողջական ծավալով տրամադրմանը, այլ ոչ թե տեղեկատվության ստույգ լինելուն։ Հաշվի առնելով վերը նշվածը՝ գտնում ենք, որ վեաս պատճառած անձի հա-

կարինական վարքագիծի բնորոշման հարցում օրենսդիրի կողմից պետք է որդեգրվի միասնական, նույնարնույթ մոտեցում, ինչը կապահովի ՀՀ Սահմանադրական դատարանի և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի բազմաթիվ գործերով արձանագրված իրավական որոշակիության սկզբունքի հետևողական կենսագործումը։

Սա պայմանավորված է նախ և առաջ նրանվ, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի վկայակոչված հոդվածներում օգտագործվող «ոչ ճիշտ» կամ «ոչ բավականաչափ ճշգրիտ» տեղեկատվություն, «լիակատար» կամ «հավաստի» տեղեկատվություն եզրույթները գնահատողական բնույթի կատեգորիաներ են, ինչը գործնականում կարող է հանգեցնել նույն իրավիճակում գտնվող սուբյեկտների կողմից դրսերպվող վարքագիծի որակման դեպքում տարրերակվող վերաբերմունքի դրսերման և կամայական մոտեցման վտանգի։

Մենք այն համոզման ենք, որ օրենքի կանխատեսելիության, որոշակիության և հատակության սկզբունքի երաշխավորման նպատակով որպես վեաս պատճառած անձի հակաօրինական վարքագիծի տեսակ պետք է առանձնացնել Ապրանքի վերաբերյալ ոչ հավաստի տեղեկություններ տրամադրելը (ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն ապրանքի մասին իրականությանը չհամապատասխանող տեղեկություններ տրամադրելը) և Ապրանքի վերաբերյալ ոչ ամբողջական ծավալով անհրաժեշտ տեղեկատվություն չտրամադրելը։ Ուստի, առաջարկում ենք Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասում և 1089-րդ հոդվածի 3-րդ մասում «ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն», «լիակատար կամ հավաստի տեղեկատվություն» եզրույթները համապատասխանաբար փոխարինել «ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) վերաբերյալ ոչ հավաստի կամ ոչ ամբողջական տեղեկություններ» եզրույթներով։ Հակաօրինական վարքագիծի այս տեսակների առանձնացումը կապահովվի անհրաժեշտ երաշխիքներ դրանց հստակ տարանջատման և դրսերպվող վարքագիծ ճիշտ որակման համար։

Այժմ անդրադանան՝ Ապրանքների թերություններ թույլ տալուն՝ որպես հակաօրինական վարքագիծ առանձին տեսակի։ Հարկ է նկատել, որ մասնագիտական գրականության մեջ գիշավորապես առանձնացվում են ապրանքների երեք խումբ թերություններ՝ արտադրական, կառուցվածքային և ոչ բավարար նախագորչացման հետ կապված։ Ընդ որում, ապրանքի թերություն ունենալու հարցի որակումը տարրեր լուծումներ է ստացել ամերիկյան և եվրոպական իրավական համակարգերում։

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մասնավորապես, Եվրոպական Միության 1985 թվականի 85/374 դիրեկտիվի 6-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ ապրանքը թերություն ունեցող է, եթե այն չի ապահովում այն անվտանգությունը, որը անձն իրավունք ուներ ակնկալել: Ապրանքը չի կարող համարվել թերություն ունեցող միայն այն պատճառով, որ հետազայում շրջանառության մեջ է դրվել առավել որակյալ ապրանք: Այսինքն՝ Եվրոպական երկրներում չեն առանձնացվում ապրանքի թերությունների առանձին տեսակներ, իսկ ապրանքի թերություն ունենալը կախվածության մեջ է դրվում դրա անվտանգության ապահովման հատկությունից: Ամերիկյան իրավական համակարգում առանձնացվում են ապրանքների երեք խումբ թերություններ: Մասնավորապես, ապրանքը համարվում է թերություն ունեցող, եթե վաճառքի կամ բաշխման ժամանակ այն ունի արտադրական, կառուցվածքային թերություններ կամ հանդիսանում է թերություն ունեցող՝ ոչ բավարար ցուցումների կամ նախազգուշացման պատճառով:

Ինչպես տեսնում ենք, Եվրոպական երկրներում ապրանքի թերություն ունենալը անմիջականորեն առնչվում է դրա անվտանգության հետ, և օրենսդրորեն չեն առանձնացվում ապրանքների թերությունների առանձին տեսակներ, մինչդեռ անգու-ամերիկյան իրավական համակարգում հստակ տարանջատում է դրվում ապրանքների թերությունների տեսակների միջև:

Քաղաքացիական օրենսգրքի վերլուծությունը վկայում է, որ օրենսդրորեն չեն սահմանափակվում Ապրանքների թերությունների առանձին տեսակները: Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասում որպես Ապրանքի թերությունների տեսակներ ուղղակիորեն առանձնացվում են կառուցվածքային, բաղադրամասային թերությունները՝ միաժամանակ չքացառելով թերությունների այլ տեսակների առկայությունը: Եթե կառուցվածքային թերությունները Ապրանքի կառուցվածքին վերաբերելի թերություններն են, ապա բաղադրամասային թերությունները ապրանքի բաղկացուցիչ մասերին վերաբերելի թերություններն են: Ինչ վերաբերում է Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասում օգտագործվող «այլ թերություններ» եզրույթին, ապա հարկ է նշել, որ որպես այդպիսին կարող են հանդիսանալ Ապրանքի արտադրական թերությունները, և բոլոր այն թերությունները, որոնք ունեն անձի կյանքին, առողջությանը կամ գույքին վնաս պատճառելու հատկություն:

Այս առումով ուշադրության է արժանի այն, որ Քաղաքացիական օրենսգրքով Ապրանքների մասին ոչ հավաստի կամ ոչ ամբողջական տեղեկություններ տրամադրելը դիտարկվում է որպես վնաս

պատճառած անձի կողմից դրսուրվող հակաօրինական վարքագծի առանձին տեսակ, և չի նույնանում Ապրանքի թերություն թույլ տալու հետ¹¹: Մենք կարծում ենք, որ նման տարրերակումը հիմնավոր չէ, քանի որ Ապրանքի վերաբերյալ ոչ հավաստի կամ ոչ ամբողջական տեղեկությունների տրամադրման արդյունքում անձի կյանքին, առողջությանը կամ գույքին վնաս պատճառելը արդեն իսկ վկայում է, որ տվյալ Ապրանքը թերություն ունեցող է:

Վերը նշված հիմնավորվում է «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի իրավակարգավորման լույսի ներքո, որի համաձայն Ապրանքի թերությունը դրա անհամապատասխանությունն է նորմատիվ փաստաթղթերին, պայմանագրի պայմաններին կամ Ապրանքի որակին սովորաբար ներկայացվող պահանջներին: Նույն հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետով որպես նորմատիվ փաստաթղթերի առանձնացվում են Ապրանքների վերաբերյալ պարտադիր պահանջներ սահմանող օրենքները, օրենքով նախատեսված այլ իրավական ակտերը: Միաժամանակ, Օրենքի 9-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 11-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրվում է արտադրողի (վաճառողի, կատարողի)՝ ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) վերաբերյալ անհրաժեշտ և սուոյգ տեղեկատվություն տրամադրելու պարտականությունը:

Վերը նշված իրավանորմերի համադրված վերլուծությունից կարող ենք հանգել այն եզրահանգման, որ Ապրանքի վերաբերյալ անհրաժեշտ և սուոյգ տեղեկատվություն տրամադրելու պահանջը նորմատիվ փաստաթղթով ներկայացվող պահանջ է, իսկ այդ պահանջնին անհամապատախանությունը՝ Ապրանքի թերություն:

Հետևաբար, Ապրանքների վերաբերյալ ոչ հավաստի կամ ոչ ամբողջական տեղեկատվության տրամադրումը հանդիսանում է Ապրանքի թերություն, ուստի կարծում ենք՝ օրենսդրորեն բացակայում է հակաօրինական վարքագծի այդ տեսակի՝ Ապրանքի այլ թերություններից տարանջատելու անհրաժեշտությունը: Մեր համոզմանը, Ապրանքների թերությունների նշված տեսակները միմյանցից տարրերվում են միայն նրանով, որ Ապրանքի կառուցվածքային, բաղադրամասային և արտադրական թերությունները անմիջականորեն կապված են ապրանքի ֆիզիկական «էլորյան» կամ այլ կերպ ասած դրա ֆիզիկական հատկությունների հետ, քանի որ անձի կյանքին, առողջությանը կամ գույքին վնաս է պատճառվում Ապրանքի ոչ բավարար ֆիզիկական հատկությունների արդյունքում, մինչդեռ ոչ հավաստի կամ ոչ ամբողջական տեղե-

կություններ տրամադրելու հետևանքով պատճառված վնասը պայմանավորված չէ Ապրանի ոչ բավարար ֆիզիկական հատկություններով։ Հաշվի առնելով վերը նշվածք՝ գտնում ենք, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասում և 1089-րդ հոդվածի 3-րդ մասում Ապրանքների վերաբերյալ ոչ հավաստի կամ ոչ ամբողջական տեղեկությունների տրամադրումը չպետք է առանձնացվի Ապրանքների կառուցվածքային, բաղադրամասային կամ այլ թերություններ թույլ տալուց՝ որպես վնաս պատճառած անձի հակաօրինական վարքագծի առանձին տեսակ, այլ պետք է դիտարկվի որպես Ապրանի թերության մեկ այլ, առանձին տեսակ։

Վերուժելով վնաս պատճառողի գործողությունների հակաբավականության դրսերման առանձնահատկությունները, անդրադառնանքնաև տուժողի գործողություններին և մեղքի ձևին՝ հաշվի առնելով դրանց հնարավոր ազդեցությունը վնասի հատուցման մերժման կամ հատուցման չափի նվազեցման վրա։ Ինչպես նշում է Գ. Բեքմեզյանը, երբ վնասը պատճառվում է տուժողի այնպիսի գործողությունների կամ անգործության հետևանքով, որից ակնհայտ է դառնում, որ վերջինս գիտակցել և ցանկացել է վնասի առաջացումը, ապա վերջինս մեղքն առկա է¹²։

Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է, որ տուժողի դիտավորության հետևանքով ծագած վնասը չի հատուցվում։ Նույն հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին պարբերությամբ սահմանվում է, որ եթե տուժողի կոպիտ անգագությունը նապատել է վնասի առաջացմանը կամ մեծացմանը, հատուցման չափը պետք է նվազեցվի՝ կախված տուժողի և վնաս պատճառողի մեղքի բացակայության, այն դեպքում, երբ պատախանատվությունը վրա է հասնում մեղքից անկախ, հատուցման չափը կարող է նվազեցվել կամ վնասի հատուցումը կարող է մերժվել, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով։ Քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելու դեպքում վնասի հատուցումը չի կարող մերժվել։

Վերը նշված դրույթների համարված վերլուծությունից բխում է, որ օրենսդրությամբ վնասը չհատուցելու, դրա հատուցումը մերժելու կամ չափը նվազեցնելու հիմք է միայն տուժողի դիտավորությունը և կոպիտ անգագությունը, իսկ հասարական անգագությունը իրավական որևէ հետևանք չի առաջացնում։

Պրոֆեսոր Տ.Կ Բարսեղյանը, անդրադառնաևլով մեղքի ձևի հետ կապված հարցերին, որպես դի-

տավորություն է դիտարկում պարտականությունների պատշաճ կատարման համար անհրաժեշտ գործողությունների կատարումից միտումնավոր ձեռնապահ մնալը։ Անզգուշության դեպքում անձը պարտականությունների կատարման նկատմամբ չի ցուցաբերում պարտավորությունների բնույթով և շրջանառության պայմաններով պահանջվող հոգատարություն ու շրջահայցություն։ Կոպիտ անզգուշության պարագայում անձը պարտականությունների կատարման նկատմամբ չի ցուցաբերում տարրական հոգատարություն, հասարակական անզգուշության դեպքում այնպիսի շրջահայցություն և հոգատարություն, ինչպիսին ցուցաբերում է սեփական գործների նկատմամբ։

Հաշվի առնելով մերժի դրսերման առանձնահատկությունները և Քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում դրա ազդեցությունը վնասի հատուցման հարաբերությունների նկատմամբ, գտնում ենք, որ Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում վնասը չի հատուցվի տուժողի դիտավորության առկայության պարագայում։ Ինչ վերաբերում է տուժողի կոպիտ անզգուշությանը, ապա գտնում ենք, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին պարբերության իրավակարգավորման լրացի ներքո վնասի հատուցման չափը չի կարող նվազեցվել, քանի որ օրենսդիրը հատուցման չափը նվազեցնելու համար նախատեսում է երկու պայմանների միաժամանակյա առկայությունը և տուժողի, և՝ վնաս պատճառողի մեղքի, մինչդեռ, Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը վրա է հասնում անկախ վնաս պատճառողի մեղքից։ Միաժամանակ գտնում ենք, որ Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում դրա չափի նվազեցման կամ վնասի հատուցման մերժման համար որպես հիմք կարող է ծառայել Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ պարբերությունը։

Գրականության մեջ արտահայտված տեսակետի համաձայն Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածը (2-րդ մասի 2-րդ կետ) կիրառելի է շրջապատի համար առավել կտանգ ստեղծող գործունեությամբ վնաս պատճառելու դեպքում¹³։ Խնդիրը նրանում է, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածը վնասի հատուցման հարցերի կարգավորմանն ուղղված ընդհանուր դրույթ է, այնուամենայնիվ օրենսդիրը, վնաս պատճառելուց բխող պարտավորությունների կարգավորմանն ուղղված հոդվածներից միայն 1072-րդ հոդվածի 1-ին մասում է նախատեսում շրջապատի համար առավել կտանգ ստեղծող գործունեությամբ պատճառած վնասի դեպքում դատարանի կողմից այդ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հիմքով առավել վտանգի աղբյուրի սեփականատիրոջը պատասխանատվությունից լրիվ կամ մասնակիորեն ազատելու հնարավորություն՝ ուղղակիորեն հղում կատարելով Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 2-րդ մասին, ինչը կարող է իրավակիրառ պրակտիկայում հանգեցնել վերոնշյալ դրույթների տարածական մեկնաբանման: Մասնավորապես, հարց կարող է առաջանալ, թե արդյոք սա նշանակում է միայն առավել վտանգի աղբյուրի դեպքում Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 2-րդ մասի նախատեսված հիմքով վնասի հատուցման չափի նվազեցում կամ վնասի՝ հատուցման մերժման հնարավորություն, թե ոչ: Գտնում ենք, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ պարբերությունը կարող է հանդիսանալ իրավական հիմք ոչ միայն առավել վտանգի աղբյուրով, այլ նաև Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում վնասի հատուցման մերժման կամ դրա չափի նվազեցման համար: Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ պարբերությունից բխում է, որ վնասի հատուցման մերժման կամ դրա չափի նվազեցման համար պարտադիր են հետևյալ պայմանների միաժամանակյա առկայությունը՝

1. տուժողի գործողություններում կոպիտ անզգուշության առկայություն,
2. մեղքից անկախ պատասխանատվության առաջացում,
3. նշված կանոնից օրենսդրությամբ ուղղակիորեն նախատեսված բացառություն:

Համարդելով վերը թվարկված պայմանները Քաղաքացիական օրենսգրքի 60-րդ գլխի 3-րդ պարագաֆի հետ՝ կարող ենք արձանագրել, որ Ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի համար ևս նախատեսվում է առանց մեղքի պատասխանատվություն, առկա չեն որևէ դրույթ, որը կրացարի Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ պարբերության կիրառումը, հետևաբար տուժողի կովայտ անզգուշության դեպքում վնասի հատուցումը կարող է մերժվել կամ դրա չափը կարող է նվազեցվել: Ըստ որում, պետք է նաև ի նկատի ունենալ, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1091-րդ հոդվածով նախատեսվում է վնաս պատճառած անձին պատասխանատվությունից ազատելու հնարավորություն՝ սպառողի կողմից Ապրանքների օգտագործման կամ պահպանման կանոնները խախտելու դեպքում: Դիտարկելով վերը նշված հոդվածը Քաղաքացիական օրենսգրքի 1076-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 2-րդ մասի 2-րդ պարբերության համատեքստում կարող ենք արձանագրել, որ սա ևս վկայում է, որ Ապրանքների օգտագործման կամ պահպանման կանոնների խախտումը կարող է հետևանք լինել տուժողի դիտավորության կամ կովայտ անզգուշության, որի պարագայում վնաս պատճառած անձը ազատվում կամ կարող է ազատվել պատասխանատվությունից:

¹ Տե՛ս, Բարսեղյան Տ.Կ., Գույքային պատասխանատվության ինստիտուտի էվոլյուցիան և արդիական հիմնահարցերը, Երևանի պետ. համալսարան: Երևանի համալ. իրատ., Երևան, 2006, էջեր 223, 226-227:

² Տե՛ս, Բեքմեզյան Գ.Հ., Հակաբիրավական արարքը որպես արտապայմանագրային պարտավորությունների առաջացման պայման, «Բանքեր Երևանի Համալսարանի. Իրավագիտություն», 2015, N 3 (18) էջեր 60-61:

³ Տե՛ս, ՀՀ վճարել դատարանի 30.04.2015թ. թիվ ԵԿԴ/2128/02/13 քաղաքացիական գործով արտահայտած դիրքորոշումը:

⁴ Տե՛ս, Աղայան Է.Բ, Արդի Հայերենի Բացատրական բառարան, «Հայաստան» Հրատարակչություն, Երևան, 1976, էջեր 942, 946:

Օրինակ՝ Երևան քաղաքի Մալաքիա-Սեբաստիա վարչական շրջանի ընդհանուր իրավասության դատարանի թիվ ԵՄԴ/0655/02/11 քաղաքացիական գործով հայցվոր ներկայացրել է վնասի հատուցման պահանջ, քանի որ Հայաստանի առիթմոլոգիական սրտարանական կենտրոնում վիրահատության արդյունքում իրեն պետք է տեղադրվեր երկու խոռոշանի սրտի խթանիչ, որը պետք է աշխատեր 10 տարի, սակայն տեղադրվել է PHILOS DR մոդելի երկխոռոշանի խթանիչ, որի գործարանային նախատեսված ծառայության ժամկետը 5 տարի 5 ամիս է: Գործի քննության արդյունքում հայցապահանջը բավարարվել է մասնակի, որպես կիրառելի իրավունք վկայակոչվել են Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-1089-րդ հոդվածները, սակայն դատական ակտում հստակ անդրադարձ չի կատարվել այն հարցին, թե 1088-րդ հոդվածի հիպոթեզում ամրագրված հակաօրինական վարքագծի որ տեսակն է թույլ տվել պատասխանողը, այլ արձանագրվել է, որ վնասը պատճառվել է ծառայությունների ոչ պատշաճ մատուցման արդյունքում: Մեր կարծիքով, տվյալ գործով վնաս պատճառողի

հակաօրինական վարքագիծը դրսուրպել է մատուցվող ծառայության վերաբերյալ ոչ հավաստի տեղեկատվություն տրամադրելով:

⁶ «Լիակատար» բառը նշանակում է ոչ մասնակի, լրիվ, ամբողջական, այդ մասին առավել մանրամասն Տե՛ս, Աղայան Է.Բ, Արդի Հայերենի Բացատրական բառարան, «Հայաստան» Հրատարակչություն, Երևան, 1976, էջ 528:

⁷Տե՛ս, օրինակ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 27.12.2016 թվականի ՍԴՈ-1334 որոշումը, որտեղ արձանագրվել է, որ իրավական որոշակիության ապահովման տեսանկյունից՝ օրենսդրության մեջ օգտագործվող հասկացությունները պետք է լինեն հստակ, որոշակի և չանգեցնեն տարարնույթ մեկնարանությունների կամ շփորության, օրենքում ամրագրված իրավակարգավորումները պետք է անձի համար կանխատեսելի դարձնեն իր իրավաչափ ակնկալիքները, իրավահարարերությունների բոլոր սուբյեկտների գործողությունները պետք է լինեն կանխատեսելի ու իրավաչափ: 14.03.2017 թվականի ՍԴՈ-1357 որոշմամբ արձանագրվել է նաև, որ իրավական որոշակիության սկզբունքը իրավունքի գերակայության գլխավոր պահանջներից մեկն է, և դրա գործողությունը տարածվում է բոլոր օրենքների վրա՝ անկախ այն հանգամանքից, թե վերջիններս ունեն իմանական իրավունք սահմանափակող, թե իմանական իրավունքի իրացումը կարգավորող բնույթ: Իրավական որոշակիության սկզբունքի վերաբերյալ առավել մանրամասն տես ՀՀ Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-630, ՍԴՈ-731, ՍԴՈ-753, ՍԴՈ-984, ՍԴՈ-1142, ՍԴՈ-1176, ՍԴՈ-1213, ՍԴՈ-1270 որոշումները:

⁸Տե՛ս, Reimann, Mathias, «Liability for defective products at the beginning of the twenty-first century: Emergence of a worldwide standard» The American Journal of Comparative Law 51, 2003, N 4, էջ 769:

⁹Տե՛ս, Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 «On the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products», Official Journal of the European Communities, L 210, 1985, N 07/08:

¹⁰Տե՛ս, Restatement of the Law, Third: Torts: Products Liability, 1998, հասանելի է

https://ius.unibas.ch/fileadmin/user_upload/fe/file/Vorlesung_vom_13.1._Restatement_of_the_law_thirds_tords_Product_Liability.pdf հղումով՝ 23.03.2017թ. դրույթամբ:

¹¹ Զնայած նրան, որ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1089-1091-րդ հոդվածներում որպես միասնական եզր օգտագործվում է՝ «Ապրանքի թերություններ» տերմինը, սակայն Քաղաքացիական օրենսգրքի 1088-րդ հոդվածի 1-ին մասը որպես հակաօրինական վարքագիծի առանձին տեսակ է առանձնացնում Ապրանքների մասին ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելը:

¹² Տե՛ս, Բերմեզյան Գ.Հ., Տուժողի մեղքը որպես վնասի հատուցման ծավալների նվազեցման պայման, «Բանքեր Երևանի Համալսարանի. Իրավագիտություն», Երևան, 2011, N 135.3, էջ 42:

¹³ Տե՛ս, Բարսեղյան Տ.Կ., Գույքային պատասխանատվության ինստիտուտի էվոլյուցիան և արդիական իմանահարցերը, Երևանի պետ. համալսարան: Երևանի համալ. հրատ., Երևան, 2006, էջեր 266-267:

¹⁴ Հարկ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը 02.02.2016թ. ՍԴՈ-1253 որոշման մեջ, անդրադառնալով «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 45-րդ հոդվածի 10-րդ մասի 2-րդ պարբերությամբ նախատեսված կանոններին, արտահայտել է դիրքորոշում այն մասին, որ դրանք կիրառելի չեն ինքնուրույն իրավակարգավորման օրյեկտների թվարկումներ: Այսպիսի դիրքորոշումը կատարելու անհնարինությունը պահանջական է առանձին դատարանի համար:

¹⁵ Տե՛ս, Բերմեզյան Գ.Հ., Տուժողի մեղքը որպես վնասի հատուցման ծավալների նվազեցման պայման, «Բանքեր Երևանի Համալսարանի. Իրավագիտություն», Երևան, 2011, N 135.3, էջ 43:

Шушаник Гукасян

Аспирант кафедры гражданского права юридического факультета Ереванского государственного университета
Заместитель начальника департамента развития антикоррупционной и пенитенциарной политики министерства юстиции РА

РЕЗЮМЕ

Особенности незаконного поведения в случае вреда, причиненного вследствие недостатков товаров, работ и услуг

В статье анализируются особенности противоправного поведения причинителя вреда, проблема использования разных терминов для определения того же самого противоправного поведения причинителя вреда, проблема вины жертвы в отношениях возмещения вреда, а также представлены предложения по решению вышеупомянутых проблем.

Ключевые слова: продукты, работы, услуги, вред, компенсация, противоправное поведение, вина жертвы.

Shushanik Ghukasyan

PhD student of the Chair of Civil Law of the Faculty

of Law of the Yerevan State University

The Deputy Head of Anticorruption and Penitentiary Policy
Development Department of the Ministry of Justice of RA

SUMMARY

Peculiarities of illegal behavior in case of damage caused by shortcomings of goods, works and services

The article analyzes the peculiarities of illegal behaviour of the person who has caused damage, the problem of using different terms for the definition of the same illegal act demonstrated by the person who has caused damage, the issue of victim's fault in damage compensation matters, as well as proposals for solving the above mentioned problems were presented.

Keywords: Products, works, services, damage, compensation, illegal act, the victim's fault.

ԻՆԳԱ ՄԱՐՏԻՆՅԱՆ

ԵՊՀ Ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի մամուլի
տեսության և պատմության ամբիոնի ասպիրանտ

ՔՐԵԱԿԱՆ «ՔՐՈՆԻԿՈՆԸ» ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ ՀԱՍՏԱՑԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՍԻՉՈՑՆԵՐՈՒՄ

«Քրեական «քրոնիկոնը» և իրավական գնահատականների խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում» հոդվածում անդրադարձել ենք համացանցային լրատվամիջոցների լրահոսի կարևորագույն մաս կազմող «կրիմինալ» պատմություններին, որոնք մեծ ռեյտինգ են թերում կայքերին: Սակայն հաճախ դժբախտ դեպքերի լուսաբանման պատմությունները ուղեկցվում են իրավական անգրագետ տերմինով՝ գիշայով, անհարկի որակումներով, անմեղության կանխավարկածի խախտմամբ, ինչը երաշխավորված է թե ՀՀ, թե միջազգային օրենսդրությամբ: Ներկայացնում ենք օրինակներ թե հայկական, թե միջազգային իրականությունից, ինչպես նաև ՀՀ-ում անմեղության կանխավարկածի խախտման վերաբերյալ արձանագրված դատական նախադեպը:

Հիմնարարեղ-քրեական պատմություններ, ռեյտինգ, իրավական անգրագետ տերմինալոգիա, անմեղության կանխավարկած, դատական նախադեպ, ահարեկչություն, ՀՀ սահմանադրություն, Քրեական դատավարության օրենսդրությունը, Եվրոպական կոնվենցիա, մասնագիտացած լրագրողները:

Քրեական պատմությունները կամ առհասարակ «կրիմինալ», դժբախտ, դաժան դեպքերը, համացանցային լրատվամիջոցների համար արագ և շատ ընթերցող հավաքելու աղբյուր են՝ այսինքն ռեյտինգին:

Լրատվական քրոնիկոնն ամենապահանջված տեղեկատվությունն է եղել տարիներ շարունակ, իսկ համացանցի լայն կիրառումը ոչ միայն չնվազեցրեց ընթերցողի հետաքրքրությունը, այլև ստեղծվեց դեպքի վայրից ուղիղ կապով տեղեկատվություն տալու նոր մշակույթ:

Ամենօրյա մոնիթորինգը համացանցային լրատվամիջոցների շրջանում ցույց է տալիս, որ թոփ լուրերի սանդղակում սովորաբ հայտնվում են նման բռվանդակությամբ լուրեր՝ զինվոր է զոհվել, կամրջից աղջկի է նետվել, փեսան դաժանորեն սպանել է զոքանչին, եղբայրը քրոջը գտել է կախված վիճակում և այդպես շարունակ:

Այս լուրերը ամենին ել մտքի աշխատանք, վերլուծություն չեն պահանջում և ընթերցվելուց կարճ ժամանակ անց ել մոռացվում են, քանի որ հերթական պատահարն է իր մասին հիշեցնում և կրկին դիտումներ ապահովում ընթերցողի հետաքրքրասիրության, նյարդերի հաշվին: Դրանցով լսարան ապահովող լրատվամիջոցների խմբագիրները և լրագրողները որպես «արդարացում» հաճախ նշում են, որ եթե անգամ իրենք նման ինֆորմացիա չտան, մրցակից լրատվամիջոցը կհաղորդի, և այդ դեպքում իրենք միայն կոումեն: Իհարկե, կան լրատվամիջոցներ, ովքեր խուսափում են, կամ հնարավորինս թիւ են հրապարակում «կրիմինալ» նյութեր, բայց խոստովանում են՝ դա ի հաշիվ ըն-

թերցողի է: Նման լրատվամիջոցները կարողացել են սովորեցնել ընթերցողին իր մոտ նման «քրեական խրոնիկոն» չփնտրել՝ այսպիսով ունենալով թիւ, բայց «պատրաստված, ինտելեկտուալ» լսարան: Հրաժարվել նման ինֆորմացիաներից ոչ բոլոր լրատվամիջոցներն են կարող, բայց կարելի է և պետք է այս ամենը «մատուցել» գրագետ՝ առանց որևէ մեկի իրավունքը խախտելու, ցավ պատճառելու: Սեր ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ համացանցային լրատվամիջոցներում քրեական պատմությունների, դժբախտ դեպքերի լուսաբանումը վերածվում է սերիալի, մեկ, երկու նյութին հաջորդում են արդեն մյուս «սերիաները», հետևյալ վերտառություններով՝ ինչ են պատմում հարեւները, ինչ երազանքներ ուներ զինվորը, երբ է վերջին անգամ խոսել ծնողների հետ և այլի:

Հաճախ դժբախտ դեպքերի լուսաբանման պատմությունները ուղեկցվում են իրավական անգրագետ տերմինով՝ գիշայով, անհարկի որակումներով: Համացանցային լրատվամիջոցներում բազում նյութեր կարելի է գտնել, որտեղ հեղինակները գրում են մարդասպան, մայրասպան, հանցագործ, ավազակ, գող և այլն՝ խախտելով ամենակարևոր սկզբունքներից մեկը՝ անմեղության կանխավարկածը:

Իհարկե, անմեղության կանխավարկածը միայն լրագրողները չեն խախտում, հաճախ ենք տեսնում, թե ինչպես իրավապահ համակարգի բարձրաստիճան ներկայացնությունը որակումներ է տալիս: Օրինակ՝ 2016թ հուլիսին, երբ «Սասնա ծոեր» խումբը գրավել էր ՊՊԾ գնդի շենքը, Հայաստանի իրավապահ համակարգում կոլապս էր, ճախ ձեռքը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

չփառեր, թե աջն ինչ է անում: Նախ, նախագահը ծուերի անդամներին անվանեց ահարեկիշներ, երբ դեպքերը նոր են տեղի ունեցել, քննություն է, որևէ որոշում, վճիռ չկա: ԱԱԾ-ն առհասարակ չէր կողմնորոշվում ինչ աներ՝ ասել ահարեկիշ, թե՝ ոչ, սկզբից հաղորդագրություններում նշվեց ահարեկիշ, սակայն փաստաբանները, իրավաբանները հարց էին բարձրացնում՝ ինչպես է ԱԱԾ-ի նման կառույցը նման «կիքս» անում, որակում տախս առանց վճռի, երբ անգամ գործը այդ հոդվածով հարուցված չէ: Անգամ եթե գործը հարուցվեր ահարեկչություն հոդվածով, դա որևէ մեկին իրավունք չէր տալիս մարդկանց որակել ահարեկիշ: Ուշագրավ է, որ նախկին գլխավոր դատախազը հեռուստաբնկերությամբ խուսափեց «Սանա ծոերի» անդամներին անվանել ահարեկիշ: Իհարկե, հետո լուրեր տարածվեցին, որ ինց այդ գործափորությունը, օրենքը .հարգելնե էլ պատճառներից մեկը եղավ նրա հեռացման:

Համենայն դեպս՝ անգամ բարձրաստիճան պաշտոնյանների կողմից անմեղության կանխափարկածը չհարգելը չի արդարացնում լրագրողներին իրենց իրապարակումներում նման սխալներ թույլ տալուց:

Անմեղության կանխափարկածը հարգելու առումով մենք դեռ շատ հեռու ենք բաղադրակիրք աշխարհից և սովորելու բան ունենք: Օրինակ՝ BBC-ի կորպորացիոն ներքին կանոնադրությունն արգելում է իր եթերում ԻՊ-ի անդամներին անվանել «ահարեկիշ»: Պատճառն այն է, որ այնպես չստացվի, թե լրատվամիջոցն իրեն դատավորի դեր է վերագրել, հատկապես, եթե «ահարեկչություն» դժվար գնահատելի և, մյուս կողմից, գնահատական պարունակող հասկացություն է: «Ահարեկիշ» բնորոշման փոխարեն BBC-ն իր լրագրողներին կարգադրել է գործածել «զինյալ» բնորոշումը, իսկ կոնկրետ ու ակնհայտ գործողությունների դեպքում՝ «պայքարուն իրականացրածը», «հարձակում գործածը», «առևանգիչը» և այլն:

Ըստ ՀՀ Սահմանադրության 21-րդ հոդվածի² հանցագործության մեջ մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը: Զիարատված կասկածները մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի:

ՀՀ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 1-ին մասը³ նույնպես երաշխավորում է անձի անմեղության սկզբունքի պաշտպանությունը, քանի դեռ չկա ուժի մեջ մտած դատավճռի, որով ապացուցված կհամարվի նրա մեղավորությունը:

Համաձայն Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիայի⁴ յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները, կամ իրեն ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի քննարկման դեպքում, իրավունք ունի գործի արդարացի իրապարակային դատաքննության՝ խելամիտ ժամկետում, օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաշառ դատարանի կողմից» (հոդված 6, մաս 1): Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործության մեջ, անմեղ է համարվում, մինչև որ նրա մեղավորությունը չապացուցվի օրենքին համապատասխան: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հոչակագրի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասով ևս հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի անմեղ համարվելու մինչև այն պահը, քանի դեռ նրա մեղքը օրինական կարգով չի հաստատվել իրապարակային դատական քննության միջոցով, որի ժամանակ նրան տրվում են պաշտպանության բոլոր հնարավորությունները:

Անմեղության կանխափարկածի վերաբերյալ մեր ուսումնասիրած ժամանակահատվածում՝ 2010-2016թթ. ամենահայտնի դատական գործը Գյումրու նախկին քաղաքապետ Վարդան Ղուկասյանի փեսայի սպանության մեջ մեղադրվող Հարություն Սարգսյանի հայցն էր ընդդեմ Գյումրու նախկին քաղաքապետ Վարդան Ղուկասյանի և վերջինիս գրասենյակի հայցի: Գործով երրորդ անձ էին ներգրավված լրատվամիջոցների հիմնադիրներ «Պանորամա Էյէմ» ՍՊԸ-ն, «Առավոտ օրաթերթ» ՍՊԸ-ն և լրագրող Անժելա Թովմասյանը: Հիշեցնենք, որ հայցը վարույթ էր ընդունվել 2013թ. սեպտեմբերի 2-ին: Հայցվորը վիճարկում էր իր անմեղության կանխափարկածը խախտած ու դրանով իսկ իր պատիվն ու արժանապատվությունը վիրավորած տեղեկությունները, որոնք եղել են հիշյալ գրասենյակի տարածած հայտարարության մեջ և հրապարակվել են «Panorama.am», «Aravot.am», «Hayeli.am», ինչպես նաև՝ «Aysor.am» կայքերում: Հայցապահանջն էր՝ վերջին երեք կայքերի միջոցով իրապարակայնորեն ներողություն խնդրել: Դատարանը վճռել է Հարություն Սարգսյանի հայցն ընդդեմ Վարդան Ղուկասյանի և Վարդան Ղուկասյանի գրասենյակի, վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ չներկայացնող երրորդ անձինք՝ «Պանորամա Էյէմ», «Առավոտ օրաթերթ» ՍՊ ընկերությունների և Անժելա Թովմասյանի՝ իրապարակայնորեն ներողություն խնդրելուն պարտավորեցնելու պահանջի մասին մերժել: Փոխարենը Հարություն Սարգսյանի հայցն

ընդդեմ «Յայգ» հեռուստարևնկերության՝ բավարարվել է ամբողջությամբ: Հիշեցնենք. Հարություն Սարգսյանը 2013թ. հունվարի 23-ին հայցադիմում էր ներկայացրե՝ վիճարկելով «Յայգի», «Ազդարար» լրատվական ծրագրի 2012թ. դեկտեմբերի 27-ի թողարկման ընթացքում ցուցադրված տեսանյութը, որտեղ հիշել է հետևյալ արտահայտությունը. «...Հարություն Սարգսյանը «Մայր Հայաստան» հուշահամալիրի տարածքում առանձնակի դաժանությամբ սպանել էր Գյումրու նախկին քաղաքապետի դստեր նշանած Կարեն Եսայանին...»: Ըստ հայցվորի՝ իրեն մարդասպան անվանելով, խախտվել է անմեղության կանխավարկածը և վիրավորանք հասցել իր անձին, ուստի նա պահանջում է պարտավորեցնել պատասխանողին հրապարականորեն ներողություն խնդրել և վճարել 300 000 դրամ՝ որպես փոխհատուցում վիրավորանքի և զրպարտության համար: «Յայգ» հեռուստարևնկերությանը պարտավորվել է հրապարակայնորեն ներողություն խնդրել Հարություն Սարգսելի Սարգսյանից՝ 2012թ. դեկտեմբերի 27-ին հրապարակված տեքստում վիրավորանք և զրպարտություն պարունակող, հայցվորի պատիվը և արժանապատվությունն արատավորող, անձի անմեղության կանխավարկածի խախտմամբ զուգորդված՝ «առանձնակի դաժանությամբ սպանել էր» արտահայտության համար: Վճռվել է նաև՝ «Յայգ» հեռուստարևնկերությունից հօգուտ Հարություն Սարգսյանի բռնագանձել 300 հազար դրամ, որից 100 հազար դրամը՝ որպես վիրավորանք հասցնելու, իսկ 200 հազար դրամը՝ որպես զրպարտելու հետևանքով հայցվորին պատճառված ոչ նյութական վճախ փոխհատուցում:

Անմեղության կանխավարկածից զատ՝ համացանցային լրատվամիջոցներում իրավական տերմինների բազմաթիվ սխալ կիրառման դեպքեր կան: Ամենից տարածված սխալները փորձել ենք առանձնացնել: Օրինակ՝ հաճախ լրագրողները չեն տարբերում քաղաքացիական հայցը և դատարանը քրեական գործից, վճիռ՝ դատավճռից, դատական ատյանների առանձնացումը՝ առաջին ատյան, վերաբնիշ, վճռաբեկ, ՄԻԵԴ, ձերբակալումը՝ կալանավորումից, առհասարակ խափանման միջոց ասվածը, իրավաբանի, փաստաբանի, հանրային պաշտպանի տարբերությունը, կասկածյալ, մեղադրյալ, ամբատանյալ, դատապարատյալ տարբերակումները և այլն: Մեր կարծիքով՝ խնդրի պատճառն այն է, որ առցանց մամուլում մեծամասն չկան իրավական թեմաներով մասնագիտացած, այդ ուղղությամբ գրող լրագրողները, այսօր այս դատական գործը կարող է մի լրագրող լրսարանել, վաղը՝ մեկ որիշը՝ հաճախ անտեղյակ լինելով գործի նախապատմությանը: Իրավական տեր-

մինների սխալ կիրառման պատճառներից է նաև այն, որ հիմնականում առցանց մամուլը, ունենալով օպերատիվության, նյութը առաջինը հաղորդելու խնդիր, ուշադրություն չի դարձնում նման կարևոր «մանրությների» վրա, ինչն էլ հանգեցնում է իրավական անզրագիտության: Խնդրի լուծման ուղիներից մեկը՝ կարծում ենք այն է, որ այդ ոլորտը լրսարանող լրագրողները լինեն պատրաստված, կարդան օրենքները, իմանան դատական ատյանները՝ լիազորություններով և գործառույթներով, մասնակցեն թրեյնիգների, սեմինարների, որոնք հաճախ կազմակերպում են: Իսկ որևէ տերմին չհմանալու կամ կասկածելու դեպքում կարելի է պարզապես դիմել որևէ իրավաբանի: Քրեական պատմությունները, դատական գործերը կարևոր մաս են կազմում համացանցային լրատվամիջոցների լրահոսի մեջ, ուստի այն պետք է լրսարաննեմ լրջորեմ՝ առանց նման տարրական սխալների: Գրագետ ընթերցողը, որքան էլ գնահատի նյութը առաջինը հրապարակելու, օպերատիվ լինելու հանգամանքը, կարող է հիարափափել՝ տեսնելով հրապարակման մեջ բազմաթիվ սխալներ:

¹ <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3346760/Fury-BBC-refuses-call-ISIS-killers-terrorists.html>² <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1>³ <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=90977>⁴ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=20870>⁵ Սահմանադրություն 2013, 2014 և 2015թ. տարեկան գելույցներում, տե՛ս, www.khosq.am կայքի «Զելույցներ» բաժնում:

Инга Мартинян

аспирант кафедры теории и истории прессы
факультета журналистики ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Уголовный “хроникон” и проблема правовых оценок в армянских СМИ

В статье затронуты “кriminalные” истории, являющиеся важной частью ленты онлайн-СМИ и обеспечивающие высокие рейтинги сайтам. Однако часто истории освещения несчастных случаев сопровождаются безграмотной правовой терминологией, неуместными характеристиками и нарушением презумпции невиновности, которая гарантирована как армянским, так и международным законодательством. Автор представляет примеры как из армянских, так и мировых реалий, а также судебный прецедент связанный с нарушением в РА презумпции невиновности.

Ключевые слова: *кriminalные истории, рейтинг, юридическая невежественная терминология, презумпция невиновности, судебный прецедент, терроризм, Конституция Республики Армения, Уголовно-процессуальный кодекс, Европейская конвенция, специализированные журналисты.*

Inga Martinyan

YSU Faculty of Journalism, Chair of Media Theory and History
Post-graduate student

SUMMARY

The Criminal Chronicle and the Issue of Legal Approaches in the Internet Mass Media

In the article «The criminal chronicle and the issue of legal approaches in the internet mass media», we have referred to the criminal stories, that are the most important part of the news media coverage that bring a great rating to websites. However, stories of ill-fated cases are often accompanied by legal illiterate terminology, unnecessary qualifications, and violation of presumption of innocence, which is guaranteed both by RA and international law. We present examples of both the Armenian and international reality as well as the judicial precedent on the violation of the presumption of innocence in Armenia.

Keywords: *criminal histories, rating, legal ignorant terminology, presumption of innocence, trial precedent, terrorism, constitution of the Republic of Armenia, Criminal Procedure Code, European Convention, specialized journalists.*

ԳԵՎՈՐԳ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի դոկտորանտ

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ
ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ԸՆՏՐՄԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՔՆԵՐԻ
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԴԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՔԻ
(ԳԻՏԱ-ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)**

Հոդվածում քննության է առնվում պետության հայեցողական լիազորությունների հարցը Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի «նախադեպային իրավունքի» լույսի ներքո: Հոդվածի շրջանակներում նաև ուրույն մեկնարանություն է տրվում պետության հայեցողության սահմաններին:

Հիմնարարեր՝ Եվրոպական խորհրդի, նախադեպային իրավունք, «պետության հայեցողության ազատություն», միջազգային իրավիճակ, վարչական հայեցողություն, մարդու իրավունքներ, կոնվենցիան»

Համաձայն Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի՝ (այսուհետ՝ նաև Կոնվենցիա) Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի հիմնական առաքելությունն է ապահովել Կոնվենցիայի անդամ պետությունների կողմից ստանձնած պարտավորությունների պատշաճ կատարում: Այս առաքելությունը հաջողությամբ իրականացնելու համար Եվրոպական դատարանը պարտավոր է Եվրոպայի խորհրդի անդամ 47 պետությունների դեմ բերված գանգատներով կիրառել Կոնվենցիայով ամրագրված մարդու իրավունքների պաշտպանության միատեսակ չափանիշներ: Կոնվենցիան որևէ տարբերակված մոտեցում չի նախատեսում անդամ որևէ պետության համար՝ կապված Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքների կամ ազատությունների պաշտպանության հետ: Մի կողմից նման մոտեցումը ակնհայտորեն արդարացված է, քանի որ Եվրոպայի խորհրդի ստեղծման հիմքում դրված է կազմակերպության անդամ պետությունների կողմից ընդհանուր արժեքների և չափանիշների պաշտպանությունը և առաջնադաշտությունը: Այս մոտեցումը հստակ ձևակերպված է հենց Եվրոպայի խորհրդի Կանոնադրության նախարանում:

«...Վերահստատելով իրենց հավատարմությունը այն հոգեկան և բարոյական արժեքներին, որոնք իրենց ժողովուրդների ընդհանուր ժառագործությունն են և անհատի ազատության, քաղաքական ազատության և իրավունքի գերակայության ալյուրը. սկզբունքներ, որոնց վրա հիմնվում է իշկական ժողովրդավարություն»:

Նմանատիպ հստակ մոտեցումը իր արտացոլումն է ստացել նաև Մարդու իրավունքների Եվրոպական կոնվենցիայի նախարանում.

«...Կրկին հավաստելով իրենց խորին հավա-

տը այդ հիմնարար ազատությունների նկատմամբ, որոնք արդարության ու խաղաղության հիմքն են աշխարհում, և որոնց լավագույն պահպանումը կախված է, մի կողմից, քաղաքական արդյունավետ ժողովրդավարությունից և մյուս կողմից, մարդու՝ դրանց վերաբերող իրավունքների ընդհանուր ըմբռնումից ու պահպանումից»:

Այսպիսով՝ կարելի է եզրակացնել, որ Եվրոպայի խորհրդի համար, ընդհանրապես, և Եվրոպական կոնվենցիայի համար, մասնավորապես, գործունեության հիմնական նպատակը անդամ պետությունների համար համընդիմանուր արժեք ներկայացնող մոտեցումների և չափանիշների պաշտպանությունն է, ինչը, նվազագույնը, ենթադրում է, որ Եվրոպայի խորհրդի անդամ յուրաքանչյուր պետության համար Կոնվենցիայով ամրագրված արժեքները, իրավունքներն ու ազատությունները խորապես գիտակցված առաջնահերթություններ են: Այս պնդման համար որպես ապացույց է հանդիսանում այն, որ Եվրոպայի խորհրդի անդամ բոլոր պետություններն իրենց ներակետական ընթացակարգերի պահպանմանը ստորագրել և վավերացրել են Եվրոպական կոնվենցիան:

Սակայն մյուս կողմից անհնար է հաշվի չառնել այս հանգամանքը, որ ներկա պահին Եվրոպայի խորհրդի անդամ են հանդիսանում 47 պետություններ, որոնք ել Եվրոպական կոնվենցիայի անդամ պետություններն են: Հետևաբար՝ Դատարանը գործ ունի 47 տարբեր պետությունների հետ, իրենց ուրույն իրավական, կրոնական, սոցիալ-տնտեսական, սովորության, ժողովրդագրական, ժողովրդավարական և այլ առանձնահատկություններով, և որ առանց այս առանձնահատկությունները հաշվի առնելու անհնար կլինի ապահովել Եվրոպական կոնվենցիայով ամրագրված մարդու իրա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Վունքների պատշաճ պաշտպանությունը Կոնվենցիայի անդամ բոլոր պետություններում:

Այս համատեքստում խոսքը, իհարկե, չի գնում Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքների ընտրողաբար կիրառման կամ դրանց պաշտպանության նվազեցման կամ ավելացման մասին՝ կախված տվյալ պետության առանձնահատկություններից: Խոսքն իրականում, միևնույն նպատակին հասնելու փոքր-ինչ տարբեր ճանապարհներ ընտրելու մասին է՝ կախված այս կամ այն պետության կամ հասարակության լեզվիմ առանձնահատկություններից, որը, ճիշտ կիրառման դեպքում, ավելի արդյունավետ է դարձնում Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքների պաշտպանությունը:

Եվրոպական կոնվենցիոն համակարգի մյուս կարևոր առանձնահատկությունն էլ այն է, որ Եվրոպայում մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը իրականացնելու համար Դատարանը ոչ միայն պետք է հաշվի առնի անդամ պետությունների առանձնահատկությունները, այն նաև ընդիանուր միջազգային իրավունքի տեսանկյունից, ի թիվս, այլ հանգանաճների, սահմանափակված է պետությունների ինքնիշխանության սկզբունքով: Պետությունների ինքնիշխանության սկզբունքով սահմանափակված լինելը Եվրոպական դատարանի պարագայում ենթադրում է, որ մինչ Դատարանը կարձանագրի անդամ պետություններից որևէ մեկի կողմից իր միջազգային պարտավորությունների խախտումը, այն պարտավոր է հնարավորություն ընձեռել տվյալ պետությանը՝ շտկելու խախտումը իր ներպետական կառուցակարգերի միջոցով: Այս սկզբունքը հստակ ամրագրված է Կոնվենցիայի 35(1) հոդվածով³:

Հետևաբար, Եվրոպական դատարանի առաքելությունն է Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը իրականացնել մի կողմից հաշվի առնելով պետությունների ինքնիշխանությունը, մյուս կողմից՝ ամրագրված իրավունքների համընդիանուր բնույթը և, վերջապես, երրորդ կողմից՝ Կոնվենցիայի անդամ պետությունների առանձնահատկությունները: Նշված «եռանկյունու» սահմաններում արդյունավետ գործունեություն իրականացնելու և Կոնվենցիայի՝ պաշտպանի իր առաքելությունը պատշաճ իրավանացնելու համար Դատարանն իր նախադատային իրավունքի միջոցով կիրառության մեջ է դրել և տասնամյակներ շարունակ հաջողությամբ կիրառում է մի շարք իրավական գործիքներ և սկզբունքներ:

Մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիայի վավերացման պահից, պետությունները ստանձնում են որոշակի պարտավորություններ,

որոնք կիրառելի են տվյալ պետության կողմից՝ անկախ իրենց ներպետական կարգավորման առանձնահատկություններից: Այնուամենայնիվ, նշված առանձնահատկությունների անհուսափելի գոյությունը ինքնին հանգեցրեց պետությունների կողմից ոչ միայն Կոնվենցիայի միատեսակ իմպենտացման անհարիսության, այլև՝ որոշակի փաստերի դեպքում՝ կոնվենցիոն նորմերի կիրառման անթույլատրելիության:

Նշված առանձնահատկությունների, ինչպես նաև այլ իմքների առկայությամբ պայմանավորված՝ Կոնվենցիան, ամրագրելով մարդու իրավունքները, միաժամանակ մի շարք հոդվածներում նախատեսում է Կոնվենցիան ստորագրած պետությունների կողմից համապատասխան պարտավորությունների կատարումից ձեռնպահ մնալու որոշակի դեպքեր և իմքներ : Այսինքն, հաշվի առնելով, որ մարդու իրավունքները չեն կարող լինել անսահմանափակ, Կոնվենցիան նախատեսում է որոշակի իմքներ և պայմաններ, որոնց առկայության դեպքում պետությունը, ըստ եռյան, ձեռք է բերում այդ իրավունքներին միջամտելու իրավասությունը կամ՝ ազատվում է իր պողիտիվ պարտականությունների կատարումից: ուրը վերաբերում է հետևյալին. մարդու յուրաքանչյուր իրավունք առաջացնում է համապատասխան պողիտիվ պարտականությունների կատարումից: ուրը վերաբերում է հետևյալին. մարդու յուրաքանչյուր իրավունք առաջացնում է համապատասխան պողիտիվ պարտականությունների կատարումից: առաջ պայմաններ, սահմանափակել մարդու տվյալ իրավունքի իրացման փաստացի հնարավորությունը: Այսինքն, Կոնվենցիան պետություններին օժոտում է որոշակի հայեցողությամբ՝ կիրառելու որոշակի սահմանափակումներ կամ ձեռնպահ մնալու որոշակի պարտավորությունների կատարումից: Բնականաբար, պետությունների այդ ազատությունը ևս պետք է լինի սահմանափակման առարկա, հակառակ դեպքում՝ կիսնգեցնի մարդու իրավունքների համակարգային ունահարումներին: Այդ նպատակին են ուղղված կոնվենցիոն այն դրույթները, որոնք սահմանում են հստակ իմքներ և պայմաններ, որոնց առկայության դեպքում միայն պետությունների կողմից պարտավորությունների չկատարում կարող է համարվել ընդունելի:

Սակայն, թե արդյոք պարտավորությունների կատարումից հետ կանգնելը անհրաժեշտ էր և ընդունելի՝ կախված է պետության հայեցողությունից: Դատարանը բազմաթիվ գործերով սահմանել է, որ,

որպես կանոն, որոշելիս արդյոք գոյություն ունի այդ պահանջմունքը, որն արդարացնում է այս կամ այն սահմանափակումը և ինչ միջոցներ պետք է նախաձեռնվեն, որպեսզի այն բավարարեն, ազգային իշխանություններն օգտվում են հայեցողության որոշակի ազատությամբ : Այնուամենայնիվ, հայեցողության տվյալ ազատությունը բացարձակ չէ և ենթարկվում է վերահսկողության Եվրոպական դատարանի կողմից, որը պետք է իր որոշմամբ սահմանի՝ արդյոք պետության կողմից իր հայեցողությունից օգտվելը համապատասխանում է Կոնվենցիայով սահմանված պահանջներին: Իրականացնելով այդ վերահսկողությունը՝ Դատարանը նպատակ չի հետապնդում իր մոտեցումներով փոխել համապատասխան ներպետական մարմինների դիրքորոշումը, այն ավելի շուտ կոչված է Կոնվենցիայի և ամբողջ գործի հանգամանքների լույսի ներքո ստուգել ազգային դատարանների կողմից կայացված որոշումները, որոնք նրանք կայացնում են օգտագործելով իրենց հայեցողության իրավունքը :

Այսինքն, ինքնին պարզ է դառնում, որ պետությունների հայեցողության ազատությունը բավականին բարդ և զգայուն ինստիտուտ է և կոչված է մի կողմից ապահովելու պետությունների իրավական համակարգերի անկախությունն ու ինքնուրույնությունը, մյուս կողմից՝ պետությունների կողմից մարդու իրավունքների իրականացումն ապահովող պատշաճ պայմանները: Դատարանը սահմանում է, որ «... որպես Դատարանի իրավակիրառ պրակտիկա ճանաչված հայեցողության սահմանների սկզբունքը պետք է մշտապես հաշվի առնվի, սակայն Կոնվենցիայով ընդորվելով իրավունքների և ազատությունների իրականացումը կանոնակարգող նորմերի երկու համակարգերի միջև տարբերությունը կարող է շատ մեծ լինել, որպեսզի այդ սկզբունքը միշտ ծառայի որպես նրանց միջև կապող կամուրջ »: Իրականում, հայեցողության ազատության հայեցակարգի կիրառումը քույլ է տալիս դարձնել Կոնվենցիայի համակարգը առավել ճկուն, սակայն, միաժամանակ, տվյալ հայեցակարգի կիրառումը չփետք է հանգնեցնի մարդու իրավունքների եվրոպական պաշտպանության ամբողջ մեխանիզմի արժեզրկմանը: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ամրագրել այնպիսի պայմաններ, որոնք կապահովեն հավասարակշռությունը նշված երկու ինստիտուտների միջև: Պետություններին վերապահված գործողությունների ազատության նշված ինստիտուտը կոչվում է հայեցողության ազատություն (margin of appreciation):

Չնայած հայեցողության ինստիտուտի կարևորությանը, այնուամենայնիվ, տվյալ ինստիտուտը ամրագրված չէ ոչ Դատարանի կանոնա-

կարգում, ոչ էլ՝ Կոնվենցիայում, այլ սահմանվում է բացառապես Դատարանի որոշումներով: Ընդ որում, նկատի ունենալով, որ Դատարանը բազմից իր որոշումներում ամրագրել է, որ Կոնվենցիան կենդանի օրգանիզմ ⁸ է, հետևաբար, Դատարանի կողմից սահմանված չափանիշները ևս չեն կարող համարվել կայուն և կանխատեսելի: Այսինքն, պետությունների հայեցողության պայմանները ստատիկ դրսևորում չունեն և չեն կարող ունենալ, քանի որ Դատարանի կողմից կոնվենցիոն դրույթների մեկնաբանություններն, ինքնին, կանխատեսելի և որոշակի են միայն որոշակի ժամանակահատվածում և որոշակի փաստերի առկայության դեպքում:

Այս ինաստով անհրաժեշտ է անդրադառնալ հայեցողության ազատության իրավական իմաստին: Տվյալ ինստիտուտի առաջացման անհրաժեշտությունը պայմանավորված էր նրանով, որ պետություններին պետք էր տրամադրել կոնվենցիոն իրավունքների երաշխավորում, հետևաբար, դրանց իրականացումը սահմանափակելու անհրաժեշտության դեպքում, կոնվենցիոն կարգավորումներից շեղվելու հմարավորություն: Դա հնարավորություն է տալիս ազգային դատարաններին ապահովել արդյունավետություն ներպետական հարքության մեջ գործերի քննության նկատմամբ, քանի որ պետությունները, ի սկզբանե գունդում են առավել շահեկան դրության մեջ՝ իրենց ներքին խնդիրները ճիշտ և արագ լուծելու համար, քանի միջազգային կազմակերպությունը է, հետևաբար, պետությունները որոշումներ ընդունելիս պետք է օժնված լինեն որոշակի ինքնուրույնությամբ, որոնք միաժամանակ չպետք է դուրս գան Կոնվենցիայի շրջանակներից: Մյուս կողմից, հայեցողության որոշակի ազատության տրամադրումը տալիս է Եվրոպայի խորիրի կողմից կառուցած համակարգին մեծ ճկունություն, քանի որ տարբեր եվրոպական երկրների տեսակետները որոշ զգայուն հարցերի շուրջ, շոշափում են ավելի շուտ երկրի բարոյական-պատմական, սովորության, արժեքային հիմքերը, որոնք միշտ չեն որ համընկնում են, հետևաբար դրանց որոշումը կախված է տեղական իշխանությունների դիրքորոշումից:

Ըստ որոշ տեսաբանների, սկզբունքի գոյության նպատակը հանդիսանում է լրացուցիչ իրավական դաշտի ստեղծումը, որը նա վերագրում է պետություններին, այլ ոչ թե՝ սահմանների ֆիքսումը: Ըստ հետինակետների՝ «ազատություն» հասկացությունը առավել լայն է ծավալով, քան «սահմանները», այն պատճառով, որ, ըստ էության, ներառում է «սահմանները» իր կազմի մեջ, քանի որ վերջիններս հանդիսանում են այն կոնկրետ իրավական տարածության մաս, որին Դատարանը ան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վամել է «հայեցողության ազատություն»¹⁰:

Մեջքերված տեսակետները իրենց հիմքում չեն արտացոլում կարևոր մի շարք հանգամանքներ՝ ո՞վ է սուրբենություն, ո՞մ է տրված հայեցողություն, և ո՞վ է որոշում հայեցողության համաշխատությունը: Այս հարցերի ամբողջացման պարագայում միայն, մեր կարծիքով, հնարավոր կլինի տալ հստակ ձևակերպում:

Մասնավորապես, Կոնվենցիան իր բազմաթիվ հոդվածներում սահմանում է պետության կողմից պողիտիվ պարտականությունների կատարման ժամանակ իր հայեցողությամբ դրանք կատարելու կամ, ավելին՝ մարդու իրավունքների իրականացումը սահմանափակելու հնարավորություն: Հետևաբար, հայեցողությունը դա պետությանը տրված հնարավորությունն է՝ կիրառելու միջամտությունների՝ մարդու այս կամ այն իրավունքների իրացման նկատմամբ: Այսինքն, պետությունը ունի իրավունք իր հայեցողությամբ միջամտելու մարդու իրավունքների իրացմանը յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում: Սակայն, որպեսզի պետությունը կամայական դրսերում չունենա տրամադրված հայեցողության կիրառման հարցում՝ Դատարանն իր մեկնարկություններում, յուրաքանչյուր դեպքում, քննարկման առարկա է դարձնում՝ արդյո՞ք պետությունը անհրաժեշտ սահմաններում է կիրառել իր հայեցողությունը: Եվրոպական դատարանի իրավասության քաննարկման ժամանակ, տարբեր հեղինակներ Դատարանի դերը դիտարկում են ոչ թե որպես հայեցողության շրջանակները սահմանող, այլ պետության կողմից կիրառված հայեցողության չափանիշների վերահսկողության դրսերող սուրյեկտ: Այսինքն, հայեցության շրջանակները որոշում է պետությունը, Դատարանը միայն վերահսկողություն է իրականացնում դրանց նկատմամբ: Սակայն, մոտեցումը չի դիմանա քննադատությանը, քանի որ ի վերջո Դատարանն է որոշում արդյոք պետությունը հանաչափ և անհրաժեշտ է կիրառել իր հայեցողությունը, միաժամանակ, նախադեպային նշանակություն տալով, ըստ էության, կանխորշում է պետության հայեցողության շրջանակները հետազոյւմ՝ նմանատիպ հանգամանքներում գործերի քննության ընթացքում: Դրանով իսկ կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ, քանի որ արդյունքում Դատարանն է որոշում պետության կողմից կիրառված հայեցողության անհրաժեշտությունն ու համաշխատությունը, հետևաբար, Դատարանն է, ըստ էության, որոշում այն սահմանները, որոնք կիրառելի են պետության կողմից՝ հակառակ դեպքում գործի քննությունը կիազեցնի պետության կողմից մարդու իրավունքների խախտման փաստի ճանաչմանը: Այսինքն, իրավական

վերլուծության արդյունքում սկզբնապես կարող ենք հանգել այն եզրակացության, որ խնդրու առարկա խստիտուտի հասկացության հայերեն թարգմանությունը պետք է լինի ոչ թե հայեցողության ազատություն, այլ՝ հայեցողության սահմաններ, քանի որ մեր դիտարկմամբ, հայեցողությունը դա պետությանը տրված իրավունք է, որի սահմանները, արդյունքում, որոշում է Դատարանը:

Սակայն, գոյություն ունեն նաև այլ կարծիքներ, համաձայն որոնց՝ «հայեցողության սահմանները» չի հանդիսանում արտնություն այն պետություններին, որոնք նպատակ ունեն ձեռնպահ մնալ կոնվենցիոն նորմերից: Սակայն, այն վճռորոշ դեր է կատարում դրա շարժափների և նպատակի վերահսկողության իրականացման ժամանակ:

Մի շարք հետազոտողներ այլ կերպ են ընդունում հայեցողության ազատության էությունը? «...ժողովրդավարական հասարակությանը տրամադրված դիսկրեցիոն լիազորություններին, որոնք նպատակ ունեն ձեռնպահ մնալ կոնվենցիոն նորմերից: Սակայն, այն վճռորոշ դեր է կատարում դրա շարժափների և նպատակի վերահսկողության իրականացման ժամանակ»¹¹:

Այսինքն, եթե մերդաբանական մոտեցումը ներկայացնում է հայեցողության սահմանները, որպես լիազորությունների սահմանման մերոդ, ապա գործառությանը ենթադրում է հենց լիազորությունները. «Դատարանի կողմից ճանաչվող ազգային իշխանության հայեցողության ազատությունը ներառում է այդ իշխանության դիսկրեցիոն լիազորությունները, լինեն դրանք արտահայտված կամ չարտահայտված, որոնք անհրաժեշտաբար կախված են երաշխափորված իրավունքի էությունից, գործի հանգամանքից, ինչպես նաև հաճախ պաշտպանվող շահից և ներքին դատական ատյանի կողմից ընդուված որոշումից»¹²: Կամ, այդ իմաստով, որպես հարաբերական գործոն, կարող է ծառայել պայմանագործվող պետությունների իրավական հանակարգերում որոշակի ընդհանուր դրսինանուի առկայությունը կամ բացակայությունը»¹³:

Այսպիսով, ամփոփելով գրականության մեջ առկա մոտեցումը, կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ «հայեցողության սահմանները» Եվրոպայի խորհրդի իրավունքի ենթատերստում կարող է նշանակել պետությանը տրամադրված լիազորությունների շրջանակ, որոնց նաև տիրապետում է Կոնվենցիայով իր միջազգային իրավական պար-

տավորությունները կատարելու համար: Նման սահմանանը համահունչ է հետևյալ արտահայտությունը՝ «Հայեցողության սահմաններ եզրույթը վերաբերում է որոշակի հնարավորությանը, որն ունի պետությունը մարդու իրավունքների ոլորտում փաստացի իրավիճակները գնահատելիս և միջազգային պայմանագրերի նորմերը իրագործելիս»¹⁵:

Խնդրություն առարկա հարցի կապակցությամբ առավել հստակ մոտեցման համաձայն՝ «հայեցողության սահմանները»՝ դա թույլատրության սահմանն է, որն ԵԽ մարմինները տրամադրում են ազգային օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմիններին, որը տարածվում է մինչև Կոնվենցիայի նորմերից պետության կողմից արգելված շեղման սահմանները կամ կոնվենցիոն էական իրավունքի սահմանափակման՝ Կոնվենցիայի համաձայն պետության կողմից ստանձնած պարտավորությունների հետ անհամատեղելիության սահմանները»¹⁶: Այսպիսով, հայեցողության սահմանները կարող են բնութագրվել և՝ որպես պետության լիազորությունների համակցություն, և՝ որպես պարտավորությունների կատարման եղանակ:

«Հայեցողության ազատության սահմաններ» տերմինը վերաբերում է ազատության այն սահմաններին, որն ունի իշխանությունը՝ փաստացի իրավիճակները գնահատելիս և մարդու իրավունքների մասին միջազգային պայմանագրերում թվարկված դրույթները կիրառելիս: Հակառակ մի շարք հեղինակների կողմից հայտնած կարծիքների՝ քննարկվող սկզբունքի իրավական հիմքը, ըստ էության, դրված է ոչ միայն Ֆրանսիայի *Conseil d'Etat* իրավաբանության մեջ, որտեղ օգտագործվում է «*margé d'appreciation*» տերմինը, այլև վարչական իրավունքի համակարգում քաղաքացիական իրավունքի իրավասության շրջանակներում: Վարչական հայեցողության բարդ ինստիտուտները զարգացվել են Գերմանիայում, սակայն վարչական հայեցողության մասին գերմանական տեսությունը (*Ermessensspielraum*) ավելի նեղ է, քան հայեցողության ազատության սահմանները, ինչպես այն կիրառվում է Կոնվենցիայում և Եվրոպական հանձնաժողովի օրենքում:

Միջազգային իրավունքի մակարդակում հայեցողության ազատության սահմանների սկզբունքի առաջին դրսությունը, կարծես թե, ի հայտ է Եկեղեց Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի որոշումներում: Կոնվենցիան ընդունվել է 1950թ-ին և հաստատվել է որպես Եվրոպական խորհրդի անդամ պետությունների համագործակցության նվազագույն պայման: Պայմանագրի մասնակից պետություններից յուրաքանչյուրի ունեցած տարատեսակ մշակութային և իրավական ավանդույթները նշանակում էին, որ բարդ է սահմանել մարդու

իրավունքների համաչափ և միասնական եվրոպական ստանդարտներ: Այս համատեքստում, պետությունների կողմից մինչ այժմ բարձրացվում է ինքնիշխանության պաշտպանության հարցը, չնայած նրան, որ Դատարանի կողմից իր առջև դրված խնդիրների լուծումը հնարավոր է միայն մասնակից պետությունների բարեխիղճ և շարունակական համագործակցությունից: Հայեցողության ազատության սահմանների սկզբունքը զարգացվել է՝ փորձելով հավասարակշռություն հաստատել մարդու իրավունքների ազգային պատկերացումների և Կոնվենցիայի արժեքների համաչափ կիրառության միջև: Դա բնորոշ է և, բնականաբար, բխում է այն իրական պատկերացումներից, որ Կոնվենցիան պետք է ծառայի որպես ազգային համակարգի լրացուցիչ մաս: Սկզբունքը նաև թույլ է տալիս հաշվի առնել մասնավոր չշակութային և սոցիալական պայմանները ազգային հասարակությունների շրջանակներում: Հայեցողության ազատության սահմանները տալիս են ձկունություն, որն անհրաժեշտ է Դատարանի և պայմանագրի մասնակից պետությունների՝ իրենց համապատասխան իշխանության ոլորտների կտրուկ հակասություններից խուսափելու համար, և իրավունք է տալիս Դատարանի հավասարակշռելու պայմանագրի մասնակից պետությունների ինքնիշխանությունը՝ Կոնվենցիայով սահմանված իրենց պարտավորությունների առնչությամբ:

Անփոփելով «հայեցողության սահմաններ» հասկացության վերաբերյալ գիտական գրականության մեջ առկա մոտեցումները, ինչպես նաև, վերհանելով խնդրությունը առարկա ինստիտուտի համակարգային և ֆունկցիոնալ վերլուծության արդյունքները՝ հայեցողության սահմաններ հասկացությունը կարելի է բնութագրել որպես անհատի և հասարակության շահերի հավասարակշռությունն ապահովելուն ուղղված պետության լիազորությունների համակցություն, որի սահմանները որոշվում են Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից:

¹Կոնվենցիա մարդու իրավունքների և իշխանարար ազատությունների պաշտպանության մասին, հոդված 19:

²Եվրոպայի խորհրդի Կանոնադրություն, ընդունվել է 05.05.1949թ., ուժի մեջ է Հայաստանի Հանրապետության համար 25.01.2001թ.:

³Դատարանը կարող է գործը բննության ընդունել միայն այն բանից հետո, եթե սպառվել են միջազգային իրավունքի համապատասխան իրավական պաշտպանության բոլոր ներպետական միջոցները, և վեց ամսվա ընթացքում՝ սկսած այն օրվանից, եթե կայացվել է ներպետական վերջնական որոշումը:

⁴Stéu, Jersild v. Denmark judgment of 23 September 1994, Series A no. 298; Janowski v. Poland [GC], no. 25716/94, ECHR 1999-I; and Nilsen and Johnsen v. Norway [GC], no. 23118/93.

⁵Stéu, Lawlessc. Irlande, 1961, 3 CourEur. D.H. -(Ser. A) 25 -?. 57(Application no332/57).

⁶Stéu, LopesGomesdaSilvav. Portugal, Application no. 37698/97.

⁷Stéu, Sunday Times v.UK, Applicationno.6538/74.

⁸Stéu, X and others v. Austria, Application no. 19010/07.

⁹Stéu, LopesGomesdaSilvav. Portugal, Application no. 37698/97.

¹⁰Stéu, Jersild v. Denmark judgment of 23 September 1994, Series A no. 298; Janowski v. Poland [GC], no. 25716/94, ECHR 1999-I; and Nilsen and Johnsen v. Norway [GC], no. 23118/93.

¹¹Stéu, Yourow H, The Margin of Appreciation Doctrine in the Dynamics of European Human Rights Jurisprudence, 1996.

¹²Stéu, Arai-Takahashli Y, The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of ECHR, 2002.

¹³Stéu, Van Kuck v. Germany, 2003, 37 EHRR 973.

¹⁴Stéu, նոյն տեղում:

¹⁵Stéu, Klass v. Germany, 1979-1980, 2 EHRR 214.

¹⁶Stéu, Brems E, The Margin of Appreciation Doctrine in the Case-Law of the European Court of Human Rights, 1996, 240.

Գևորգ Կոստանյան

Կանդидատ յուրիդիկա գիտությունների, դոցենտ.

Докторант института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

*Границы дискреционных полномочий государства в свете
прецедентного права Европейского суда по правам человека
(научно-практический анализ)*

В статье рассматривается вопрос о дискреционных полномочиях государства в свете прецедентного права Европейского суда по правам человека. В рамках статьи также дано собственное толкование границ дискреционных полномочий государства.

Ключевые слова: Европейский совет, прецедентное право, “свобода созерцания государства”, международное право, административное усмотрение, права человека, конвенция..

Gevorg Kostanyan

PHD in Law, Associate professor.

Doctoral at the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

*Limits of discrete authority of the state in light
of the case law of the european court of human rights
(scientific and practical analysis)*

The article deals with the issue of discrete authority of the state in the light of the case law of the European Court of Human Rights. The article also gives its own interpretation of the limits of the discrete authority of the state.

Keywords: European Council, case law, “freedom of contemplation of the state”, international law, administrative discretion, human rights, convention.

Микаел Степанян

Аспирант кафедры банковского права Московского Государственного юридического университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА).

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФИНАНСОВОГО ОМБУДСМЕНА (МИРОВОЙ ОПЫТ)

Основной целью настоящей статьи, является сравнительный анализ моделей финансирования деятельности Финансового Омбудсмена в Российской Федерации, Республике Армении, а также Великобритании и выработка на его основе практических предложений по использованию проанализированного межгосударственного опыта в рамках института Финансового уполномоченного в РФ. В частности, в статье раскрываются основные модели и механизмы в системе финансирования службы финансового омбудсмена в указанных странах.

Ключевые слова: финансовый уполномоченный, финансовый омбудсмен, арбитр финансовой системы, финансирование, СФО, законодательное регулирование, прогрессивная компенсация.

Одним из важнейших аспектов, которому посвящено значительное внимание в законодательстве Республики Армения, является **финансирование деятельности Примирителя финансовой системы**. Традиционно можно выделить несколько моделей финансирования деятельности финансового уполномоченного.

Первая модель определяет порядок функционирования института уполномоченного **за счет бюджетных средств**. Ярким примером такой модели служит модель финансирования Уполномоченного по защите прав предпринимателей.

Согласно п.2 ст.8 Федерального закона от 07.05.2013 года N 78-ФЗ “Об уполномоченных по защите прав предпринимателей в Российской Федерации”² финансовое и материально-техническое обеспечение деятельности Уполномоченного осуществляется Управлением делами Президента Российской Федерации за счет средств федерального бюджета. В федеральном бюджете ежегодно предусматриваются отдельной строкой средства, необходимые для обеспечения деятельности Уполномоченного и его рабочего аппарата. Порядок финансирования является одним из существенных характеристик правового положения “бизнес - омбудсмена” и арбитра финансовой системы (финансового уполномоченного). Поскольку “бизнес - омбудсмен” является государственным органом с правами юридического лица, то и финансирование его аппарата осуществляется за счет бюджета. Благодаря полученному статусу финансирование бизнес-омбудсмена происходит за счет финансирования, которое ежегодно, отдельной строкой, выделяется из средств федерального бюджета. Учитывая необходимость защиты прав

предпринимателей не только на федеральном, но и на региональных уровнях, субъекты РФ наделены полномочиями создавать аналогичные службы, функционирующие на локальном уровне и финансируемые за счет средств региональных бюджетов. Для финансового уполномоченного, не являющегося государственным органом, такая модель финансирования вряд ли подходит.

Вторая модель финансирования нашла отражение в проекте Федерального закона “О финансовом уполномоченном по правам потребителей финансовых услуг”. Суть модели состоит в смешанной форме финансирования – за счет средств имущественных взносов Регулятора, обязательных платежей организаций и иных поступлений.

Согласно ст. 27 законопроекта, источниками формирования имущества Службы являются:

- имущественные взносы Банка России как инициатора создания института;

- обязательные платежи организаций, состоящие из ежеквартальных обязательных платежей и плат за рассмотрение обращения, устанавливаемой в зависимости от степени сложности обращения и результата его рассмотрения. В частности, размеры ежеквартальных обязательных платежей устанавливаются решением совета Службы в зависимости от количества средств, полученных организациями от предоставления услуг физическим лицам, с учетом особенностей отдельных видов финансовых организаций, а также размера требований имущественного характера, удовлетворенных решениями финансовых уполномоченных за предыдущий год с учетом особенностей отдельных видов финансовых организаций (ч. 2 ст. 28 законопроекта);

ЦРЧИЧАСПОЛЧ

- иных, не запрещенных федеральными законами, поступлений.

Таким образом, бюджет службы будет формироваться за счет:

- обязательных взносов финансовых (кредитных) организаций;
- непосредственно имущественных взносов Банка России;
- иных поступлений в рамках федерального закона.

На основе этих данных сложно сказать, насколько эффективно будет функционировать данная модель применительно к российской банковской системе. Высокая значимость своевременного внедрения института финансового уполномоченного в российский правопорядок диктует необходимость привлечения средств федерального бюджета хотя бы на первых порах, ведь деятельность арбитра финансовой системы осуществляется в интересах всего общества.

В любом случае предложенная модель финансирования не стимулирует организации финансовой системы, предоставляющие физическим лицам финансовые услуги, к соблюдению прав и законных интересов потребителей этих финансовых услуг.

Сравнительно-правовой анализ порядка финансирования деятельности финансового омбудсмена в разных странах позволяет считать наиболее оптимальной третью модель финансирования, именуемой как “механизм прогрессивной компенсации”.

Данная модель активно и достаточно давно используется в Европе и других странах.

Служба финансового омбудсмена Великобритании (Financial ombudsman Service) – это единая централизованная служба Финансового Омбудсмена, которая была создана в 2001 г. и заменила Страхового и Банковского омбудсмена. В Соединенном Королевстве институт омбудсмена действует на основе “Закона о финансовых услугах и рынках” 2000 г. и на основе “Закона о потребительском кредитовании”³. Деятельность СФО финансируется исключительно за счет бизнеса. Так FSMA требует, что бы Служба финансового омбудсмена финансировалася бы, исключительно за счет финансовых предприятий, деятельность которых она затрагивает, и чтобы ее услуги, были бы бесплатными для потребителей финансовых услуг. В частности, СФО действует по следующей схеме:

В качестве источника финансирования выступают два базовых взноса:

- ежегодный единовременный взнос (*Levy*);
- плата за рассмотрение каждого отдельного спора (*Case Fee*).

В соответствии с законодательством Великобритании, финансирование должно происходить

полностью за счет бизнеса.

Данная модель довольно эффективна и построена на следующем принципе: *чем меньше жалоб - тем меньше выплаты компании за рассмотрение споров*.

Механизм компенсации рассчитан на добросовестную работу не только службы финансового уполномоченного, но и кредитных организаций. Этот подход стимулирует кредитные организации к предоставлению качественных услуг, с задачей не создавать потребителям лишних проблем. Говоря о соотношении этих двух взносов, обращаем внимание, что около 80% бюджета службы формируется за счет платы за рассмотрение споров, а на долю ежегодного единовременного платежа приходится около 20% бюджета.

Что касается самого бюджета, то он принимается каждый год, Советом директоров, при непосредственном одобрении Управления по финансовым услугам (FSA). В 2011-2012 году утвержденный бюджет службы финансового омбудсмена составлял £ 103 млн. фунтов стерлингов⁴. Примечательно, что средняя стоимость рассмотрения дела в судах Великобритании составляет около £5000 тыс. фунтов (около 350 000 тыс. рублей).

Интересный механизм предусмотрен в одной из систем Австралии. Там размер платы зависит от того, на какой стадии закрыто рассмотрение спора: чем раньше, тем плата меньше. Таким способом компании стимулируются к активному общению с клиентом и поиску подходящих решений⁵.

Таким образом, анализ законодательства зарубежных стран показал, что в иностранных правопорядках наблюдается многообразие способов финансирования деятельности омбудсменов. В большинстве Европейских стран используется система целевых частных взносов финансовых организаций, предназначенных на финансирование деятельности службы финансового омбудсмена (Германия, Греция, Италия, Польша, Армения). Однако есть страны, где бюджет службы уполномоченного, формируется на государственные деньги, за счет поступлений из государственного бюджета.

Порядок финансирования омбудсмена, действующего в Российской Федерации при Ассоциации российских банков, осуществляется за счет ежегодных взносов финансовых организаций. Представляется, что Центральный банк РФ вообще не должен финансировать финансового омбудсмена. В этом случае финансовый омбудсмен теряет свою самостоятельность и попадает под зависимость ЦБ РФ. Соответственно принцип независимости финансового омбудсмена, сформулированный выше, будет нарушен.

Представляется возможным предложить совершенно новый механизм финансирования

деятельности финансового уполномоченного, альтернативный механизму финансирования, предложеному в Проекте федерального закона N 517191-6 “О финансовом уполномоченном по правам потребителей финансовых услуг”. Он построен на основании обобщения международного опыта построения адекватного механизма финансирования деятельности финансового омбудсмена.

На основе сравнительно-правового анализа законодательства, регулирующего порядок финансирования деятельности арбитра финансовой системы (омбудсмена) в Соединенном королевстве Великобритании, Ирландии, Германии, Австралии, Армении, обосновано предложение по изменению существующего в Российской Федерации механизма финансирования аппарата финансового уполномоченного.

Предложено использовать механизм “прогрессивной компенсации”, применяя одновременно два базовых взноса:

- единовременный взнос (ежегодный), уплачиваемый финансовыми организациями за рассмотрение споров с физическими лицами арбитром финансовой системы;
- плата за рассмотрение каждого отдельного спора, взимаемая в разовом порядке.

В соответствии с механизмом “прогрессивной компенсации”, финансирование должно происходить полностью за счет средств финансовых организаций. Эффективность указанной модели финансирования объясняется использованием принципа: “чем меньше жалоб, тем меньше выплаты финансовой организации за рассмотрение споров”.

Представляется обоснованным ежегодно проводить сертификацию финансовых организаций, аккредитованных при финансовом уполномоченном (арбитре финансовой системы).

Финансовая организация, которая добросовестно осуществляет взносы в службу финансового уполномоченного, своевременно выполняет вынесенные против нее решения должна

ежегодно получать соответствующий сертификат, подтверждающий выполнение ею всех условий участия в деятельности финансового уполномоченного.

Такой сертификат будет давать исправной финансовой организации дополнительные конкурентные преимущества перед другими банками.

Преимущество предложенной системы сертификации финансовых организаций заключается в следующем:

- автономность финансового омбудсмена от ЦБ РФ;
- необходимость получения сертификата обязывает финансовые организации добровольно соблюдать решения финансового уполномоченного и своевременно платить взносы;
- увеличение роли финансового омбудсмена во всем финансовом секторе;
- улучшение качества предоставляемых финансовых услуг;

Факт получения финансовой организацией сертификата финансового уполномоченного фактически обязывает финансовую организацию отказываться от права обжаловать его решения.

Следует подчеркнуть, что каждая страна адаптирует определенную модель финансирования финансового омбудсмена под свою экономику, учитывая общепризнанные принципы осуществления этой деятельности и национальную специфику. Какой бы ни была модель, внедряемая в российскую практику, для ее реализации следует внимательно проанализировать иностранный опыт и выбрать наиболее подходящие для России ключевые механизмы работы института омбудсмена, рассчитывая на ее эффективность, действенный механизм контроля исполнения решений, и повышения уровня конкурентоспособности на всем финансовом рынке страны.

¹ Закон РА “Об арбитре финансовой системы” от 17. 06. 2008. г. N 123 // Ведомости Республики Армения. 2008 г. N 32.

² СЗ РФ. 2013. N 19. Ст. 2305.

³ Financial Ombudsman Service-<http://www.financial-ombudsman.org.uk>. (дата обращения: 10.05.2017).

⁴ Financial Ombudsman Service-<http://www.financial-ombudsman.org.uk>.(дата обращения 10.05.2017).

⁵ Васильчикова Д., Кандыба М.А., Чиркин Д.В. Финансовый омбудсмен: зарубежный опыт //Банковское право. 2012. N 6. С. 16.

Библиография:

1. Закон РА “Об арбитре финансовой системы” от 17. 06. 2008. г. N 123 // Ведомости Республики Армения. 2008. N 32. Ст. 22.
2. Закон РА “О Центральном Банке Республики Армения” // URL: <http://www.concourt.am>.
3. Проект Федерального закона N 517191-6 “О финансовом уполномоченном по правам потребителей услуг

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

финансовых организаций” // СПС “Консультант Плюс”.

4. Васильчикова Д., Кандыба М.А., Чиркин Д.В. Финансовый омбудсмен: зарубежный опыт //Банковское право. 2012. N 6.

5. Financial Ombudsman Service-<http://www.financial-ombudsman.org.uk>. (дата обращения: 10.05.2017).

6. Financial Ombudsman Service. Our plans for the year ahead. URL: <http://www.financial-ombudsman.org.uk/publications/our-plans-for-the-year-ahead-March2015.pdf> (дата обращения: 21.05.2017).

7. David Thomas and Francis Frizon Resolving disputes between consumers and financial businesses: Fundamentals for a financial ombudsman. January2012.URL:http://siteresources.worldbank.org/EXTFINANCIALSECTOR/Resources/Financial_Ombudsmen_Vol1_Fundamentals.pdf.

8. A report to ASIC on the finance and mortgage broker industry By the Consumer Credit Legal Centre (NSW) Inc. March 2003. http://financialrights.org.au/wpcontent/uploads/2014/03/finance_mortgagebrokers_report.pdf.

Միքայել Ստեփանյան

Օ.Ե. Կուտաֆինի անվ. Մոսկվայի պետական իրավաբանական համալսարանի բանկային իրավունքի ամբիոնի ասալիրանու

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Ֆինանսական հաշտարարի գործունեության ֆինանսավորման առանձնահատկությունները (համաշխարհային փորձ)

Այս հոդվածի հիմնական նպատակն է Ռուսաստանի, Հայաստանի և Մեծ Բրիտանիայի ֆինանսական հաշտարարների գործունեության ֆինանսավորման մողելների համեմատական վերլուծությունը, ինչպես նաև գործնական առաջարկություններ տալը, թե ինչպես օգտագործել վերլուծված միջազգային փորձը ՌԴ ֆինանսական հաշտարարի ինստիտուտի շրջանակներում։ Մասնավորապես հոդվածում նշվում են վերը նշված երկրներում ֆինանսական հաշտարարի ֆինանսավորման համակարգի հիմնական մողելներն ու մեխանիզմները։

Հիմնարարեր- Ֆինանսական հանձնակատար, ֆինանսական օմրուղամեն, ֆինանսական համակարգի արքիար, ֆինանսավորում, ֆինանսական հաշտարարի ծառայություն, օրենսդրական կազմավորում, պրոցրամանի փոխառություն:

Mikayel Stepanyan

Postgraduate Student of Banking Law sub-faculty
of the O. E. Kutafin Moscow State Law University (MSLA)

SUMMARY

Features of financing the activities of the Financial Ombudsman (world experience)

The main objective of this article is a comparative analysis of the models for financing the activities of the Financial Ombudsman in the Russian Federation, the Republic of Armenia and the United Kingdom. It is also trying to develop practical proposals on the basis of the analyzed interstate experience within the framework of the Institute of the Financial Ombudsman in the Russian Federation. In particular, the main models and mechanisms in the system of financing the financial ombudsman in the above mentioned countries are disclosed in this article.

Keywords: *Financial commissioner, financial ombudsman, financial system arbiter, financing, SFO, legislative regulation, progressive compensation.*

ГРИГОРИЙ КАЛАШНИКОВ

Начальник кафедры экономики и менеджмента

Академии ФСИН России,
кандидат экономических наук;

ЭДГАР БАЛЯН

старший преподаватель кафедры экономики и менеджмента

Академии ФСИН России,
кандидат экономических наук

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИРОДОРЕСУРСНОЙ СФЕРЫ В РАЗНЫХ СТРАНАХ

В статье представлена авторская попытка внедрения зарубежного опыта противодействия теневым экономическим отношениям в сфере природопользования.

Ключевые слова: Зарубежный опыт, теневые отношения, противодействия.

Учитывая особенности регулирования в Российской Федерации означенных процессов, следует указать, что не во всех странах указанные нормы включены в Уголовный кодекс и не всегда систематизированы. При этом перечень деяний, признаваемых экологическими преступлениями, в разных странах может существенно различаться.

В свою очередь в развитых странах остаются большие обязанности (до 70 %) государства по управлению экономикой, ним относятся:

- организация и защита функционирования цивилизованного рынка;
- обеспечение производства товаров и услуг общественного пользования;
- учет вне рыночных отношений (охрана природы);
- помощь нуждающимся и отдельным группам населения;
- стабилизация экономики.

Иными словами, в мире существует смешанная экономика с большим участием государства, а чисто капиталистическая, с неограниченно свободной конкуренцией, канула в вечность. Обязанности по управлению природопользованием остаются только за государством.

Но и эта система не свободна от недостатков. Поэтому состоявшаяся в 1992 г. Конференция ООН по проблемам окружающей среды и будущего развития человечества, отметила, что модель развития большинства капиталистических стран исчерпала себя. Для природопользования гиперболизация частной собственности становится «камнем преткновения».

Нужна новая модель с более мощными рычагами централизованного регулирования на уровне государств и мирового сообщества. Эту модель впервые сформулировал министр экономики Германии Людвиг Эрхард в 1949 г., основываясь на теории социального рыночного хозяйства, а именно: действенные вмешательства в экономику государст-

ва, незыблемость частной собственности, свобода ценообразования, ограничение сверхдоходов, стабильность денежного обращения, активизация конкуренции, ответственность предпринимателя перед обществом и защита внутреннего рынка от внешних конкурентов.

Таким образом, речь идет об определенной неурегулированности со стороны государства процессов, носящих теневой характер и проявляющихся в сфере природопользования.

Особая роль в этой связи отводится деятельности ОБСЕ, в соответствии с решениями Заключительного акта совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, принято выделять три направления деятельности, одним из которых является сотрудничество в сфере экономики, науки и охраны окружающей среды.

Кроме того, следует иметь в виду, что международные документы имеют два значения. Во-первых, как источники для имплементации в уголовно-правовые нормы об экологических преступлениях; во-вторых, для уяснения содержания некоторых норм об указанных деяниях, имеющих бланкетные диспозиции.

В этой связи, именно противодействие теневым процессам, а так же рациональное использование ресурсов, представляется в качестве одной из первостепенных задач, стоящих перед всем современным мировым сообществом, призванным строить свою деятельность в интересах не только нынешнего, но и будущих поколений.

Не случайно, еще в первой половине XX века, осознавая необходимость совместной деятельности государства-участники, в ходе работы Хельсинского Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, в качестве основного условия эффективного решения проблем безопасности, определили именно тесное международное сотрудничество.

Принимая во внимание специфику

экономической безопасности и проблем ее предупреждения, разработанные международные акты по сфере действия имели общий или локальный характер. В частности к первым, можно отнести Международную конвенцию по предотвращению загрязнения моря нефтью, проходившую в Лондоне в 1954 году и определившую в положениях статьи VI, что наказания, которые могут быть наложены в соответствии со статьей III, то есть по законам любой из территорий Договаривающегося правительства в отношении незаконного слива с судна нефти или нефтяной смеси в водах, находящихся за пределами территориальных вод этой территории, должны быть не меньшими, чем те наказания, которые могут быть наложены по законам этой территории в отношении незаконного слива нефти или нефтяной смеси в таких территориальных водах.

С учетом общих подходов, международное сообщество выработало ряд правовых актов, в которых были конкретизированы отдельные проблемы.

Например, речь может идти о проблемах мер эффективной борьбы со всеми источниками загрязнения морской среды, ставших темой разработки конвенции по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов в 1972 году.

Исходя из положений данной конвенции, любое преднамеренное удаление и захоронение в море отходов или других материалов с судов, самолетов, платформ или других искусственно сооруженных в море конструкций.

Указанные действия допускаются лишь в том случае, когда это необходимо для обеспечения безопасности человеческой жизни, судов, самолетов платформ или других искусственно сооруженных в море конструкций в случае форс-мажорных обстоятельств, вызванных непогодой, или в случае, когда сброс представляется единственным способом предотвращения угрозы наступления вреда людям и перечисленным объектам. Сброс должен быть осуществляться таким образом, чтобы был сведен к минимуму возможный ущерб жизни людей и жизни в море. По сути, предупреждению аналогичных последствий посвящена Международная Лондонская конвенция по предотвращению загрязнения с судов 1973 года.

Своего рода основой для предупреждения преступлений в сфере природопользования, как наиболее опасного проявления теневых процессов призваны были стать положения международного морского права, оформление которых соответственно осуществлялось в частности в результате работы Конвенции ООН по морскому праву в 1982 году.

Другим правовым актом, заслуживающим особого внимания является Женевская Конвенция о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния 1979 года, в которой была высказана озабоченность по поводу того, что ожидаемое, согласно прогнозам, повышение уровня выбросов загрязнителей воздуха может привести к загрязнению атмосферы. Другими словами, введение

человеком прямо или косвенно веществ или энергии в воздушную среду может повлечь за собой вредные последствия такого характера, как угроза здоровью людей, нанесение вреда живым ресурсам, экосистемам и материальным ценностям, а также нанесение ущерба ценности ландшафта или помехи другим законным видам использования окружающей среды. При этом физический источник загрязнения находится полностью или частично на территории одного государства, а его отрицательное влияние проявляется на территории другого государства на таком расстоянии, что в целом невозможно определить долю отдельных источников или группы источников выбросов.

Определяя исключительную актуальность вышеозначенных проблем в частности в ходе работы Венской конвенции 1985 года было установлено, что меры по охране от изменений в результате деятельности человека требовали международного сотрудничества.

Конец XX века, ознаменованный социально-экономическими преобразованиями, а также имевшими место научно-техническими достижениями, обусловил необходимость укрепления национальных и международных мер по противодействию подобным теневым проявлениям.

В числе подобных мер целесообразно отметить международные акты, по предотвращению, ограничению и сокращению выбросов опасных веществ в водную, а также загрязнения морской среды, в особенности прибрежных морских районах, из источников, расположенных на суше. В этой связи, речь может идти о материалах Хельсинской Конвенции 1992 года, в соответствии с которой, признавалось недопустимым нанесение вреда для здоровья и безопасности человека, флоры, фауны, почвы, воздуха, вод, климата, ландшафта и исторических памятников или других материальных объектов.

Учитывая особенности некоторых экологических объектов, были разработаны международные нормативно-правовые акты, имеющие локальный характер. В частности, речь может идти о Хельсинской Конвенции по защите природной морской среды района Балтийского моря 1992 года, в соответствии с которой на водосборном бассейне указанного моря запрещено: сжигание отходов или других материалов с целью их уничтожения термическим методом; захоронения, т.е. преднамеренное удаление в море или на морское дно отходов или других материалов с судов, прочих искусственных сооружений в море и самолетов либо самих указанных объектов и т.д.

Исходя из возросшего интереса к возможностям использования природных морских живых ресурсов в водах Антарктики, в целях противодействия теневым процессам и охраны окружающей среды и защиты целостности экосистемы морей, омывающих Антарктиду, была принята Конвенция о сохранении морских живых ресурсов Антарктики (Канберре, 1980). К числу последних отнесены: популяции плавниковых рыб, моллюски,

ракообразные и другие виды живых организмов, включая птиц, обитающих к югу от антарктической конвергенции.

Иными словами, государства обязались принимать меры к предотвращению и устраниению чрезмерной эксплуатации и избыточного рыбопромыслового потенциала и к обеспечению того, чтобы интенсивность промыслового усилия не превосходила уровней, соизмеримых с устойчивым использованием рыбных ресурсов.

В целях противодействия указанной тенденции ряд государств заключили онвенцию о биологическом разнообразии (Рио-де-Жанейро, 1972). Государства договорились с целью обеспечения экономической безопасности в сфере природопользования обеспечить сохранение компонентов биологического разнообразия в условиях ex-situ (вне их естественных мест обитания) и in-situ (сохранение экосистем и естественных мест обитания, а также поддержание и восстановление жизнеспособных популяций видов в их естественной среде, а применительно к одомашненным или культивируемым видам - в той среде, в которой они приобрели свои отличительные признаки).

В Уголовных кодексах всех без исключения стран выделены самостоятельные главы (разделы), содержащие нормы об ответственности за преступления в сфере природопользования, однако названы они по-разному.¹³ Так, глава 28 УК Азербайджанской Республики¹⁴, глава 26 УК Киргизской Республики, глава 9 УК Республики Молдова именуются так же, как и в УК РФ, - "Преступления в сфере природопользования".

По сути, уголовное законодательство указанных стран в качестве экологического преступления содержит типовой набор деяний. Вместе с тем есть и некоторые различия в деяниях, признанных преступными. Так, в УК Республики Беларусь дополнительно выделены:

- прием в эксплуатацию экологически опасных объектов (ст. 266);
- непринятие мер по ликвидации последствий нарушений экологического законодательства (ст. 267);
- уничтожение или повреждение торфяников (ст. 270);
- нарушение правил водопользования (ст. 273).

УК Украины содержит такие составы преступлений, как:

- нарушение правил экологической безопасности (ст. 236); в отличие от ст. 246 УК РФ, наряду с указанными в ней деяниями, преступным признается нарушение порядка проведения экологической экспертизы;
- непринятие мер по ликвидации последствий экологического загрязнения (ст. 237);
- сокрытие или искажение сведений об экологическом состоянии или заболеваемости населения (ст. 237 УК РФ, предусматривающая ответственность за преступление против здоровья населения и общественной нравственности, имеет более широкое содержание и отражает иную соц-

иальную направленность деяния);

- проектирование или эксплуатация сооружений без систем защиты окружающей среды (ст. 253);
- бесхозяйственное использование земель (ст. 254).

В УК Грузии в качестве преступлений в сфере природопользования признаны:

- несообщение должностным лицом, которому это вменяется в обязанность, о сбросе в море вредных для здоровья человека или живых организмов моря веществ либо иных отходов или материалов (ст. 294);
- осуществление деятельности первой категории без природоохранного разрешения (ст. 306).

Уголовные кодексы стран Балтии (Латвии, Литвы и Эстонии) также содержат нормы об экологических преступлениях.¹⁵ Однако, например, в УК Латвийской Республики они расположены в разных главах, в основном сосредоточены в главе XI "Преступные деяния против природной среды". Нарушение ветеринарных правил (ст. 222) и нарушение правил борьбы с болезнями вредителями растений (ст. 223) отнесены к преступным деяниям в народном хозяйстве (глава XIX УК РФ).

В УК Дании содержится лишь несколько норм об экологических преступлениях, находящихся в главе 20 "Преступления, вызывающие опасность для общества" (создание опасности передачи или распространения заболевания среди домашних животных, культивированных или приносящих пользу растений - § 192) и в главе 21 "Различные деяния, причиняющие общественный вред" (в нарушении Закона "Об окружающей среде": а) загрязнение воздуха, воды, почвы или недр, повлекшее значительный вред или непосредственную угрозу вреда окружающей среде; б) хранение или устранение отходов аналогичных веществ, повлекшее значительный вред или непосредственную угрозу вреда окружающей среде, - § 196).

Аналогичный прием законодательной техники использован при составлении УК Республики Болгария¹⁶. К ним относятся: загрязнение проточных вод, бассейнов, подпочвенных вод, территориальных или внутренних морских вод, почвы и воздуха (ч. 1 ст. 352); непринятие мер для предотвращения опасного загрязнения водной зоны, предназначенной для питьевого водоснабжения, или повышения уровня подпочвенных вод в населенных и курортных местах при проектировании, строительстве или эксплуатации отводных или оросительных систем (ч. 2 ст. 352); загрязнение нефтяными продуктами или их производными территориальные или морские воды в зонах, определенных международными соглашениями, в которых существует Республика Болгария (ч. 1 ст. 352а); несообщение немедленно капитаном судна или другого плавающего средства на ближайшую пристань о выбросах в воды нефтепродуктов, их производных или других веществ, опасных для людей, животных или растений (ч. 4 ст. 352а); неисполнение обязанности капитаном или другим лицом из командного состава корабля о внесении в корабельные документы записи об опе-

рации с веществами, опасными для людей, животных или растений либо внесение в них неверных сведений о таких операциях, либо отказ представить эти документы соответствующему должностному лицу (ч. 5 ст. 352а); пуск или выдача разрешения о пуске в эксплуатацию предприятия или тепловой электростанции до того, как будут приведены в действие необходимые очистные сооружения (ст. 353); скрытие информации или разглашение неверной информации о состоянии окружающей среды и ее компонентов: воздуха, воды, почвы, морского пространства (ст. 353а); перемещение через границу страны в нарушение международных договоров, одной из сторон которых является Республика Болгария, опасных отходов (ст. 353б, 352а); нарушение или неисполнение обязанностей по сбору, хранению, транспортировке и обезвреживанию опасных отходов (ст. 353в).

В УК Польши рассматриваемые преступления выделены в самостоятельную главу XXII “Преступления против окружающей среды”. Кроме “традиционных” деяний, как и по УК Республики Болгария, преступным признан ввоз из-за границы отходов либо веществ, угрожающих окружающей среде (§ 2 ст. 183). Кроме того, уголовно наказуемыми являются уничтожение, значительное повреждение или существенное уменьшение естественной стоимости охраняемых законом территории или объекта, повлекшее существенный вред (§ 1 ст. 187); сооружение вопреки правилам на территории, охраняемой из естественно-научных или краеведческих соображений либо прилегающей к ней, или окончание строительства существующего строительного объекта либо осуществление хозяйственной деятельности, угрожающей окружающей среде (ст. 188).

В УК ФРГ в разделе 29 объединены преступления против окружающей среды. В целом они известны и российскому уголовному законодательству. Вместе с тем есть и специфика в криминализации некоторых общественно опасных деяний. Так, признаны преступными высвобождение неионизирующих лучей (§ 325а) и незаконная эксплуатация установок (§ 327).

Преступления против естественных ресурсов и окружающей среды в УК Испании помещены в главы III и IV раздела XVI “О преступлениях, связанных с управлением территориями и защитой исторического наследия и окружающей среды”. В первой из названных глав сосредоточены общие преступления в сфере природопользования: нарушение закона и других общих положений о защите окружающей среды (ст. 325); положительная оценка для предоставления явно незаконной лицензии, которая дает право на функционирование загрязняющих предприятий или работ, либо скрытие нарушения законов или нормативных общих положений, регулирующих отношения в сфере защиты окружающей среды (ст. 329); причинение тяжкого ущерба одному из элементов, который служит повышению ценности охраняемого естественного пространства (ст. 330).

Законодатель Республики Сан-Марино преступления в сфере природопользования объединил с преступлениями против безопасности и общественного здравоохранения, поместив их в главу I раздела III “Преступления против общества” Уголовного кодекса.

При оценке уголовно-правового обеспечения экологической безопасности в Республике Сан-Марино надо иметь в виду, что по ее УК уголовно наказуемые деяния, как и в некоторых других странах, подразделяются на преступления и проступки. К числу первых относится лишь одно посягательство - ухудшение окружающей среды (ст. 246). Уголовными проступками признаются разрушение вершины горы посредством строительства туннеля или подрезание ее основания или боковой стороны без официального разрешения (ч. 4 ст. 254) и незаконная свалка (ст. 258).

В странах Азиатско-Тихоокеанского региона также сложилась своеобразная законодательная практика криминализации деяний, посягающих на экономическую безопасность в сфере природопользования. Так, по УК Японии предметом охраны выступает лишь вода (ст. 142-146).

В УК Китая сформирован целый § 6 “Преступления против охраны окружающей среды”, помещенный в главу 6 “Преступления против порядка общественного управления”. Помимо известных российскому уголовному праву преступлений в сфере природопользования таковыми по китайскому уголовному законодательству признаны: незаконный ввоз в страну из-за рубежа твердых отходов для их складирования, захоронения и размещения (ст. 339); незаконная покупка, транспортировка, продажа основных охраняемых государством редких, находящихся на грани вымирания диких животных или продукции из них (ст. 341); незаконное занятие пахотных земель (ст. 342); скупка в лесных районах заведомо незаконно вырубленного леса или леса, вырубленного с нарушением лимита рубки (ч. 3 ст. 345).

Такая же ситуация имеет место по УК Аргентины (ст. 203).

Как видно из проведенного анализа, уголовное законодательство Российской Федерации об экологических преступлениях во многом выгодно отличается от зарубежного законодательства. Однако это вовсе не означает, что последнее можно игнорировать. Использование положительного опыта несомненно скажется на уровне противодействия теневым экономическим отношениям, коррупции и как следствие обеспечении экономической безопасности в сфере природопользования.

Таким образом, целесообразно предложить направления адаптации к российской действительности зарубежного опыта противодействия теневым экономическим отношениям в сфере природопользования.

В частности, в аспекте очень высоко внимание общественности, как к проявлениям теневых отношений, так и коррупции, особенно в сфере природопользования. При этом проявляется

заинтересованность в своевременных изменениях, направленных на повышение добросовестности, ответственности, культуры поведения в природной среде. В России также целесообразно повышение внимания общественности к проявлениям теневых отношений и коррупции.

В США действует смешанная система, включающая в себя нормы гражданско-правовой ответственности и административные полномочия, позволяющие Агентству по охране окружающей среды издавать обязательные постановления, подкрепляемые угрозой наложения крупных штрафов за их неисполнение. Для России же необходимо усиление контроля за деятельностью органов государственной власти в сфере природопользования.

В Европе успешно используются многообразные формы привлечения различных слоев населения к деятельности правоохранительных органов по борьбе с криминальными актами. На федеральном и на местном уровне функционирует разветвленная сеть добровольных организаций (объединений), созданных с целью оказания посильной помощи полиции в борьбе с преступными проявлениями.

Система борьбы с коррупцией в Нидерландах включает следующие процедурные и институциональные меры: постоянная отчетность и гласность в вопросах обнаружения коррупции и обсуждение последствий - наказаний за коррупционные действия.

-
- ¹ Цыкало В. Деятельность ОБСЕ в области экономики и экологии//Обозреватель –OBSERVER.2008.711. С.82-89.
- ² Вдовин В.А. Имплементация международно-правовых норм в уголовном праве Российской Федерации. Ульяновск, 2006.
- ³ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XXXI. М., 1977. С. 544-589.
- ⁴ Там же. С. 321-323.
- ⁵ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XXXII. М., 1978. С. 540-549.
- ⁶ Князькина А.К., Чучаев А.И. Указ. соч. С. 329-351.
- ⁷ СЗ РФ. 1997. ? 48. Ст. 5493.
- ⁸ Ведомости Верховного Совета СССР. 1983. N 23. Ст. 341.
- ⁹ Бюллетень международных договоров. 1999. N 10. С. 3-18.
- ¹⁰ Сборник рекомендаций Хельсинкской комиссии. СПб., 2001. С. 19-66.
- ¹¹ Сборник международных договоров СССР. Вып. XXXVIII. М., 1984. С. 383-395.
- ¹² СЗ РФ. 1996. N 19. Ст. 2254.
- ¹³ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. СПб., 2001.
- ¹⁴ Уголовный кодекс ыргызской Республики. СПб., 2002.
- ¹⁵ Уголовный кодекс Республики Молдова. Кишинев, 2002.
- ¹⁶ Уголовный кодекс Латвийской Республики. СПб., 2001.
- ¹⁷ Уголовный кодекс Дании. М., 2001.
- ¹⁸ Уголовный кодекс Республики Болгария. СПб., 2001.
- ¹⁹ Уголовный кодекс Польши. СПб., 2001.
- ²⁰ Уголовный кодекс ФРГ. М., 2000.
- ²¹ Уголовный кодекс Испании. М., 1998.
- ²² Уголовный кодекс Республики Сан-Марино. СПб., 2002.
- ²³ Уголовный кодекс Японии. Владивосток, 2002.
- ²⁴ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. Владивосток, 1999.
- ²⁵ Уголовный кодекс Аргентины. СПб., 2004.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вдовин В.А. Имплементация международно-правовых норм в уголовном праве Российской Федерации. Ульяновск, 2006.
2. Князькина А.К., Чучаев А.И. Указ. соч. С. 358-364.
3. Миронов О.О. Экология и нарушения прав человека: специальный доклад Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации. М., 2002. (Доклад был обсужден на заседании Государственной Думы 20 ноября 2002 г.)
4. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. СПб., 2001.
5. Уголовный кодекс Аргентины. СПб., 2004.
6. Уголовный кодекс Дании. М., 2001.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

7. Уголовный кодекс Испании. М., 1998.
8. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. Владивосток, 1999.
9. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. СПб., 2002.
10. Уголовный кодекс Латвийской Республики. СПб., 2001.
11. Уголовный кодекс Польши. СПб., 2001.
12. Уголовный кодекс Республики Болгария. СПб., 2001.
13. Уголовный кодекс Республики Молдова. ишинев, 2002.
14. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино. СПб., 2002.
15. Уголовный кодекс ФРГ. М., 2000.
16. Уголовный кодекс Японии. Владивосток, 2002.

Գրիգորի Կալաշնիկով
 Ուսաստանի ՊԻԴ ակադեմիայի
 տնտեսության և կառավարման ամբիոնի պետ,
 տնտեսական գիտությունների թեկնածու

Էդգար Բալյան
 Ուսաստանի ՊԻԴ ակադեմիայի
 տնտեսության և կառավարման ամբիոնի ավագ դասախոս,
 տնտեսական գիտությունների թեկնածու

ԱՄՓՈՓՈՒՄ
**Նորմատիվ-իրավական կարգավորումը բնուրյանուսուրաների
 ողորտի տարրեր երկրներում**

Հոդվածում ներկայացված է բնօգտագործման բնագավառում ստվերային տնտեսական հարաբերություններին հակագույն արտասահմանյան փորձի ներդրման հեղինակային փորձը:

Հիմնարարեր- արտասահմանյան փորձ, ստվերային հարաբերություններ, հակագողեցություններ:

Gregory Kalashnikov
 candidate of economic Sciences,
 Head of the Department of Economics and Management
 Academy of the Federal Penitentiary Service of Russia

Edgar Balyan
 Senior Lecturer at the Department
 of Economics and Management
 of the Academy of FSIN of Russia

SUMMARY
***Legal Regulation of Natural Resources use Sphere
 in Different Countries***

The article presents the author's attempt to introduce international experience of combating the shadow economic relations in the sphere of nature.

Keywords: International experience, illegal relations, counter.

ԼՈՍԻՆԵ ՍԱՐԳԾՅԱՆ

աдвокատ

ՊՐՈԲԼԵՄԻ ԻՍՊՈՂՆԵՐԻ ՕՊՐԵԴԵԼԵՐԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

В данной статье рассмотрены проблемы исполнения судебных определений об обеспечении иска в Республике Армения. Раскрыто понятие исполнимости судебных актов как одной из важнейших характеристик судебных актов. Проанализированы основные причины возникновения проблем исполнения судебных актов в целом и судебных определений об обеспечении иска, в частности. В статье выявлены и обоснованы пути преодоления возникших проблем в области принудительного исполнения судебных определений об обеспечении иска. В статье излагаются выводы ученых-процессуалистов о проблемах исполнимости судебных актов и путей их преодоления. На основании проведенного анализа предлагается ввести некоторые изменения в законодательство Республики Армения, в частности в Гражданско-процессуальный кодекс РА.

Ключевые слова: принудительное исполнение судебных актов, обеспечение иска законодательство Республики Армения, гражданский процесс, судебное определение.

Проблема исполнения судебных актов в общем и исполнения судебных определений об обеспечении иска, в частности, занимает одно из центральных мест среди основных проблем исполнительного производства в Республике Армения.

Актуальность вопроса исполнимости судебных определений об обеспечении иска обусловлена отсутствием в науке гражданского процессуального права единых подходов по ряду проблем возникающих в области исполнительного производства, в особенности в области исполнения определений об обеспечении иска. Актуальность вопроса исполнимости определений об обеспечении иска обусловлена также большой значимостью данного института. Институт обеспечения иска предусматривает комплекс мер, гарантирующих исполнение решения суда. Такие меры призваны защитить права граждан и юридических лиц на восстановление своих нарушенных имущественных прав. Обеспечение иска позволяет удовлетворить требования истца в том случае, когда ответчик может действовать недобросовестно, препятствуя реализации судебного решения. В то же время обеспечение допускается как в отношении первоначального, так и встречного, т.е. предъявленного ответчиком, иска.

Согласно ст.14 Гражданского процессуального кодекса Республики Армения (обязательность судебных актов), вступивший в законную силу судебный акт обязателен для всех государственных органов, органов местного самоуправления, их должностных лиц, юридических лиц и граждан и подлежит исполнению на всей территории Республики Армения.

Требование законодателя об обязательности судебных актов теряет всякий смысл без такого важного составляющего, как исполнимость судебных актов. Как отмечал Клейнман А.Ф. "... даже самое хорошее решение, если оно не исполняется, теряет всякий смысл и превращается в клочок бумаги..." .

Европейский суд по правам человека при рассмотрении жалобы А.Т. Бурдова против РФ установил, что исполнение судебного решения,

вынесенного любым судом, должно считаться неотъемлемой частью судебного разбирательства в целях достижения принципа справедливости изложенного в статье 6 Европейской конвенции. Городские власти не должны были ссылаться на недостаток средств в оправдание для невыплаты долга по судебному решению. Суд заметил, что решения Шахтинского городского суда от 3 марта 1997 г., 21 мая 1999 г. и 9 мая 2000 г. оставались полностью или частично не выполненными до 5 марта 2001 г., до тех пор, пока Министерство финансов не приняло решения выплатить полностью присужденную сумму заявителю. Суд также отметил, что эта выплата произошла лишь после того, как Правительство РФ было поставлено в известность о подаче Бурдовым жалобы в Европейский суд. Европейский суд по правам человека указал, что недостаток средств не может оправдать подобные упущения, и признал, что в указанном случае имелось нарушение статьи 6 п. 1 ст. 1 Протокола N 1 Российской Федерации .

Таким образом, право на эффективное средство правовой защиты - одно из основных прав человека и именно суд является органом, осуществляющим реализацию гарантированных государством прав и свобод, защищает граждан от имени государства от любых посягательств и нарушений. Предусмотренное Европейской конвенцией право каждого на справедливое судебное разбирательство включает в себя не только право на обращение в суд, детально прописанное право на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона, но и право на исполнение решения суда. Исполнение судебных актов представляет собой важнейший участок правовой практики, который отражает эффективность правосудия в государстве.

В теории гражданского процессуального права под исполнимостью судебных актов понимается возможность принудительного исполнения этого акта, т.е. осуществления специальными государственными органами ряда мероприятий, которые направлены на

реализацию судебного акта помимо воли лица, обязанного по этому акту.

Невский И. А. выдвинул тезис о том, что исполнимость судебных актов является самостоятельным свойством судебного постановления и не должна смещиваться с другим свойством – обязательностью (общеобязательностью) постановления суда. Исполнимость рассматривается в качестве свойства судебного постановления, обращенного в адрес лиц, участвовавших в деле, и в отношении которых это постановление принято; обязательность же как свойство постановления обращена к иным лицам, в деле участия не принимавшим. Важное отличие заключается в том, что обязательность постановления обеспечить невозможно, она не имеет степени, и в этом смысле носит объективный характер. Обязательность можно только установить в процессуальном законе, она не имеет степени; степень же исполнимости зависит от мер, которые предприняли суд и лица, участвовавшие в деле, в период рассмотрения дела по существу. Так же Невским И.А было предложено, “в связи с новой теоретической проблемой неминуемо возникает необходимость введения в научный обиход новых категорий и понятий, развивающих представление об исследуемой отрасли знания. Так, представляется целесообразным, теоретически и практически обоснованным констатировать наличие новой самостоятельной стадии гражданского процесса - стадии обеспечения исполнения постановлений судов и арбитражных судов. В свою очередь, данная стадия является частью судебной деятельности по обеспечению исполнимости судебных постановлений в целом, которая осуществляется судом не только в означенной заключительной стадии гражданского процесса, но и во всех предыдущих стадиях, направленных на вынесение законного и обоснованного решения суда по существу рассмотренного спора. При этом под исполнительным производством необходимо понимать исключительно деятельность судебного пристава-исполнителя по применению мер принудительного исполнения в отношении должника, не желающего добровольно исполнять вынесенное в отношении него постановление суда или арбитражного суда. Деятельность эта, как обосновывается в диссертации, целиком и полностью имеет самостоятельный характер и относится к одной из новейших отраслей российского права - Исполнительному праву”⁴.

Исполнимость как признак судебного акта, в отличие от обязательности, не закреплена в Гражданском процессуальном кодексе Республики Армения, однако, несмотря на отсутствие закрепления данного признака на законодательном уровне, исполнимость является неотъемлемой характеристикой любого судебного постановления.

В настоящее время в Республике Армения многие граждане и юридические лица при защите своих нарушенных прав сталкиваются с проблемой неэффективного исполнения судебных постановлений и определений: многие судебные акты не исполняются вовсе; другие исполняются некачественно, что в целом ведет к бессмыслицности

всего судопроизводства и нарушает право лица на судебную защиту, закрепленное в статье 2 Гражданского процессуального кодекса Республики Армения. Сложилась ситуация, когда лицо, в чью пользу вынесен судебный акт, получая исполнительный лист, не может быть уверен в том, что данный акт не останется на бумаге и будет исполнен фактически.

Многие ученые-процессуалисты считают, что проблема неэффективного исполнения судебных актов исходит из того, что в настоящее время сфера исполнительного производства отделена от судопроизводства. В частности, Жилин Г.А. считает, что исполнительное производство должно оставаться составной частью гражданского судопроизводства, осуществляться под процессуальным контролем суда, и только в этом случае защита нарушенных прав человека в гражданском судопроизводстве будет осуществляться более эффективно и в полной мере.

Другая группа ученых убедительно доказывает, что исполнительное производство - это не стадия гражданского процесса, а совокупность норм, составляющих самостоятельную отрасль права - исполнительное право. Основные идеи самостоятельности исполнительного производства были развиты в работах М.К. Юкова, М.А. Викут, А.К. Сергун.

В законодательстве Республики Армения основным законом регулирующим отношения, в области исполнительного производства является Закон Республики Армения “О принудительном исполнении судебных актов” от 5 мая 1998 года.

Согласно статье 4 данного закона “...основанием для применения мер принудительного исполнения является исполнительный лист, выданный в порядке, установленном настоящим Законом”. Для исполнения определений суда об обеспечении иска также выдается исполнительный лист, который направляется в Службу по обеспечению судебных актов Министерства юстиции Республики Армения. После получения исполнительного листа судебным приставом-исполнителем возбуждается исполнительное производство. Часто при получении судебных определений об обеспечении иска возникает проблема невозможности исполнения данного исполнительного листа. Данная проблема возникает не только по техническими и материальными проблемам, такие как чрезвычайная загруженность судебных приставов-исполнителей, правильность и своевременность мер принятых судебным приставом-исполнителем, но и в силу несовершенства законодательства об исполнительном производстве и норм гражданского процессуального кодекса об обеспечении иска. Мы вынуждены констатировать, что соответствующие положения процессуального законодательства, регламентирующие исполнение определений об обеспечении иска, в настоящий момент сформулированы небезупречно. В отдельных случаях положения закона требуют детализации, а иногда и полного обновления.

Например, согласно статье 21 закона РА ”О принудительном исполнении судебных актов” в исполнительном листе должны быть указаны имена

(наименования) и адреса взыскателя и должника. Зачастую только наименование и адрес должника является недостаточной информацией для идентификации должника и служит препятствием для принятия своевременных мер по исполнению требований исполнительного листа. В связи с этим, представляется целесообразным при наличии информации о паспортных данных должника и взыскателя включение ее в содержание исполнительного листа.

Проблемы создает также требование законодателя о "немедленном исполнении" судебных определений об обеспечении иска. Несомненно, то, что меры по обеспечению иска должны исполняться оперативно, так как чем раньше будут приняты меры по обеспечению иска, тем реальнее становится возможность дальнейшего исполнения будущего судебного постановления, так как основными целями принятия мер по обеспечению иска являются, во-первых гарантия действительной реализации материально-правового требования заявителя и во вторых предотвращение возможных убытков заявителя.

В настоящее время на законодательном уровне не определены дальнейшие действия суда после вынесения определения об обеспечении иска. Сложилась практика, когда после вынесения данного определения, суд на основании заявления лица просившего о применении мер по обеспечению иска, направляет исполнительный лист к данному лицу и только после предъявления исполнительного листа в службу по обеспечению исполнения судебных актов, возбуждается исполнительное производство.

В этой связи, представляется, что исполнение исполнительного листа о применении мер по обеспечению иска, должно быть начато не позднее первого рабочего дня со дня поступления исполнительного документа в подразделение службы по обеспечению судебных актов. В судебной практике с момента вынесения определения о принятии мер по обеспечению иска и до момента возбуждения исполнительного производства, проходит достаточно много времени, в период которого, лицо может, например, скрыть свое имущество, что в дальнейшем делает невозможным исполнение решения, вынесенное судом.

Многие ученые - процессуалисты считают, что необходимо на законодательном уровне раскрыть и конкретизировать понятие немедленного исполнения определений об обеспечении иска, другие предлагают устанавливать кратчайшие сроки (4-5 дней) для исполнения данных определений.

Ткачева Н.Н. для выхода из сложившейся ситуации предлагает использовать заинтересованность лица, ходатайствовавшего о применении мер по обеспечению иска. Например, лицо может без обращения в службу по обеспечению принудительного исполнения актов, самостоятельно предъявить исполнительный лист в соответствующие органы, например, если судом вынесено определение о наложении ареста на конкретное недвижимое имущество, то получая исполнительный лист, заинтересованное лицо может самостоятельно отнести его в Государственный комитет кадастра

недвижимости. Это позволило бы намного оперативно исполнить требование исполнительного листа и в какой-то мере, снизило бы загруженность судебных приставов-исполнителей.

Волченко О.Ю. предлагает заимствовать германскую практику и закрепить на законодательном уровне срока исполнения определения об обеспечении иска и предъявления к исполнению исполнительного листа, что создаст дополнительные гарантии для лица, в отношении которого принимаются меры по обеспечению иска, от его необоснованного принятия, а также отвечало бы признаку неотложности мер по обеспечению иска. Так например, в ГПУ ФРГ установлен специальный срок, равный одному месяцу, в течение которого определение о предварительной защите прав может быть исполнено. Данное правило направлено на то, чтобы меры предварительной защиты прав к моменту исполнения определения об их принятии оставались актуальными и обоснованными.

Для выхода из сложившейся ситуации считаю наиболее приемлемым норму нового проекта закона РА "О внесении изменений в гражданский процессуальный кодекс РА", согласно которой, суд после вынесения определения об обеспечении иска немедленно отправляет данное определение в службу по обеспечению принудительного исполнения актов. Считаю, что данное законодательное изменение положительно повлияет на эффективность исполнения судебных определений об обеспечении иска и в наибольшей степени обеспечит требование законодателя о немедленном исполнении судебных определений об обеспечении иска. Однако для максимального ускорения исполнения данных актов считаю правильным их направление судом в службу по обеспечению исполнения судебных актов судебных определений об обеспечении иска средствами электронной связи, как например, направляются сообщения о наложении ареста на денежные средства должника службой по обеспечению принудительного исполнения судебных актов в банки.

Кроме существующих проблем в гражданском процессуальном и исполнительном законодательствах, зачастую невозможность исполнения судебных актов связана именно с выбором конкретной меры принудительного исполнения, которую невозможно исполнить фактически. В связи с этим, необходимо отметить, что суды, в каждом конкретном случае, прежде чем принять решение о применении мер об обеспечении иска, должны реально оценить возможность фактического исполнения таких мер. Определение суда об обеспечении иска должно максимально отвечать требованию определенности, поскольку любая неточность, неясность в резолютивной части определения может привести к невозможности его фактического принудительного исполнения.

Таким образом, изучение проблем исполнимости судебных актов об обеспечении иска показало, что на законодательном уровне не достаточно четко урегулирован механизм правильного и своевременного исполнения данных определений, в

связи с чем, необходимо произвести некоторые законодательные изменения предложенные выше, что является важным шагом на пути к становлению правового государства, так как принятие судом обеспечительных мер является важным и действенным элементом судебной защиты. Более того, значение данного процессуального института, рассчи-

танного на оказание немедленного воздействия на те или иные отношения, является исключительным, поскольку нередко восстановление нарушенных прав без его использования не представляется возможным.

¹ Клейнман А. Ф. Гражданский процесс. Учебник для юридических школ. М.: 176 с., 1937. С. 76

² Бурдов против России. Постановление Европейского суда по правам человека от 7 мая 2002 г. // Европейский суд по правам человека. Первые решения по жалобам из России (сборник документов). М.:с. 85, 2004.

³ Зайдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу. М.: 1996. С.100.

⁴ Невский И.А. Исполнимость судебных постановлений как внутреннее проявление результата судебной деятельности. Исполнительное право. N 3. 2006. С.100.

⁵ Жилин Г. А. Защита прав человека в гражданском судопроизводстве //Российская юстиция N1 // 7 с. 1998. С.15.

⁶ Ткачева Н. Н. Проблемы обеспечения иска в гражданском судопроизводстве. Саратов. 2004. С.115.

⁷ Волченко О.Ю. Доказывание оснований принятия мер по обеспечению иска в гражданском процессуальном праве России и Германии // Труды института государства и права Российской академии наук. Статьи аспирантов и стажеров Института государства и права РАН. М.: Институт государства и права РАН. 2011. N 2. С.95.

⁸ Проект закона РА “О внесении изменений в Гражданский процессуальный кодекс РА”.

Լուսին Սարգսյան
փաստաբան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայցի ապահովման մասին դատական որոշումների կատարման խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Սույն հոդվածում քննարկվում են հայցի ապահովման վերաբերյալ դատական որոշումների կատարման հիմնախնդիրները Հայաստանում: Հոդվածում հայտնաբերվել և հիմնավորվել են հայցի ապահովման որոշումների հարկադիր կատարման ընթացքում ծագող խոչնարդարների հաղթահարման մեթոդները: Հոդվածում շարադրված են դատավարական իրավունքի գիտնականների եզրահագնումները դատական ակտերի կատարման խնդիրների և հաղթահարման մեթոդների վերաբերյալ: Կատարված վերլուծության հիման վրա առաջարկվում է կատարել որոշակի փոփոխություններ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության մեջ, մասնավորապես ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում:

Հիմնարարեր՝ Դատական ակտերի հարկադիր կատարում, հայցի ապահովում, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրություն, քաղաքացիական դատավարություն, դատական որոշում;

Lusine Sargsyan
advocate

SUMMARY

Performance problems of judicial decisions about security for claim in the Republic of Armenia

In this article are discussed secured claim of the problems of enforcement of judicial decisions in Armenia. In this article are identified and justified the method of overcoming the obstacles of secured claim during the compulsory enforcement of interim decisions. The article sets out the procedural law judgements of scientists about enforcement and reduction methods. Based on the analysis, it is proposed to make some changes in the legislation of the Republic of Armenia particularly in Armenian Civil Procedure Code.

Keywords: Compulsory enforcement of judicial decisions, security for a claim, the legislation of the Republic of Armenia, civil litigation, court decision.

ԱՐՄԱՆ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Юрисконсульт Центрального банка Республики Армения,
аспирант кафедры конституционного и муниципального права
Российско-Армянского (Славянского) университета

ДЕЙСТВИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ УСТАНОВЛЕНИЙ

В данной статье представлены современные проблемы теории конституционного права. Указывается о логике изменений представлений и подходов об Основном законе в процессе развития времени. Особый акцент делается на необходимость утверждения достаточного уровня конституционной культуры.

Ключевые слова: Конституция, конституционное право, народовластие, конституонализм, конституционная культура, конституционный мониторинг.

Оригинализм конституции – способ интерпретирования конституции в соответствии ее оригинального значения со временем создания – очень важный, несмотря на спорность, принцип интерпретации. В работе “Originalism and the Good Constitution” Джон МакГиннис и Майкл Раппапорт представляют новое определение конституционной оригинальности, которое соединяет метод толкования с концепцией хорошей конституции. Как оригинализм повлияет на вековые разграничения ценностей конституции в условиях современной неоригинальности. Благодействие конституции связано с крайне крупными процессами, из-за которых произошел феномен основного закона. В соответствии с концепцией оригинальности правила поведения основного закона создают консенсус, воспитывают, покрывают невежества, способствуют и улучшают защиту прав меньшинств.

Реализация, - как верно отмечает В.О. Лучин, всегда предполагает социальную и юридическую значимость поведение субъектов, их позитивную деятельность для достижения определенных социальных результатов, реализация представляет собой удовлетворение конституционных интересов и потребностей в правомерной деятельности субъектов права .

Действие конституции следует отличать от ее реализации, означает непосредственное действие основного закона с момента ее учреждения на всей территории государства. Согласно ст. 5 Конституции РА Конституция имеет высшую юридическую силу. При этом нужно понимать, что с момента учреждения Конституции не обеспечивается ее прямое воплощение в жизнь тех основных принципов и установок, адресованные субъектам-носителям права. Автономное отражение конституционных положений в обыденную жизнь похоже на нечто трансцендентное, таким образом соблюдение и применение конституции отличается от ее действия. Реализация конституционных положений в реальности сопряжена прежде всего сознанием субъектов права, с их активными действиями, направленными на утверждение конституционных основ в реальности общественной и государственной жизни. Для представления реализации, как особого

процесса, необходимо использовать системный метод исследования. Принимая в основу как определенную систему, элементами реализации выступают:

Субъект, которому адресованы нормы Конституции, обладающий правосубъектностью, особым статусом, полномочиями;

Юридический факт, который является основой для возникновения, изменения и прекращения конституционный правоотношений;

Конституционные правоотношения, участники которых являются носителями субъективных прав и обязанностей;

Акты реального правомерного поведения субъектов формирующихся конституционных правоотношений .

Выше отмеченные элементы включаются в процесс реализации конституционных установлений, который состоит из последовательно сменяющих друг друга следующих стадий:

1. восприятие информации о конституционных установлениях, находящихся в рамках общих конституционных правоотношений;

2. борьба мотивов субъектов права и принятие ими решений относительно реализации конкретных положений;

3. вынесение в необходимых случаях правоприменительных актов компетентными органами и должностными лицами;

4. поведение субъектов возникших конкретных конституционных правоотношений по реализации их индивидуальных прав и обязанностей;

5. наступление конкретного результата реализации конституционных установлений.

Действие и реализация Конституции зависят во многом от тех методов и способов, которые влияют на общественные отношения. Разнообразие этих воздействий свидетельствует об индивидуальности и неспособности претендовать на всеобщее признание.

О.Е. Кутафин выделяет три вида методов конституционного регулирования: предписание, запрет и дозволение .

Е.И. Козлова называет такие формы, как закрепление, установление, регулирование, провозглашение, целеположение, допущение, не

раскрывая их содержания и связей между ними⁶.

В.Е. Чиркин специфицирует следующие методы: императивный и диспозитивные подходы, управомочия, обязывания, запрещения, субординации, координации, согласования и репрессивные меры.

Аваньяным рассматриваются методы общего нормирования (регулирования), например, в определении основ конституционного строя и детального регулирования, например, отношений политического властовования.

Так согласно Витруку, в основе, методов воздействия институции на общественные отношения лежат методы государственного руководства обществом – методы убеждения, поощрения и принуждения. Основным методом среди вышеперечисленных выступает метод убеждение. В этой связи надо объяснить носителям прав, что такая Конституция с аксиологической точки зрения, для чего она нужна, на утверждение чего направлена и т.д.? Метод убеждения покрывает морально-этические, а также идеологические стороны действия Конституции. Необходимо осознать, что метод убеждения может действовать эффективно исключительно в руках легитимной власти. Данный метод направлен на правовое воспитание, просвещение, формирование уважения, в конце концов осознание тех ценностей, которые заложены в недрах конституционных ресурсов.

Конституционные развития, особенно двадцатого века, придали системную целостность конституционным развитиям, построенным на основе либерально-правовой аксиологии. Они достигли своего классического совершенства в Основном Законе Федеративной Республики Германия, в первой же статье которой закреплено, что достоинство человека, его права не только являются высшей ценностью и неотъемлемыми правами, но и действуют непосредственно. Предыдущее тысячелетие привнесло множество поворотных решений, в том числе беспрецедентные системные конфликты и распады, которые продиктовали десяткам стран необходимость новых конституционных решений. В конце тысячелетия поднялись две большие волны - после Второй мировой войны и затем после распада СССР. В обоих случаях развития пошли по одному и тому же прошедшему уроки истории и не имеющему альтернативы системно-ценностному пути - по пути необходимости установления конституционной демократии. Это легче далось на уровне конституционных текстовых решений. Однако по-прежнему барьер между этими решениями и реальной жизнью огромен. Наличие Конституции само по себе никакой задачи не решает. Существенно наличие равнозначного конституционного строя, претворение Конституции в жизнь, превращение ценностей конституционного нормативного характера в правило реальной жизни, и только в этом случае будет возможно гарантирование верховенства права. Сверхзадачей была и по-прежнему остается гармонизация реалий

общественной жизни с конституционными решениями. От Конституции к конституционализму, от лозунга правового демократического государства к становлению гражданского общества и гарантированию верховенства права - это не только цель, но и конкретные задачи, требующие таких же конкретных решений. Сегодня эта задача имеет всеобъемлющий характер. В международном аспекте новые системно-ценностные потрясения, исследования характера и содержания социальных противоречий последних лет, обсуждения на многочисленных международных конференциях, сравнительный анализ аксиологических особенностей конституций почти ста пятидесяти стран мира и их изменений, а также необходимость выдвижения новых концептуальных подходов на основе современных конституционных развитий и новых тенденций интернационализации конституционализма обусловили обозначение проблемы конституционного мониторинга и выдвижение в связи с этим новых подходов методологического характера. В международной практике в последние годы не только в региональном, но и в мировом масштабе очень часто обращаются к опыту конституционных развитий, к общим чертам и особенностям формирования конституционной культуры и конституционализма. В аспекте приобщения к современной логике европейских развитий и системно-ценостных уточнений для нас, с точки зрения философско-правовых подходов, необходимо хотя бы в самых общих чертах раскрыть и воспринять характер европейского конституционализма и научные обобщения в особенности сущности права за последние столетия. Развития XIX века, в частности, установление наемного труда на договорной основе, признание некоторых прав человека как социального феномена, необходимость разделения властей, обозначение и укоренение демократических ценностей внесли поправки в общую философию правопонимания. Главенствующим стал правовой позитивизм (волеустанавливающее право), который толковал право в основном как плод субъективного восприятия, произведение власти, преподнесенный им дар. В качестве права была признана получившая вид закона воля власти, политическое взаимосогласие, которое имело характер государственного принуждения. Однако Европа была вынуждена подойти к позитивистскому правомышлению с серьезными оговорками, встав перед фактом существования также неправовых законов. Избитая фраза, что Гитлер пришел к власти посредством закона. Несомненно, фашизм утвердился с помощью закона - насилием над правом. В континентальной правовой системе, в которой судебный прецедент является непосредственным источником права, а закон - просто результатом политического взаимосогласия, где часто нет равнозначных законотворческому процессу правосудных (в том числе конституционных) противовесов, наличие неправового закона становится почти неизбежным, а абсолютизация подобного закона чревата общественными угрозами.

Будучи прогрессивным, позитивистское право-мышление тем не менее по-прежнему опиралось не на сущность объективного права, а на его дискреционное восприятие и волеизъявление власти. Однако общим было то, что закон и государство должны быть правовыми, гарантировать равенство, свободу и справедливость, системно-ценностная основа которых - верховенство неотъемлемых прав человека. Причем, правовая система становится целостной и жизнеспособной, когда эти ценности становятся конституционными ценностями, получают конституционные гарантии признания и защиты. Успех этой миссии, в свою очередь, обусловлен тем, насколько точно конституционные ценности отражаются в нормах-принципах конституции и в какой мере они становятся живущими, реализуемыми в общественной жизни ценностями.

С точки зрения правовой аксиологии, возникновение конституционной культуры обусловлено тем, насколько "учредительные отношения" ценятся в правовом аспекте, становятся общеприемлемыми правилами поведения, независимо от того, являются ли они обычаями или выступают как установленное правило общебязательного поведения. В литературе часто сама Конституция считается культурным явлением только в том случае, когда она реализуется, является действующей живой реальностью, воспринята и признана, а не является собранием приятных формулировок и умных мыслей. В русле современных достижений цивилизации основная характеристика конституционной культуры заключается в том, что "Высший Закон" страны должен включать всю систему фундаментальных ценностей гражданского общества и гарантировать их устойчивую и надежную защиту и воспроизведение.

Как справедливо отмечает профессор Е. Танчев, "проблема реализации конституционных норм имеет, как минимум, два аспекта. С одной стороны, речь идет о возможности осуществления положений конституции в зависимости от их места в тексте основного закона и содержания иных норм права. С другой стороны, большое значение имеет вопрос о том, позволяет ли социальная реальность выполнять все требования Конституции".

Необходимость выдвижения новых концептуальных подходов на основе современных конституционных развитий и новых тенденций интернационализации конституционализма обусловили обозначение проблемы конституционного мониторинга и выдвижение в связи с этим новых подходов методологического характера.

Гарантирование верховенства живой Конституции, когда вся система базируется не на абстрактных конституционных нормах, а на их реальном проявлении в обществе, обеспечивает осмысленное наличие основополагающих конституционных ценностей и принципов в реальной общественной жизни. Таким образом, мы подходим к основной проблеме - проблеме конституционализма. Конституционализм, как и право - объективная

социальная реальность, проявление сущности цивилизованного общежития, имеющая необходимый внутренний потенциал динамичного и стабильного развития. Конституционализм как фундаментальный принцип права на определенном уровне развития общества приобретает системообразующий и универсальный характер правовой регуляции, выражает и конкретизирует правовое содержание гарантирования и обеспечения верховенства права и непосредственного действия прав человека, выступает критерием правомерности поведения правосубъектов, является исходным началом правотворческой и правоприменительной деятельности, основополагающей характеристикой социокультурного развития данного общества. В свою очередь профессор А.Е. Дик Ховард выделяет следующие основные ценности конституционализма: 1) согласие народа, которое обеспечивается представительными учреждениями, свободной организацией политических партий, свободным доступом к голосованию и свободным обсуждением политических вопросов; 2) ограничение полномочий органов государственной власти разделением властей; 3) открытое общество; 4) неприкосновенность личности; 5) равенство и беспристрастность; 6) преемственность в сочетании с адаптацией конституций к новым условиям, как посредством изменения их текста, так и через судебное толкование. С учетом раскрываемых разными авторами основных ценностей конституционализма можно проанализировать и выявить основные характеристики деформации основополагающих конституционных принципов и ценностей в реальной социальной действительности: на уровне самой конституции (что включает также системные деформации при выборе и непостоянстве форм государственной власти); деформации в общеправовой системе; деформированное восприятие и реализация основополагающих конституционных ценностей и принципов на уровне правоприменительной практики .

Учитывая вышесказанное, можно отметить, что реализация конституционных положений в обществе, ради достижения результатов полного влияния конституционных положений на общественные отношения, необходимо прибегнуть к определенным правовым механизмам, необходимым для соблюдения верховенства и прямого действия конституционных норм. Особенно в условиях общественной трансформации деформации конституционализма становятся главным фактором дестабильности и социальных катаклизмов. Их преодоление требует наличия действенного и системного конституционного мониторинга на основе целенаправленной и непрерывной конституционной диагностики. Как справедливо отмечает профессор Г.Г. Арутюнян, "Это и урок истории, и вызов времени, требующие неотложного внимания и адекватных действий".

- ¹ (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2013) 298 pages.
- ² Тамже. Ст. 33-61.
- ³ Лучин В.О. Указ. Соч. С. 69
- ⁴ Витрук Н.В.. Верность Конституции, С. 148.
- ⁵ Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. М., 2001. С. 38.
- ⁶ Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. 4-ое изд. М., 2006. С 22.
- ⁷ Чиркин В.Е., Конституционное право в Российской Федерации. М., 2001. С. 28-29.
- ⁸ Танчев Е. Социальное государство (всебюдного благосостояния) в современном конституционализме // Сравнительное конституционное обозрение. 2007, N4. С 63.
- ⁹ Дик Ховард А.Е. Конституционализм // Верховенство права. Сборник. Пер. с англ. М.: Прогресс-Универс, 1992. С. 53-65.
- ¹⁰ “Конституционное правосудие в новом тысячелетии”. Ереван: “Нжар”, 2005. С. 137-155; 2008. С. 27-36; 2009. С. 40-47; Журнал Конституционное правосудие, КС РФ и ООО Издательство “Юрист”. М., “Юрист”, 2010, N3 (15). С. 34-36; Евразийский юридический журнал, N 7 (26). М., 2010. С. 5-9; Harutyunyan G.G. MODERN CHALLENGES TO SYSTEMIC DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL CONTROL (ARMENIA) // CONSTITUTIONAL LAW REVIEW, Aptil 2012, N5, - p. 173-179
- ¹¹ Арутюнян Г.Г. Конституционный мониторинг. Ер., “Нжар” 2016. С. 297.

Список используемой литературы

1. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2013) 298 pages.
2. Лучин В.О. Указ. Соч. С. 69
3. Витрук Н.В. Верность Конституции, С. 148.
4. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. М., 2001. С. 38.
5. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. 4-ое изд. М., 2006. С 22.
6. Чиркин В.Е., Конституционное право в Российской Федерации. М., 2001. С. 28-29.
7. Танчев Е. Социальное государство (всебюдного благосостояния) в современном конституционализме // Сравнительное конституционное обозрение. 2007, N4. С 63
8. Дик Ховард А.Е. Конституционализм // Верховенство права. Сборник. Пер. с англ. М.: Прогресс-Универс, 1992. С. 53-65.
9. “Конституционное правосудие в новом тысячелетии”. Ереван: “Нжар”, 2005. С. 137-155; 2008. С. 27-36; 2009. С. 40-47; Журнал Конституционное правосудие, КС РФ и ООО Издательство “Юрист”. М., “Юрист”, 2010, N3 (15). С. 34-36; Евразийский юридический журнал, N 7 (26). М., 2010. С. 5-9; Harutyunyan G.G. MODERN CHALLENGES TO SYSTEMIC DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL CONTROL (ARMENIA) // CONSTITUTIONAL LAW REVIEW, Aptil 2012, N5, - p. 173-179.
10. Арутюнян Г.Г. Конституционный мониторинг / Ер., “Нжар” 2016. С. 297.

Արման Ստեփանյան

ՀՀ կենտրոնական բանկ՝ իրավախորհրդատու,
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և
քաղաքականության ինստիտուտի սահմանադրական և
մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սահմանադրական իիմնադրույթների զործողությունը և իրացումը

Սույն հոդվածում ներկայացվում են սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ առկա հիմնախնդիրները: Նշվում են ժամանակի զարգացման ընթացքում Հիմնական օրենքի նկատմամբ պատկերացումների, մուտքումների վոփոխությունների տրամաբանությունը: Հասուկ շեշտադրվում է սահմանադրական մշակույթի բավարար մակարդակի հաստատման անհրաժեշտությունը:

Հիմնարար- Սահմանադրություն, սահմանադրական իրավունք, ժողովրդավարություն, սահմանադրականություն, սահմանադրական մշակույթ, սահմանադրական մշտադիտարկում:

Arman Stepanyan

Central Bank of the Republic of Armenia, Legal Counsel

PhD student of the

Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Action and implementation of constitutional provisions

This article presents modern problems of the theory of constitutional law. It indicates the logic of changes in views and approaches to the Basic Law in the process of time development. Particular emphasis is placed on the need to approve a sufficient level of constitutional culture.

Keywords: Constitution, constitutional law, democracy, constitutionalism, constitutional culture, constitutional monitoring.